

Vain sinun silmillesi

Päiväkirja- ja kirjeaineistojen primäärikäytön jälkeinen elinkaari ja eettiset haasteet

Johanna Nylund

Pro gradu -tutkielma

Kansatiede

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Marraskuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO
Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

NYLUND, JOHANNA: Vain sinun silmillesi. Päiväkirja- ja kirjeaineistojen primäärikäytön jälkeinen elinkaari ja eettiset haasteet.

Pro gradu -tutkielma, 101 s.
Kansatiede
Marraskuu 2018

Etnografisen tutkielmani aiheena on tavallisten ihmisten 1900-luvulla tuottamien päiväkirja- ja kirjeaineistojen primäärikäytön, eli alkuperäisen käyttötarkoituksen, jälkeiset elinkaaren vaiheet ja sen aikana eri toimijoiden kohtaamat eettiset haasteet. Tarkastelen aihettani kolmen eri toimijaryhmän kautta, jotka ovat aineistojen yksityiset omistajat, arkistoalan asiantuntijat ja aineistojen uudelleenkäyttäjinä tieteellistä tutkimusta tekevät tutkijat. Lähestyn aihettani fenomenologis-hermeneuttisella tutkimusotteella.

Tutkielmaani varten haastattelin kahta päiväkirja- ja kirjeaineistojen yksityistä omistajaa sekä ryhmähaastatteluina seitsemää arkistoalan asiantuntijaa keväällä 2018. Haastattelujen lisäksi tutkimusaineistonani ovat kolmen väitöskirjan tutkimuseettiset pohdinnat, joiden lähiluvun kautta tavoitan tutkijan toimijuuden. Olen myös tutustunut osaan alkuperäisistä päiväkirja- ja kirjeaineistoista, jotka ovat olleet väitöskirjoissa tutkimusaineistoina. Niiden käyttöön vaikuttaviin ehtoihin, mahdollisiin rajoitteisiin sekä mukana oleviin saatekirjeisiin perehtymällä tuon esille myös aineistojen tuottajien ääniä ja toimijuutta tekemiäni haastattelujen lisäksi.

Aineistoista olen analysoinut ja tulkinut eri toimijoiden ajatuksia sekä heidän tekemiään ratkaisuja eettisesti haastavissa tilanteissa ja pohtinut niiden vaikutuksia aineistojen elinkaareen. Toimijoiden päätöksenteossa on nähtävissä sekä itsenäisyyttä että yhteiskunnallisten rakenteiden vaikutusta. Päiväkirja- ja kirjeaineistojen tuottajien yksityisyydensuoja ja kunnioitus kulkevat keskeisinä eettisinä haasteina läpi elinkaaren. Tämän kanssa ristiriitaa aiheuttaa muun muassa aineistojen avaaminen uudelleenkäytölle.

Tutkimukseni perusteella eri toimijoiden tekemät valinnat vaikuttavat merkittävästi siihen millaiseksi aineistojen elinkaari muodostuu ja millaisia tulkintoja aineistoista on mahdollista tehdä. Toimijoiden välille rakentuu luottamuksen ketju, jossa asiantuntija-asemaan liitetty oletus toiminnan hyvydestä on läsnä. Luottamuksen rinnalla on nähtävissä toimijuuteen sitoutuva valta. Valtasuhteet ovat liikkuvia ja toimijoiden välisissä vuorovaikutustilanteissa harjoitetun diplomatian luonne vaikuttaa siihen historian kuvaan mitä aineistot kertovat, kuka niitä voi käyttää vai jäävätkö ne yksityisen omistajan haltuun tai mahdollisesti tuhoutuvat.

Asiasanat
arkistot, elinkaari, kirjeet, päiväkirjat, etiikka, arkistotiede, etnografia

Sisällysluettelo	
1. JOHDANTO	1
1.1 ”Rakas päiväkirja”	1
1.2. Tutkimuskysymykset ja -aineistot.....	3
1.3. Teoreettiset näkökulmat ja tutkimusmenetelmät	8
1.4 Tutkimusetiikka	11
1.5 Aikaisempi tutkimus	14
1.6 Keskeisiä käsitteitä ja lainsäädäntöä	17
2. PÄIVÄKIRJA- JA KIRJEAINESTOJEN YKSITYISET OMISTAJAT	27
2.1 Yksityinen ja julkinen henkilö	28
2.2 Muutos julkiluetusta yksityiseksi asiakirjaksi.....	29
2.3 Väitöskirjoissa käytetyt tutkimusaineistot	33
2.4 Yksityisten omistajien haastattelut.....	38
3. ARKISTOT KULTTUURIPERINNÖN TALLETTAJINA	46
3.1 Yksityis- ja viranomaisarkistot	47
3.2 Arkistoalan toimijoiden asiantuntija-asema ja ammattietiikka	50
3.3 Arkistoalan asiantuntijoiden haastattelut	52
4. TUTKIJAT AINEISTOJEN KÄYTTÄJINÄ	64
4.1 Kirje- ja päiväkirjatutkimus	65
4.2 Tutkija ja tiedeyhteisö	68
4.3 Päiväkirja- ja kirjetutkimus etnologisella otteella.....	71
5. TULOKSIA JA AJATUKSIA TULEVASTA.....	82
Lähteet.....	91

1. JOHDANTO

1.1 ”Rakas päiväkirja”

Monet meistä ovat lukeneet tai ainakin kuulleet *Nuoren tytön päiväkirjasta* (1947), joka kertoo juutalaistyttö, Anne Frankin kohtalosta toisen maailmansodan juutalaisvainojen aikana. Annen kirjoittamien ajatusten kautta toisen maailmansodan tapahtumiin avautuu yksilöllinen ja hyvin henkilökohtaisten kokemusten värittämä näkökulma. Ja kukapa ei olisi joskus saanut postin kuljettamana kirjettä. Kaltaisilleni 1900-luvun puolella syntyneille kirjekaveri on vielä ollut varsin tuttu ilmiö, ja edelleen kirje tai kortti ystävältä koskettaa vastaanottajaansa.

Päiväkirjat ja kirjeet kertovat tapahtumista kirjoittajansa äänellä. Ne kiinnostavat ihmisiä, jopa siinä määrin, että niiden kerrontamuotoa hyödynnetään myös kaunokirjallisuudessa ja elokuvakerronnassa tyylilajeina. Kiinnostusta kerrontamuotoon voi selittää se, että päiväkirjan pitäminen tai kirjeiden kirjoittaminen on useimmille meistä tuttua. Ehkä juuri tuttuus tai tunnistettavuus kerrontalajin kautta, mutta toisaalta myös oletus ja odotus intiimisydestä ja tietynlaisesta peittelemättömyydestä, jota kirjeet tai päiväkirjat sisälleen saattavat piilottaa, kiehtovat meitä.

Tutkimuksellisesta näkökulmasta päiväkirjat ja kirjeet tarjoavat vaihtoehdoisen, virallisesta historiasta poikkeavan äänen ja kokemuksen, joita on muutoin vaikea tai jopa mahdotonta tavoittaa. Aineistot eivät kuitenkaan ilmesty tyhjistä ja niiden säilymiseen sekä saavutettavuuteen vaikuttavat useat toimijat. Heitä ovat aineistojen tuottajat, kirjeiden kohdalla aineistojen vastaanottaja, mahdollinen myöhempi yksityinen omistaja, arkistotalan ammattilaiset sekä myöhemmät aineistojen käyttäjät, kuten tutkijat ja toimittajat. Toimijoiden vaikutus aineistoon vaihtelee, mutta tästä huolimatta heillä kaikilla on merkittävä rooli aineistojen elinkaaren aikana. Tämä tarkoittaa myös alun perin ajateltua useampaa silmäparia, jotka aineistoa katselevat.

Rajaan etnologisen kvalitatiivisen tutkielmani luonteeltaan hyvin yksityisinä pidettyihin ja usein arkaluontoista aineistoa sisältäviin tavallisten ihmisten 1900-luvulla tuottamiin päiväkirja- ja kirjeaineistoihin, joiden tutkimuskäyttö on lisääntynyt viime vuosikymmeninä (Koskivirta & Lindman 2017: 11; Vainio-Korhonen 2018: 5). Tutkielmassani hahmotan näkyville aineistojen primäärikäytön jälkeistä elinkaarta ja sen aikana esille nousevia eettisiä haasteita. Aineistoihin vaikuttavista toimijoista käsittelen aineiston

yksityisen omistajan, arkistoalan asiantuntijan ja tieteellistä tutkimusta tekevän tutkijan toimijuutta, sillä heillä kaikilla on keskeinen rooli aineistojen primäärikäytön jälkeisissä vaiheissa.

Tutkielmassani tuon esille sitä, miten valmiina annetut mallit, kuten arkistoalan eettiset ohjeistukset tai tutkimuseettiset ohjeet sekä henkilökohtaiset arvot, näkyvät toimijoiden välisissä suhteissa ja yksityisluontoisten aineiston käsittelyssä. Ristiriitoja voi syntyä, kun ohjeet eivät vastaa esille nousevaan ongelmaan, tai kun toimijan omat kokemukset, arvot ja eletystä elämästä nouseva minuus tekisivät tilanteesta toisenlaisen tulkinnan (Luodenslampi 2005: 84 [Krohn]). Lähtökohtanani on tutkia ihmisiä yksilöllisinä toimijoina sekä osana yhteiskuntaa ja siinä muodostuvia ryhmiä. Miten kollektiivinen ja yksilöllinen taso tulevat toimijoiden valinnoissa esille? Aineiston primäärikäytön jälkeisten eettisten haasteiden rinnalla pohdin, kuinka 1900-luvun kirje- ja päiväkirja-aineistojen kautta tehtävä mikro- ja lähihistoriallinen tutkimusote soveltuu etnologiseen tutkimukseen ja sen tavanomaiseen lähestymistapaan, jossa keskiössä on ihminen osana yhteisöä.

Tutkimukseni on ajankohtainen, sillä viime vuosikymmeninä tavalliset ihmiset ovat nousseet selkeämmäksi osaksi historian tutkimuksen kenttää (Pihlainen 2011: 5–17; Vainio-Korhonen 2018: 5). Lisäksi kulttuurien ja historian tutkimuksen parissa on ollut havaittavissa voimistuvaa kiinnostusta oppiaineissa käytetyimpien tutkimusaineistojen ja -metodien määrittämisen linjan rikkomiselle. Esimerkiksi etnologian, historian ja kulttuurihistorian rajat eivät ole enää yhtä selväpiirteiset. Tämä näkyy muun muassa etnologien tekeminä kirje- ja päiväkirjatutkimuksina, eli aineistotyyppien käytöllä, joilla oppiaineessa on oma käyttöhistoriansa tutkimusaineistoina, mutta jotka yleensä mielletään historian tutkijoiden tutkimusmateriaaleiksi. Samalla on havaittavissa historioitsijoiden kasvava kiinnostus etnologisina kenttätöinä kerättyihin muistitietoaineistoihin (Korkiakangas *et al.* 2016: 15.).

Tutkielman rakenne etenee seuraavasti: Johdannossa esittelen tutkimukseni aiheen, tutkimuskysymykset ja käyttämäni tutkimusmenetelmät. Lisäksi esittelen tutkielmani aineistot, aiempaa tutkimusta ja keskeistä sanastoa sekä lainsäädäntöä. Toisessa luvussa, Aineistojen yksityinen omistaja, käsittelen päiväkirja- ja kirjeaineistojen luonnetta ja yksityisten omistajien suhdetta aineistoihin. Yksityisarkistoihin sekä arkistoalan ammattilaisten rooliin aineiston elinkaaren aikana perehdyn luvussa Arkistot kulttuuriperinnön tallettajina, siirtyen Tutkijat aineistojen käyttäjinä -luvussa tutkijoiden toimijuuteen.

Lopuksi tuon esille aineistojeni pohjalta tekemieni analyysien tuloksia ja tutkimuksen yhteenvedoa luvussa Tuloksia ja katse tulevaisuuteen, jossa pohdin myös jatkotutkimuksen aiheita.

1.2. Tutkimuskysymykset ja -aineistot

Olen rajannut tutkielmani aiheeksi tavallisten ihmisten päiväkirja- ja kirjeaineistojen primäärikäytön jälkeisen elinkaaren ja sen aikana esille nousevat eettiset haasteet, joita tarkastelen eri toimijoiden osalta. Tavallisella ihmisellä, kuten tässäkin tutkimuksessa, viitataan yleensä ihmisiin, jotka eivät ole yhteiskunnassa näkyvässä roolissa yksilöinä, kuten esimerkiksi poliitikot, kirjailijat tai taiteilijat. Ihmisiin, jotka eivät aiemmassa historian-tutkimuksessa tai elämäkertakirjallisuudessa ole olleet yleensä yksilöinä esillä tai jotka eivät ole ylipäänsä kuvitelleet tuottamiensa aineistojen päätyvät arkistoon tai tutkimuksen kohteeksi (Vainio-Korhonen 2018: 5). Suurin vaikutus sillä, onko ihmisellä tavallisen vai julkisen henkilön status, on suhtautumisessa henkilön yksityisyyden suojaan. Yleisesti ottaen, vaikka lain edessä olisimme yhdenvertaisia (perustuslaki 731/1999 6§), tavallisten ihmisten yksityisyyden suojan katsotaan olevan korkeampi kuin julkisen henkilön. On kuitenkin vaikea lopulta määrittää missä vaiheessa ihminen lakkaa olemasta tavallinen, koska usein tähän vaikuttavat vasta myöhemmin elämässä tehdyt valinnat ja saavutukset.

Päiväkirja- ja kirjeaineistot, joiden elinkaaren eettisesti haastavia kysymyksiä pohdin ovat 1900-luvulla tuotettuja materiaaleja. Nämä aineistot poikkeavat luonteeltaan esimerkiksi 1700- ja 1800-lukujen päiväkirja- ja kirjeaineistoista (Leskelä-Kärki 2009). Aineistoille on tyypillistä se, että ne ovat alun perin tarkoitettu vain yksityiseen käyttöön ja tarkkaan määritellylle lukijalle tai lukijoille, yleensä päiväkirjan kirjoittajalle itselleen tai nimetylle kirjeen vastaanottajalle. Aineistojen elinkaaren varrelta pohdin sekä aineiston luovutustilannetta, jossa omistajuus siirtyy yksityishenkilöltä arkistolle, että arkiston ja tutkijan välistä suhdetta aineiston käyttöön liittyen. Lisäksi tuon esille tutkijan ja aineiston tuottajan tai myöhemmin yksityisen omistajan välistä suhdetta.

Päätutkimuskysymyksenä pohdin, millaisia eettisesti haastavia tilanteita päiväkirja- ja kirjeaineistojen primäärikäytön jälkeisen elinkaaren varrelle mahtuu? Vastausta tutkimuskysymykseen hahmottelen tarkentavien kysymysten avulla, kuten: Mikä on aineiston luovuttajan suhde aineistoon, arkistoon ja aineiston jatkokäyttöön? Miten arkistoalan

ammattilainen toimii aineistojen luovutusprosessissa ja suhtautuu aineistojen tutkimuskäyttöön? Millaisessa vuorovaikutuksessa tutkija ja arkistoalan ammattilainen ovat? Millaisia tutkimuseettisiä ratkaisuja tutkijat ovat tehneet käyttäessään kirjeitä tai päiväkirjoja aineistoinaan? Miten tutkijan eettisissä valinnoissa näkyy tutkijan ja tutkimuskohteen tai aineistojen yksityisen omistajan välinen suhde? Päiväkirja- ja kirjeaineistojen elinkaaren ja eettisten haasteiden rinnalla pohdin, miten kirjeet ja päiväkirjat soveltuvat etnologiseen tutkimukseen. Vastausta tähän kysymykseen etsin valikoimalla päiväkirja- ja kirjeaineistojen uudelleenikäytön esimerkeiksi väitöskirjoja tutkijoilta, joiden tausta on etnologisen tutkimuksen piirissä.

Tutkimusaineistot

Tutkielmani jakautuu kolmen toimijanryhmän näkökulmien ja eettisten haasteiden esille tuomiselle. Tutkielmani ei perustu aineistojen määrälliseen edustettavuuteen, vaan lähestyn aihetta kvalitatiivisella tutkimusaineistolla, jotka korostavat informanttien ja aineistojen tuottajien kokemusperäisyyttä, henkilökohtaisia arvoja ja näkökulmia (Fingeroos & Jouhki 2014: 103.) Ensisijaisena tutkimusaineistonani ovat haastattelut, arkistoihin luovutettujen aineistojen saatekirjeet ja aineistoille määritellyt käyttörajoiukset sekä kolmen väitöskirjan tutkimuseettiset pohdinnat. Näiden rinnalla toissijaisina tutkimusaineistoina ovat osalle informanteista osoitetut taustakyselyt.

Haastattelut ja kyselyt on toteutettu keväällä 2018. Pääosin tutkielmani seuraa väitöskirjoissa esille tulevien päiväkirja- ja kirjeaineistojen elinkaarta. Aineistojen yksityisen omistajan ja potentiaalisen luovuttajan kohdalla poikkean kuitenkin väitöskirjojen tutkimusaineistojen elinkaarelta tuoden esille kahden informantin äänet, jotka eivät liity näihin aineistoihin. Vaikka nämä informantit eivät suoraan liity muutoin tutkimusta eteenpäin kuljettaviin päiväkirja- ja kirjeaineistoihin, tuovat ne esille yksityisten ihmisten ajatuksia tavallisten ihmisten tuottamista aineistoista, niiden arkistoinnista ja niihin liittyvästä tutkimuskäytöstä.

Ratkaisuni taustalla on se tosiasia, että alkuperäisiä aineistojen luovuttajia ei ole enää mahdollista haastatella ja katson, että omakohtaisempi luovuttajakokemus on tutkimuskysymykseni kannalta oleellisempi kuin esimerkiksi aineistojen luovuttajien läheisten haastattelemisen asiasta. Väitöskirjoissa esille tulevien aineistojen luovuttajien ääntä tuon tutkimukseen Åbo Akademin (ÅA) arkistoaineistojen ohessa olevien saatekirjeiden

kautta, ja lisäksi otan esille Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keräyksen aineistoihin asetetut käyttörajoitukset.

Haastattelin kahta aineiston omistajaa, joista toinen on luovuttanut ja toinen pohtii aineistojen luovuttamista arkistoon ensimmäistä kertaa. Informanttien kokemuseroista johtuen haastattelut poikkeavat kysymysrungoiltaan hieman toisistaan. Arkistojen kanssa asioimisessa kokeneempi informantti on järjestänyt henkilöarkistoja ja luovuttanut niitä arkistoihin, lisäksi hänellä on oma henkilöarkisto Kansallisarkistossa. Haastattelun kesto on yksi tunti 37 minuuttia. Toisella informanteista on hallussaan sukulaisensa saamia jatkosodan aikaisia kirjoja. Vaikka kokemusta aineistojen luovuttamisesta arkistoon hänellä ei ole, on sen pohtiminen tullut ajankohtaiseksi kirjojen haltuun saamisen myötä. Haastattelun kesto on 28 minuuttia, mutta olen ollut tarkentavien kysymysten osalta informanttiin yhteydessä myöhemmin tutkimuksen teon aikana. Molemmat informanteista ovat koulutukseltaan akateemisia, mikä näkyy jossain määrin heidän vastauksissaan. Otan koulutustaustan merkityksen esille myös haastatteluissa.

Arkistoalan ammattilaisia kävin haastattelemassa kolmessa arkistossa, Kansallisarkistossa (KA), ÅA:n kirjaston arkistossa ja SKS:ssa. Toteutin haastattelut ryhmähaastatteluina jokaisessa organisaatiossa. Informantteja on kaikkiaan seitsemän ja haastatteluiden kestot ovat yksi tunti 54 minuuttia, yksi tunti 37 minuuttia ja yksi tunti kaksi minuuttia. Haastateltavien kokemus arkistoalasta ja yksityisistä arkistoaineistoista vaihteli puolesta-toista kuukaudesta 33 vuoteen. Koulutustasoltaan kaikki olivat maistereita, joten arkistoalan lisäksi tutkimuksen tekemisen perusteet ovat heille tuttuja. Haastattelujen lisäksi pyysin arkistoalan ammattilaisilta sähköpostilla taustatietoja heidän koulutuksestaan ja kokemuksesta yksityisarkistoaineistojen parissa. Tässä yhteydessä haastateltavilla oli myös mahdollisuus ottaa esille asioita, joiden käsittelemistä he eivät kokisi mieluisaksi ryhmähaastattelutilanteessa, mutta joiden he katsovat ammattieettisen ja työssä ilmenevien eettisten tilanteiden osalta tärkeäksi. Tähän kukaan informanteista ei kuitenkaan katsonut aiheelliseksi vastata, vaan ryhmähaastattelun tilanne koettiin luontevaksi ympäristöksi käsitellä aihetta.

Päädyin toteuttamaan arkistoalan ammattilaisten haastattelut ryhmähaastatteluina sen tuomista haasteista huolimatta, tiedostaen esimerkiksi sen, että haastattelijana voin joutua ohjaamaan tilannetta enemmän, mikäli tilanteeseen vaikuttaa voimakkaasti haastateltavien keskinäinen ryhmädynamiikka ja siinä ilmenevät valtasuhteet. Nämä haasteet ovat

samalla mahdollisuuksia. Yksilöhaastattelusta poiketen ryhmähaastattelu tarjoaa mahdollisuuden tarkastella informanttien toisistaan poikkeavia ja jaettuja näkemyksiä suoraan heidän keskinäisessä vuorovaikutustilanteessaan. (Moilanen 1995: 29–30.) Tutkielmaani varten toteuttamissani ryhmähaastatteluissa tilanne pysyi keskustelevana ja puheenvuorojen jakautuminen tapahtui luonnostaan melko tasa-arvoisesti, joka osaltaan kertoo informanttien välisestä tavasta toimia ja samalla heidän työyhteisöstään.

Kolmannen toimijaryhmän muodostavat tutkijat. Esille nousevia eettisiä haasteita lähestyn väitöskirjojen tutkimuseettisen osuuden kautta. Väitöskirjoissa tutkimusaineistoina on käytetty niin sanottujen tavallisten ihmisten 1900-luvulla tuottamia tekstejä. Julkaisuajankäytöksessä ne ovat: Nina Säaskilahden vuonna 2011 julkaistu päiväkirjatutkimus *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Säaskilahti väitteli nykykulttuurin tutkimuksesta, mutta hänen aiemmat yliopisto-opintonsa liittyivät etnologiaan ja kulttuuriantropologiaan. Vuonna 1996 hän on saanut Suomen kansatieteilijöiden Ethnos ry:n Gradu-palkinnon vuoden parhaasta pro gradu -tutkielmasta (Ethnos ry). Säaskilahden tutkimusaineisto koostuu kolmen suomalaisnaisen päiväkirja-aineistosta, joiden kirjoittajat ovat syntyneet vuosina 1881, 1909 ja 1912. Kaikki päiväkirjat on kirjoitettu vuosien 1927 ja 1989 välillä. Päiväkirjakokoelmista kaksi ovat osa SKS:n Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruun antia. Kolmas kokoelma on KA Jyväskylässä yksityisarkiston kokoelmissa. (Säaskilahti 2011: 20, 23.)

Erkka Pehkosen ”*Poikasi täältä jostakin*”. *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä* on vuodelta 2013. Pehkonen on suorittanut opintonsa Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella suuntautumisenaan etnologia ja antropologia (Taustakysely T 2018). Väitöskirjan tutkimusaineistoina ovat kahden itäsuomalaisen miehen lähes täydellisenä säilyneet kirjeenvaihdot jatkosodan ajalta. Aineistot ovat niiden tuottajien sukulaisten omistuksessa. Toinen miehistä kävi kirjeenvaihtoa vaimonsa ja toinen tyttöystävänsä kanssa. (Pehkonen 2013: 12–13.)

Pehkonen kertoo tutkimuksessaan, että toinen kirjeaineistoista oli säilynyt eristepuruihin hautautuneena pariskunnan vintillä useita vuosikymmeniä ja toinen aineisto taas kulkenut suvun perintönä matkalaukussa. Aineistot on kuitenkin koettu arvokkaiksi, sillä niiden olemassaolo on pysynyt sukulaisten tiedossa koko ajan. Pehkoselle aineistot päätyivät tutkittaviksi sukukytkösten kautta ja tutkimuksessaan hän keskittyy miesten kirjoittamiin

kirjeisiin ja niistä esille tuleviin rintamamiesten kokemuksiin ja näkökulmiin sodassa. (Pehkonen 2013: 12–13, 20, 27.)

Sonja Hagelstamin *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944* on kolmas käsittelemäni väitöskirja. Hagelstam väitteli Åbo Akademista vuonna 2014. Opintonsa hän aloitti alun perin pääaineenaan historiaa, mutta on myöhemmin vaihtanut pääaineekseen etnologian (Taustakysely T 2018). Hagelstamin aineistoina tutkimuksessa ovat jatkosodan aikaiset kirjeenvaihdot kahteen suuntaan, eli eturintamalta kotirintamalle ja päin vastoin. Kirjoittajien suhteet ovat moninaisempia kuin Pehkosen tutkimuksessa, tuoden esille lapsen ja vanhemman, sisarusten ja aviopuolisoiden välistä kirjeenvaihtoa. Kaikkiaan aineisto koostuu yli 4000 kirjeestä ja postikortista, jotka kuuluvat neljään eri kirjekokoelmaan Åbo Akademin kirjaston arkistossa. (Hagelstam 2014: 18.)

Valintojeni perusteita ovat väitöskirjoissa käytettyjen tutkimusaineistojen lisäksi; tutkijoiden koulutustausta ja tutkimuksen ikä. Kukaan tutkijoista ei edusta väitöskirjavaiheessa pääaineenaan historiaa, johon päiväkirja- ja kirjeaineistojen tutkimuskäyttö liitetään voimakkaasti, ja tutkimuksissa on nähtävissä etnologinen ote. Väitöskirjat on julkaistu 2010-luvulla. Siten ne tutkimuseettisen pohdintansa osalta sijoittuvat samoihin tutkimuksen ja yhteiskunnan arvovakenteisiin, joiden sisällä tutkijat ovat tehneet omat ratkaisunsa. Lisäksi väitöskirjat edustavat ainoita rajaukseeni sopivia teoksia, jotka olen löytänyt. Väitöskirjojen tutkimusetiikkakappaleiden lähiluvulla selvitän, millaisiin tutkimuseettisiin ratkaisuihin tutkijat ovat päätyneet käyttäessään aineistoja, jotka ovat yksityisiä ja tavallisten ihmisten tuottamia, ja joita ei alun perin ole tarkoitettu ulkopuolisille lukijoille.

Väitöskirjoissa käytettyihin tutkimusaineistoihin olen tutustunut mahdollisuuksien mukaan oman ymmärrykseni lisäämiseksi aineistojen luonteesta. SKS:n arkistossa kävin tutustumassa kahteen Sääskilahden käyttämään päiväkirjakokoelmaan kesällä 2017 (SKS KIA: Kl 27520; Kl 27503). Hagelstamin käyttämiin Åbo Akademin kirjaston Handskriftningar kokoelmien (ÅAB, HS) kirjeaineistoja silmäilin keväällä 2018. Lisäksi olen ollut yhteydessä tutkijoihin ja lähettänyt heille taustoittavan kyselyn tai haastattelut heitä tapaamisen yhteydessä tarkentavien tietojen osalta. Nämä sähköpostitse tai haastattelun kautta saadut aineistot ovat taustoittavia toissijaisia tutkimusaineistoja, aivan kuten arkistoalan asiantuntijoiden taustakyselyt.

1.3. Teoreettiset näkökulmat ja tutkimusmenetelmät

Tutkielmani on kvalitatiivinen, joten pyrkimys kontekstuaalisuuteen, tulkintaan ja toimijoiden näkökulmien ymmärtämiseen määrittää tekemiäni ratkaisuja (Hirsjärvi & Hurme 2001: 21). Aineistot olen hankkinut etnologisilla kenttätutkimusmenetelmillä, eli haastatteleamalla informantteja, minkä rinnalla perehdyn väitöskirjojen tutkimuseettisiin kappaleisiin lähiluvun avulla. Analysoinnissa käytän sisältöanalyysiä, eli käyn läpi aineistojani läpi useaan otteeseen ja etsin niistä tutkimusongelman kannalta oleellisia sisältöjä (Kouri 2015: 28).

Fenomenologishermeneuttisella tutkimusotteella haluan lähestyä tutkimuskohdettani ilman ennakkoon rakennettuja oletuksia, määritelmiä ja liian sitovaa teoreettista viitekehystä (Miettinen *et al.* 2010: 12–13; Tieteen termipankki). Ideaalitulassa tulkinta tapahtuu hermeneuttisen kehän rakenteiden mukaisesti ymmärtämisen kahden tason kautta, jotka ovat esiymmärtäminen ja varsinainen ymmärtäminen (Rauhala 2005: 35). Asioiden käsitteleminen tapahtuu siten oman ymmärrykseni pohjalta, eikä erillisenä, itsestä ulkoistettavana toimintona (Alanen 2014: 39). Samalla aineistojen useaan kertaan toistuvan läpikäymisen kautta pyrin jäsentämään aineistosta esille tulevia ilmiöitä ja löytämään niistä toistuvia rakenteita (Miettinen *et al.* 2010: 10–13).

Tutkielmani kiinnittyy kansatieteellisen tutkimuksen näkökulmaan, jossa ihminen nähdään osana kulttuurisia ilmiöitä. Tutkielmaani soveltuvan kulttuurin määritelmän mukaan kulttuuri on laaja kokonaisuus, jonka tarkastelun tässä tutkielmassa rajaan suomalaisen yhteiskunnan jäseniin ja heille ominaisiin henkisen ja aineellisen toiminnan tuotteisiin (Knuutila 1994: 10; Alho 1994: 69). Kulttuuri on jotain ihmisen luomaa sekä sosiaalista perimää (Knuutila 1994: 15; Alho 1994: 71), jota otamme vastaan aktiivisesti ja passiivisesti, tiedostaen sekä tiedostamatta. Kulttuuri vaikuttaa sekä käyttäytymiseemme että siihen, miten tulkitsemme käyttäytymistä. (Spencer-Oatey 2012: 3-4.)

Kulttuuri voi olla materiaa, suullista perinnettä tai esimerkiksi toimintamalleja tietyissä tilanteissa. Kulttuuri on elävä, dynaaminen, ja sillä on oma muutoksen vauhti, joka näkyy muun muassa kielessä, tavoissa ja arvoissa. Nämä muutokset ovat voimakkaasti aikaan ja paikkaan sidottuja sosiaalisia ja psykologisia elementtejä, joiden pohjalta on haastavaa tai mahdotonta lähteä määrittelemään yhdenmukaista yksilötasolla toimivaa teoriaa. (Knuutila 1994: 15, 27–28; Spencer-Oatey 2012: 8–10.) Huomioitavaa on, että

laajemman kulttuurikäsitteen sisällä käsittelen erilaisia suppeampia kulttuureita, kuten työelämään liittyviä toimintakulttuureita.

Arkistotieteellinen näkökulma nousee arkistoetiikasta sekä arkistoaineistojen käytettävyydestä tieteellisinä tietolähteinä sekä niiden säilytettävyydestä ja saavutettavuudesta. Pohdinnan kohteena ovat itse prosessit aineiston elinkaaren aikana, jotka tuottavat ja muokkaavat aineistokokonaisuuksia, ja siten aineiston informaatioisisältöä. (Lybeck *et al.* 2006: 250–251.) Tarkastelen näiden ilmiöiden näkymistä yksityisarkistoissa, joissa arkistotalan ammattilaisella on aineistoihin suurempi vaikuttamisen mahdollisuus, kuin viranomaisarkistoissa.

Teemahaastattelu

Haastatteluissa käytin puolistrukturoitua teemahaastattelua, eli ennalta tehdyn kysymysrungon ympäriltä laajenevaa haastattelurakennetta, jonka avulla tuotetut aineistot tarjoavat monipuoliset analysoinnin ja tulkinnan mahdollisuudet (Jouhki & Steel 2016: 13, 20–21). Tyyliiltään teemahaastattelu sijoittuu lomakehaastattelun muuttumattoman kysymyskehyksen ja vapaamuotoisen syvähaastattelun välimaastoon (Ruotsala 2005: 65). Haastattelukysymysten sekä keskustelevan otteen kautta lähestyn samoja eettisiä kysymyksiä ja ongelmatilanteita eri suunnista ja eri tavoin ilmaistuna. Tällä pyrin pääsemään käsiksi itsestään selvien ajatusmallien ohi syvemmälle informantin omiin ajatuksiin ja ratkaisuihin. Tutkimusmetodina teemahaastattelun etuja on muun muassa se, että haastateltava saa tuoda itseään koskevia asioita esille vapaasti. Samalla hän pääsee olemaan aktiivinen ja merkityksiä luova toimija tutkimuksessa. (Hirsjärvi & Hurme 2001: 35.)

Tutkimukseni aiheen ollessa etiikka on haastattelu mielestäni vartenotettavin tutkimusmenetelmä, sillä haastattelujen avulla on mahdollista saada syventävää tietoa haastavasta aiheesta (Hirsjärvi & Hurme 2001: 35). Haastatteluista esille tulevat asiat perustuvat kokemuksiin tapahtumista ja informanttien tekemiin tulkintoihin näistä (Kotilainen 2014: 159). Tästä johtuen tavanomaiseksi mielletyn faktatiedon, eli yksilöllisestä käsityksestä tai tulkinnasta riippumattoman asian merkitys ei täyty haastatteluaineistojen kohdalla, vaan niiden sisältöä on tulkittava tosiasioina erilaisista näkemyksistä, diskursseista ja narratiiveista. Tutkimuksen tieteellinen perusta nojaakin järjestelmälliseen ja tarkkaan suunniteltuun toteutukseen sekä läpinäkyvyyteen, jota tuon esille esimerkiksi sitaattien käytöllä. (Jouhki & Steel 2016: 35.)

Aineistojen yksityisten omistajien haastattelut ovat yksilöhaastatteluja ja arkistoalan ammattilaisten ryhmähaastatteluita. Haastattelutavat poikkeavat mahdollisuuksiltaan ja haasteiltaan toisistaan. Tällä ratkaisulla peilaan tilannetta siihen todellisuuteen, jossa nämä eri toimijat todennäköisesti tekevät eettisiä ratkaisuja. Aineistojen yksityinen omistaja tekee päätöksiä mahdollisesti ilman yhteisön tukea, kun taas arkistoalan ammattilaisilla on mahdollisuus keskustella kimuranteissa tilanteissa kollegoiden kanssa, ainakin arkistoissa, joissa tutkielmani informantit työskentelevät.

Yksilöhaastattelussa informantin ja tutkijan välillä tilanne voi muotoutua helpommin avoimen keskustelevaksi, kun läsnä ei ole muita henkilöitä. Kahden ihmisen välinen tilanne on helpommin hallittavissa kuin ryhmätilanne. Ryhmähaastattelussa pyrkimyksenä oli saavuttaa tilanne, jossa myös informanttien välillä syntyy vuorovaikutusta. Samalla ryhmässä tehty haastattelu voi kannustaa tuomaan esille toisten esimerkkien kautta omia kokemuksia, jolloin haastattelutilanne toimii jaettuna kulttuurisena kenttänä. Ryhmässä kerrotut tarinat voivat tuoda esille myös vastatarinoita tai -palautetta ilman, että informanttien tarvitsisi poteroitua tiettyjen näkemysten taakse. Samalla keskustelu voi johtaa ennalta mietityn kysymysrunгон ulkopuolelle teemoihin, jotka ovat informanteille tärkeitä. (Valtonen 2005: 224–228, 235–236.) Tämä on tietenkin myös haaste tilanteen vetäjälle, ettei sivupoluille jäädä liiaksi.

Tutkijana ymmärrän, että vain ideaalitulanteessa kaikki informantit osallistuvat yhtä aktiivisesti käytävään keskusteluun. Todellisuudessa tämä ei välttämättä aina onnistu. Ryhmädynamiikka ja se, millaiseksi se muodostuu, vaikuttaa merkittävästi lopputulokseen. Taustalla vaikuttavat temperamentit, mutta myös esimerkiksi erilaiset statukset työorganisaatiossa voivat luoda lähtökohdaksi asetelman, jossa toiset eivät tuo ääntään yhtä lailla esille, kuin toiset. (Valtonen 2005: 236). Esimerkiksi omissa aineistoissani yhdessä haastattelussa toinen informanteista oli huomattavasti vaitonaisempi kuin toinen. Haastattelutilanteessa oli kuitenkin nähtävissä hänen samaistumisensa pitkälti toisen muotoilemiin vastauksiin hyväksyvinä nyökytyksinä. Kyseisellä haastateltavalla oli arkistoalan kokemusta vähiten, mikä voi ilmetä epävarmuutena sanoa asioita ääneen tai olla vahvasti jotain mieltä asioista, joihin ei vielä välttämättä ole työelämässä törmännyt. Toisaalta työkokemuksen puute ei tarkoittanut informantin kohdalla sitä, että arkistoala olisi hänelle vieras, sillä ylemmän korkeakouluasteen arkistoalan koulutus tuo vähintään vahvan teoreettisen ymmärryksen alasta.

Lähiluku

Kirjallisuustutkimuksesta peräisin olevaa metodia, lähilukua, lähestytään kulttuurientutkimuksen parissa melko väljästi. Itse tarkoitan tutkielmassani lähiluvulla huolellista ja ymmärtävää teoksen tulkintaa. (Pöysä 2010: 331.) Metodin avulla pyrin löytämään sekä haastatteluista että väitöskirjojen tutkimuseettisistä pohdinnoista toimijoiden omien ratkaisujen ja yleisten toimintamallien väliltä mahdollisia monimerkityksellisyyksiä tai ristiriitoja. Lähilukua hyödynnettäessä tekstiä tarkastellaan kokonaisuutena, joten metodi soveltuu vain lyhyehköille teksteille, joiden kertalukeminen on toteutettavissa kohtuullisen lyhyessäkin ajassa (Pöysä 2015: 29). Oleellista on muistaa keskittää huomio tekstin keskeisiin piirteisiin, ei kaikkeen mahdolliseen (Pöysä 2010: 342). Se, olenko lukijana tekstin kirjoittaneen tutkijan kanssa samaa mieltä, ei ole lähiluvun kanssa oleellista, vaan se, että ymmärrän mitä tutkija kirjoittamallaan tarkoittaa (Fisher & Frey 2014: 34).

Lähilukua käytettäessä on ymmärrettävä, että lähiluku on tulkintaa, joka sitoutuu tekstiin ja lukijan näkökulmaan (Pöysä 2015: 33). Lukemisen taustalla on aina ennako-odotuksia tekstin genreen tai sisältöön liittyen, siksi toistuvan lukemisen kautta tekstiä pyritään lähestymään uusin silmin lukukerrasta toiseen. (Pöysä 2010: 399; Pöysä 2015: 31.) Tällä tavoin voidaan rikkoa näitä ennako-odotuksia. Lukukerroista muodostuvalla hermeneuttisella kehällä ei ole määriteltävissä olevaa lopullista päätepestettä (Pöysä 2010: 399–340; Fisher & Frey 2014: 37; Rosenblatt L.M. 1995: 11–12), vaan jokainen lukukerta tuo mukanaan oman kerroksensa tulkintaan. Ensimmäisellä lukukerralla pyrin muodostamaan tekstistä kokonaismerkityksen ja seuraavilla kerroilla syvempiä, jopa ensimmäisen kerralla tekemäni tulkinnan kiistäviä havaintoja (Pöysä 2015: 31).

1.4 Tutkimusetiikka

Haastatteluaineistoja ja niiden käyttöä on pohdittava sekä informanttien yksityisyyden suojan näkökulmasta että tutkielmani läpinäkyvyyden osalta sitaattien käytön kohdalla. Lähtökohta haastatteluissa on tutkijan ja informantin välinen luottamuksellinen suhde, joka perustuu ennen kaikkea tietoiseen ja vapaasta tahdosta tehtyyn suostumukseen. Taustalla vaikuttaa tutkijana tekemäni päätös siitä, miten paljon tietoa annan haastateltaville tutkimuksestani, jotta heillä on realistinen ymmärrys siitä mihin suostuvat. Tällä varmistan myös sen, etteivät tutkimustulokset vääristy. (Hirsjärvi ja Hurme 2001: 20.)

Esittäessäni haastattelupyynnöjä kerroin informanteille tutkimukseni pääpiirteet ja sen, mitä aineistoille tulee tapahtumaan tutkimuksen valmistuttua. Lisäksi toin ilmi sen, että halutessaan informanteilla on oikeus vetäytyä tutkimuksesta missä tahansa vaiheessa. Toimitin myös halukkaille informanteille heidän haastattelujaan koskevia tekstiosioita luettaviksi ennen tutkielman palauttamista, tarjoten näin mahdollisuuden nähdä millä tavoin käsittelen aineistoja ja informantteja, sekä antaen tilaisuuden kommentoida sisältöä. Yhdeksästä informantista viisi oli kiinnostuneita lukemaan tekstejä.

Informanttieni yksityisyydensuojasta huolehdin aineiston anonymisoinnilla ja pseudonymisoinnilla. Tähän ratkaisuun on vaikuttanut se, että osa informanteista ei halunnut nimeään mainittavan tutkielmassa. Tämän lisäksi en koe informanttien omien nimien tuovan tutkimuksellista lisäsisältöä. Päätökseeni vaikuttaa myös 25.5.2018 lähtien sovellettavan EU:n tietosuoja-asetuksen vaatimukset, joita vastaamaan Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkiston haastattelusopimus pohjaa ei ollut päivitetty vielä haastattelujeni ajankohtana, keväällä 2018. Viittaan täten arkistoalan asiantuntijoihin sekä aineistojen yksityisiin omistajiin arkistotunnuksella ja ryhmähaastatteluissa liitän lainauksen haastateltavaan nimeämällä informantit haastattelukohtaisesti; informantti 1, informantti 2 tai informantti 3. Tämän avulla lukijan on mahdollista erottaa informanttien vastaukset toisistaan. Arkistoalan ammattilaisten kohdalla haastattelut ovat yhdistettävissä arkistoihin, joissa informantit työskentelevät. Suoraan henkilötasolla tapahtuvaa tunnistusta ei kuitenkaan ole mahdollista tehdä tutkielmani pohjalta, sillä kyseisissä arkistoissa työskentelee useampia arkistoalan ammattilaisia.

Väitöskirjat ovat julkaistuja aineistoja, jotka ovat kaikkien saavutettavissa, luettavissa ja tulkittavissa. Tästä syystä en käytä niistä suoria lainauksia tutkielmassani ja tutkijoihin viittaan tavanomaisesti ja oikeutetusti tekijän nimellä. Muut arkistoalan asiantuntijoita ja tutkijoita käsittelevät aineistot, eli taustoittavat kyselyt, sähköpostit ja haastattelu, joita kertyi tutkielmani tekemisen aikana, eivät ole ensisijaisia tutkimusaineistojani. Näihin aineistoihin viittaan arkistoalan asiantuntijoiden kohdalla yleisnimikkeellä taustakysely A ja tutkijoiden kohdalla taustakysely T. Näitä taustoittavia aineistoja ei arkistoida Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen arkistoon ensisijaisen tutkimusaineiston kanssa. Perusteena on osan informanteista esittämä toive siitä, ettei aineistoja arkistoida, sekä jäljelle jäävän kokonaisuuden hajanaisuus mahdollisen myöhemmän tutkimuksen näkökulmasta.

Tutkimusaineistostani tehtävän tulkinnan kannalta on tärkeää pohtia tulkinnallisia eroja haastatteluiden, litteraatioiden ja kokonaisuudesta irrotettujen suorien lainausten välillä. Itse haastatteluissa osallisena olleena tavoitan alkuperäisen yhteyden hyvin myös litteraation kautta, mutta aineiston jatkokäyttöä ajatellen tämän yhteyden löytäminen muodostuu kuitenkin huomattavasti hankalammaksi (kts. Kortelainen 2008: 127), mikäli äänitteet eivät ole tutkijan käytössä. Sama kysymys nousee esille myös tutkielmani lukijan suorista lainauksista tekemistä tulkinnoista. Ilman ääntä ja kokonaisempaa asiayhteyttä on olemassa riski, että lukijan tulkinta muutaman virkkeen lainauksesta voi muotoutua erilaiseksi, kuin tutkijan. Avaan leipätekstissä omaa tulkintaani aineistoista lainausta laajempaan ja suorien lainauksien tehtävänä on luoda yhteys tekemäni tulkinnan ja informanttien äänen välille, mikä tuo lopputulokseen läpinäkyvyyttä.

Haastatteluaineistot olen litteroinut oleellisilta osin. Tällä tarkoitan sitä, että ne kohdat haastatteluissa, joissa keskustelu karkaa tutkimusaiheeni ulkopuolelle, ja jotka ovat siten epäoleellisia, olen kirjannut ylös haastattelupöytäkirjamaisin tiivistyksin. Olen valinnut perustasoisen ja puhekielisen litteroinnin, koska katson tämän olevan tutkielmani kannalta riittävä litteroinnin taso. Käytännössä olen jättänyt pois puheessa ilmeneviä taukojen pituuksia, huokauksia ja osin täytesanoja. Suorien lainausten yhteydessä käytän merkintää ---. Nämä kolme katkoviivaa ilmoittavat, mikäli lainaus alkaa kesken virkkeen tai sen keskeltä on jätetty jotain pois. Näissä tilanteissa kyse on esimerkiksi kesken jääneestä ja uudelleen aloitetusta lauseesta, kun informantti muotoilee vastaustaan haastattelutilanteessa.

Tutkijan position vaikutus koskettaa kaikkea tutkimuksessa. Tutkijana olen yksi tutkimusvälineistä, aktiivinen toimija, joka asemastaan vaikuttaa lopputulokseen aina käsitteiden valinnasta, aineiston keruuseen ja analysointiin (kts. esim. Vakimo 2010: 95; Hirsjärvi ja Hurme 2001: 18). Tiedostan asemani ja sen mukana tulevat vallankäytön mahdollisuudet. Tutkielmani fenomenologinen ote, aineistojen analysointi ja tulkinta ovat osa valintaani, eikä subjektiivisuus ole koskaan täysin poistettavissa, vaikka pyrkimyksenä on objektiivinen ideaalitutkija. Tutkimuskohteen ollessa elävä ihminen nämä tekijät korostuvat tutkijan ja informantin välille muodostuvan vuorovaikutussuhteen kautta. Tutkimusaineistojen tarjoamista monipuolisista analysointimahdollisuuksista johtuen minun on tutkijana harjoitettava määrätietoista valintaa, joka määrittää lopulta tämän tutkimuksen päätelmät. Ymmärrän, että olen näin mukana luomassa sitä kohdetta, jota tutkin ja tulkitsen. Lopputuloksessa vaikuttavat sekä persoonani että kulttuurinen taustani aina

jossain määrin. Tästä syystä pyrin tuomaan itseni tutkijana esille taustalle häivyttämisen sijaan, hyväksyen tekemiini päätelmiin vaikuttavat valinnat osana kokonaisuutta.

Pidän tutkielmaani kotimaisella kentällä avauksena pohtia erilaisten aineistojen elinkaarta laajemmassa mittakaavassa ja siihen vaikuttavia toimijoita yksilöinä, ei vain tietyn ammatti-identiteetin häivyttäminä organisaation tai sosiaalisen verkoston nimeämättöminä osina. Tästä lähtökohdasta katsottuna tutkielmani ei ole riippuvainen yhdestäkään mukana olevasta informantista, vaan toisilla informanteilla aineistoista tehtävät päätelmät olisivat voineet poiketa tämän tutkielman päätelmistä. Erot tulisivat esille mahdollisina kokemuksellisina tai arvopohjaisina näkökohtina, jotka poikkeavat tämän tutkielman informanttien vastauksista. Tutkielmani lähtökohdana on, tuoda esille yksilökokemuksia esimerkkitapauksen omaisesti, eivätkä saadut tulokset sovellu yleistettäväksi.

1.5 Aikaisempi tutkimus

Aikaisempi tutkimus tavallisten ihmisten päiväkirja- ja kirjeaineistoista, jossa käsiteltäisiin eettisesti haastavia tilanteita aineiston yksityisen omistajan, arkistoalan ammattilaisen tai tutkijan osalta, vaikuttaa olevan melko vähäistä. Varsinkaan aineiston yksityistä omistajaa ja luovutustilannetta koskevaa tutkimusta en ole löytänyt, vaan tätä toimijaryhmää katsotaan pääsääntöisesti aina arkiston tai tutkijan näkökulmasta, toisen käden tietona. Sekä arkistotieteellistä että tutkimuseettistä tutkimusta vaikuttaa olevan melko vähän. Havaintojeni perusteella näyttää siltä, että usein eettisiä kysymyksiä lähestytään tapausesimerkkien ja teoreettisen pohdinnan kautta.

Suomessa arkistoeettistä tutkimusta ovat viime vuosina tehneet Sanna Lahtelin ja Suvi Wilhelmsson. Lahtelinin vuonna 2015 valmistuneessa pro gradussa *Julkisen henkilön julkinen arkisto. Kansanedustaja Miina Sillanpään henkilöarkiston muodostuminen ja eettinen käyttö* tutkitaan yksityisarkisto aineiston käyttöä, arkiston eheyttä ja aineiston tutkimuskäytön mahdollisuuksia. Lahtelin käsittelee tutkielmassaan myös aineistojen luovuttamista arkistoille sen kautta, että Sillanpään arkisto ei ole pysynyt yhtenä kokonaisuutena, vaan sitä on lahjoitettu eri organisaatioille.

Suvi Wilhelmsson (2014) on puolestaan lomakehaastatteluin tutkinut ammattieettisiä ongelmia pro gradussaan *Asiakirjahallinnan ammattietiikka ja eettiset ongelmat*. Tutkielmasta käy ilmi se, että eettiset haasteet ovat arkistotalalla päivittäisiä. Wilhelmssonin

tutkielman vastaajista valtaosa sijoittuu kuitenkin valtion tai kunnan asiakirjahallinnan pariin (Wilhelmsson 2014: 71), joten aineistoihin liittyvät eettiset haasteet poikkeavat arkistojen perustehtävien ja aineistojen osalta yksityisarkistoissa työskentelevien kohtaamista aina jossain määrin. Suomessa tehty arkistoeettinen tutkimus tuntuu olevan vähäistä, mutta kevään 2018 aikana olen törmännyt erilaisten arkistoalan ammattilaisille ja opiskelijoille suunnattujen viestintäkanavien kautta kahteen tekeillä olevaan opinnäytetyöhön, jotka keskittyvät arkistoalan ammattieettisiin teemoihin. Vaikuttaa siltä, että eettiset kysymykset kiinnostavat arkistoalan tulevia asiantuntijoita.

Tapaustutkimuksia arkistonhoitajan eettisistä haasteista löytyy esimerkiksi Society of American Archivist verkkojulkaisusta *Case Studies in Archival Ethics* (Freeman Nancy & Riter Robert 2014; Freeman Nancy & Geist Holly 2014; Ryan Ellen M. 2014; McCardwell Katherine 2014; Pyatt Timothy D. 2015), jossa eri kirjoittajat käsittelevät yksittäisiä eettisesti haastavia tilanteita, sekä Karen M. Benedictin (2003) teoksesta *Ethics and the archival profession: introduction and case studies*. Lisäksi Elena S. Danielsonin *The Ethical Archivist* (2010) on alan perusteoksia, jossa tuodaan esille niin ikään tapausesimerkkejä. Esimerkkitapauksien kautta lukijalle aukeaa ovi mahdollisiin eettisesti haastaviin tilanteisiin arkistoalalla sekä niiden ratkaisumalleihin. Tapausesimerkit ovatkin hyödyllisiä varsinkin tuoreemmille arkistoalan ammattilaisille. Esimerkkien kautta tehtävän pohdinnan haasteet ovat kuitenkin niiden soveltumattomuudessa sellaisenaan toisenlaisiin tilanteisiin. Lisäksi valtiokohtaiset toimintatavat ja lainsäädännön vaikutukset arkistoalaan haastavat ratkaisumallien soveltuvuutta maarajojen yli.

Kirje- ja päiväkirja-aineistoihin liittyvää tutkimuseettistä pohdintaa tulee esille pääasiassa päiväkirja- ja kirjetutkimuksissa tutkijan omien tutkimuseettisten ratkaisujen kautta ja viittauksina teoreettisiin teksteihin. Pohdinta näissä yhteyksissä voi olla hyvin laajaa tai vain muutamissa virkkeissä mainittuna. Esimerkkejä aineistojen käytön eettisestä pohdinnasta löytyy muun muassa seuraavista teoksista; Annikki Lumpeen *Kenttäpostia* (1975), Maarit Leskelä-Kärjen *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* (2006) sekä Suvi Aholan *Hiljaista vimmaa. Suomalaisen naisten päiväkirjatekstejä 1970-luvulta 1990-luvulle* (1993). Lisäksi omaelämäkerrallisiin yksityisiin teksteihin liittyvää tutkimuseettiä käsitellään usein juuri lyhyempien pohtivien kirjoitusten kautta tai niin ikään tapausesimerkein, kuten kirjoissa *The Ethics of Life Writing* (Eakin [edit.] 2004), *Historiantutkimuksen etiikka* (Lindman, Koskivirta & Eilola [toim.] 2017) ja *Kirjeet ja historiantutkimus* (Leskelä-Kärki, Lahtela & Vainio-Korhonen [toim.] 2011).

Yleisemmällä tasolla liikkuva tutkimusetiikkaa käsittelevä tutkimus ja kirjallisuus painottuvat usein enemmän hyvien tutkimuskäytäntöjen muihin osa-alueisiin, kuten vilppiin tai plagiointiin. Janne Behm (2008) käsittelee tutkijan oikeuksia ja velvollisuuksia tutkimuksessaan *Tutkimusetiikka ja tutkimusympäristön normit*. Behm paneutuu tutkimukseensa tieteen yhteiskunnalliseen asemaan ja tutkimuksen tekemisen autonomian merkitykseen sekä tutkimusetiikan rooliin tässä kokonaisuudessa. Behm toteaa, ettei tieteellä ole mahdollisuutta kehittyä ilman autonomista asemaa, ja tästä johtuen autonomian suojele voi johtaa tutkimuseettisistä rikkomuksista vaikenemiseen sekä rikkomuksista seuraavien sanktioiden olemattomuuteen. (Behm 2008: 167.) Behmin tuloksia kuvastaa esimerkiksi vuonna 2018 otsikoihin nousseen kansanedustaja Laura Huhtasaaren pro gradu -tutkielman sisältämä runsas plagiointi ja tämän paljastumisen myötä vähäisiksi jääneet toimenpiteet (Savela 2018).

Tutkimusetiikkaa opitaan lukemalla aiempia tutkimuksia sekä koulutuksen kautta. Tutkimusetiikan roolia osana yliopistokoulutusta on tutkittu Tampereen yliopistossa vuonna 2005 julkaistussa hankeraportissa *Tutkimusetiikka ja hyvien tutkimuskäytäntöjen edistäminen Tampereen yliopistossa*. Tutkimusta varten on haastateltu eri tiedekuntien jatkokoulutusseminaarien ohjaajia. Tuloksista käy ilmi tutkimuseettisen keskustelun vähyys. Raportista käy ilmi myös se, että opiskelijat nähtiin itseohjautuvina tutkimusetiikan suhteen, vaikka samaan aikaan tutkimusetiikka ei vaikuta olevan opiskelijoiden kiinnostuksen ytimessä. Tutkimusetiikka ei myöskään ole keskeisenä opetus suunnitelmissa tai opetusoppaissa, vaikka tutkimuseettisten periaatteiden omaksumista pidetään tärkeänä jo perusopintojen aikana. Lisäksi raportissa ihmistieteellisen tutkimuksen eettiset kysymyksen todettiin vastausten perusteella esimerkiksi lääketieteellisiä helpommin ratkaistaviksi, kun keskeisenä tekijänä on tutkittavien tietoinen osallistuminen tutkimukseen. (Tampereen yliopisto 2005: 12, 20, 36, 60, 69).

Glasgow'n yliopistossa biotieteellisen tutkimuksen etiikasta väitellyt Henriikka Clarkeburn käsittelee teoksessaan *Etiikanopetuksen teoriaa ja kokemuksia* (2006) Helsingin yliopiston Viikin kampuksen etiikanopetusta kehittämishankkeen pohjalta. Clarkeburn vetää yhteen hankkeen tuloksia ja kirjoittaa, että kiinnostusta etiikan opettamisen kehittämiseen on, mutta samaan aikaan opettajat kokivat epävarmuutta omasta osaamisesta etiikan opettajina. Haasteina ovat eettisten teorioiden ymmärryksen puutteellisuus, vaikeus

sitoa etiikka muuhun tieteelliseen opetukseen, tähän liittyvä ohjeistuksen vähyys sekä yliopisto-opetuksen kehittämiseen soveltuvan materiaalin niukkuus. (Clarkeburn 2006: 8.)

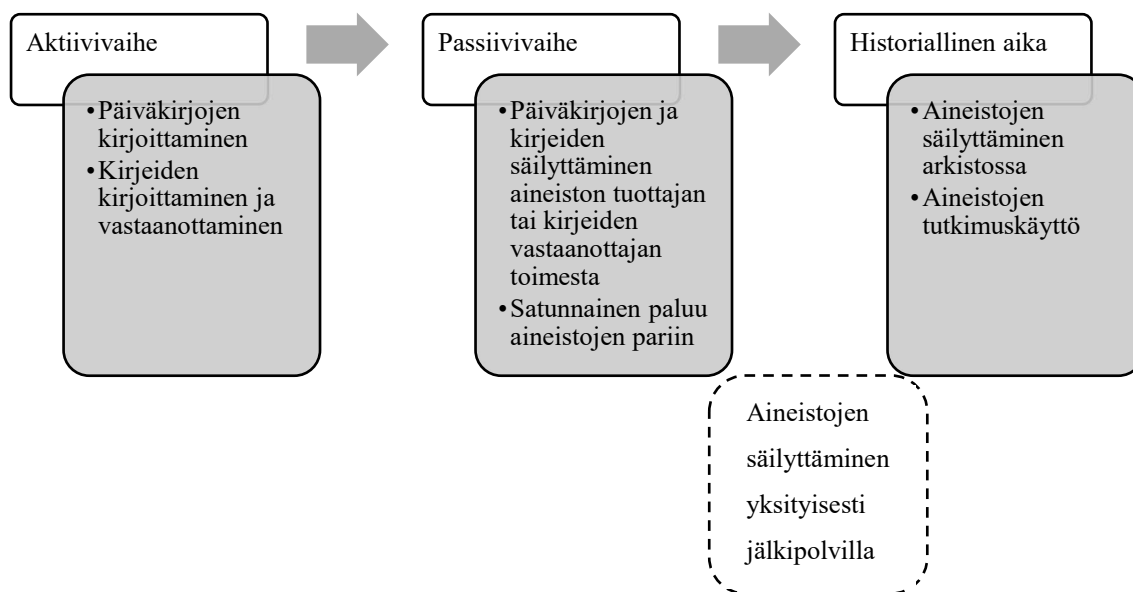
1.6 Keskeisiä käsitteitä ja lainsäädäntöä

Käyn läpi tutkielmani kannalta keskeisiä käsitteitä sekä lainsäädäntöä, joka vaikuttaa päiväkirja- ja kirjeaineistoihin niiden elinkaaren aikana. Lainsäädännön esittelyn katson oleelliseksi, sillä ulkopuolelta tulevana ohjeistuksena se määrittää toimintaamme. Lakien merkitystä, varsinkin arkistoalan ammattilaisten kohdalla, on mielestäni syytä käsitellä, sillä lain määrittämän toiminnan kautta eroja viranomais- ja yksityisarkistojen välillä voi selkeästi tuoda esille. Mitä vähäisemmäksi jäävät lakien rajoittavat toimet, sitä merkittävämpi on yksilön oma rooli päätöksentekijänä. Lainsäädännöstä, tarkemmin henkilötietolaista, tulee lisäksi tutkimuksessani käytettävä arkaluontoisten tietojen määritelmä.

Aineistojen elinkaari ja proveniensi

Aineistojen elinkaarella tässä työssä tarkoitetaan aikaa aineistojen synnystä niiden primäärikäytön, eli alkuperäisen käyttötarkoituksen jälkeiseen vaiheeseen ja aina mahdolliseen tuhoutumiseen saakka. Kuvaajaan 2 olen asiakirjatiedon elinkaaren mukaisesti määritellyt päiväkirja- ja kirjeaineistojen vaiheita. Perinteinen elinkaarimalli muodostuu aktiivisesta, passiivisesta ja historiallisesta vaiheesta (Henttonen 2015: 82–83; Arkistolaitos 2010: 5). Aktiivi- ja passiivivaihe tulkitaan aineistojen määrääkiseksi säilyttämiseksi, jonka aikana aineiston käyttö on aktiivista tai satunnaista. Historiallinen vaihe määritellään pysyväksi säilyttämiseksi (Henttonen 2015: 83–84; Arkistolaitos 2010: 5; Lybeck et al. 2006: 21–22). Tällä jaolla aineistojen tuottajilta eteenpäin siirtynyt omistajuus esimerkiksi sukulaisille ei välttämättä vielä tarkoita määrätietoista pysyvää säilyttämistä.

Aktiivivaiheen, eli primäärikäytön ja sen jälkeisen ajan erottaminen voi olla vaikeaa esimerkiksi päiväkirja-aineistojen kohdalla, sillä aineistojen tuottaja saattaa palata vanhojen tekstien pariin ilman, että se vielä muuttaisi päiväkirjan funktiota muistin kirjanpituksi. Viimeistään silloin, kun aineistojen omistajuus siirtyy pois tuottajalta tai kirjeen vastaanottajalta, muuttuu aineistojen funktio selkeästi. Historiallisessa vaiheessa aineistot eivät enää vastaa alkuperäistä käyttötarkoitustaan, vaan niitä lähestytään tutkimusaineistoina sekä kulttuurihistoriaamme edustavina asiakirjoina (Henttonen 2015: 84).

Kuvaaja 2: Päiväkirjojen ja kirjeiden elinkaari sovitettuna asiakirjatiedon jatkumomallin mukaiseen elinkaareen. Johanna Nylund 2018, lähtökohtana kuvaajassa Pirkko Rastaan elinkaarimalli (1994).

Provenienssi tarkoittaa asian tai esineen alkuperää. Provenienssiperiaate kehitettiin Ranskassa 1840-luvulla, ja provenienssin eheänä pitäminen on ollut keskeisessä roolissa aineistojen elinkaaren aikana arkistotieteen näkökulmasta siitä lähtien (Lybeck *et al.* 2006: 14). Suomessa provenienssiperiaate on vaikuttanut arkistoalan toimintaan jo 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä alkaen. Periaatteeseen kuuluu lähtökohta siitä, ettei eri arkistomuodostajien aineistoja saa sekoittaa keskenään (*respect des fonds*). Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että saman suvun edustajien aineistot on sijoitettu omiin henkilöarkistoihin, ei yhteiseen sukuarkistoon ilman aineistojen tuottajakohtaisia erotteluja. Toisena tekijänä on alkuperäisen järjestyksen säilyttäminen (engl. *Registry principle*), mikä tarkoittaa aineistojen pitämistä niille määritellyssä järjestyksessä, esimerkiksi kirjeiden pitämistä lähetyspäivän tai lähettäjän mukaisessa järjestyksessä. (Henttonen 2015: 57.) Provenienssiperiaattetta toteuttamalla toiminnasta syntynyt alkuperäinen kokonaisuus on määriteltävissä ja asiakirjat pystytään sitomaan yksittäisen asiakirjan tietoja laajempaan asiakokonaisuuteen (Lybeck *et al.* 2006: 14).

Yksityisarkistojen aineistojen provenienssitiedot muodostuvat arkistoinnista yhteydessä ja, täydentyvät sen jälkeen asiakirjan myöhemmistä elinkaaren vaiheista. Aineistojen provenienssitiedot ovat yleisesti ottaen suppeammat kuin viranomaisaineistojen kohdalla, sillä aineistojen muotoutuminen ei todennäköisesti ole systemaattisen ja seurannanalaisen

prosessin lopputulos. Sen sijaan yksityisarkistoissa aineistoja kartutetaan esimerkiksi ilmiöpohjaisina aineistokeruina, joissa lähtökohtana on sopivanlaatuisten aineistojen saaminen osaksi kokoelmia (Henttonen 2015: 80). Tällöin arkistoinnin lähtökohdat ja motiivit ovat tutkimuksen teossa ja kulttuuriperinnön monimuotoisuuden taltioimisessa (Fisher 2009: 18–24). Tutkielmassani puhun provenienssia enemmän aineistojen elinkaaresta, sillä rajaukseni huomioi vahvasti myös arkistointia edeltävän ajan.

Eettinen päätöksenteko

Etiikkaa ja moraalialia voidaan pitää lähes synonyymeinä, joiden kantasana tulevat eri kielistä. Moraalin kantasana tulee latinasta, *mos* ja *moris*. Etiikan kantasana tulee puolestaan kreikan kielisestä sanasta *ethos*. Molemmat kääntyvät suomen kielelle samoin: tapa tai tavat. (Pietarinen 2015.) Sanoilla on kuitenkin hienoinen ero ja moraalial määritellään yleensä käytännön teoiksi ja etiikka moraalial tutkimiseksi (Luodeslampi 2005: 8). Etiikka keskittyy siten teoreettisempaan pohdintaan tai teorioihin, kuten tutkimusetiikka tai ammattietiikka (Pietarinen 2015).

Eettisille kysymyksille tunnusomaista on se, että niille on aina useampi ratkaisuvaihtoehto (Clarkeburn 2006: 10) ja että ratkaisut perustuvat pitkälti sosiaalisten ryhmien sosiaalisaatioprosessin kautta muodostuville arvoille (Alho 1994: 82). Eroja ja mahdollista ristiriitaa arvoissa ja eettisessä pohdinnassa voi muodostua siitä, että ihmiset kuuluvat samanaikaisesti useaan sosiaaliseen ryhmään. Esimerkiksi tutkija on osa akateemista yhteisöä, mutta samalla hänellä on yksilöllinen perhetausta, koulutus, harrastukset ja niin edelleen. Yksilön oma arvomaailma muodostuu siten useiden eri sosiaalisten ryhmien vaikutuksesta, joten kahden identiteettisen arvomaailman todentaminen on mahdotonta (Alasuutari 1994: 41–42).

Kaikki ihmiset joutuvat tekemään eettisiä ratkaisuja elämässään. Eettinen päätöksenteko tuo esille kysymyksiä ja väittämiä ilman empiirisiä vastauksia, ja päätöksenteossa joudutaan usein kohtamaan eri suunnilta tulevia odotuksia ja vaikutteita, kuten lakien, ohjeiden, sopimusten ja lupauksen viitoittamia rajoituksia, jotka voivat rajoittaa ja määrittää tilanteen ratkaisemisen vaihtoehtoja. Päätöksenteossa pitäisi kuitenkin pyrkiä etäännyttämään itsensä tilanteesta, jotta päätöksen tekoon vaikuttavat tekijät ovat paremmin hahmoteltavissa. Varsinainen eettinen analyysi voi tapahtua hyvin nopeasti ja melko tiedostamatta, ilman voimakasta havaintoa siitä, että kyseessä on eettinen päätös. Tiedostamattomuus

on juuri se tekijä, joka tuo esille tilanteen riskit, sillä vanhat mallit, asenteet ja historia voivat määrittää päätöksentekoa liikaa. (Clarkeburn 2006: 9, 16–17.)

Hyvän eettisen päätöksenteon pitäisi olla läpinäkyvä, autonominen ja laadukas prosessi. Eettisten kysymysten havaitsemisen taitoa sekä perusteltujen päätösten tekemistä voi kehittää harjoittelemalla. Tästä ajatuksesta voidaan päätellä se, että eettistä päätöksentekoa on mahdollista myös opettaa, jolloin tavoitteena on parantaa oppijoiden päätöksentekoa aiempaan verrattuna. Opetus jättää yksilölle kuitenkin mahdollisuuden valita, kuinka haluaa näitä oppeja käyttää henkilökohtaisten arvojensa mukaisesti. Eettisen päätöksenteon opettaminen ei siksi suoraan takaa parempien eettisten ratkaisujen tekoa, sillä näin saatu oppi on vain osa kokonaisprosessia. Tästä syystä ei voida olettaa, että henkilö joka on saanut eettisen päätöksenteon opetusta tekisi parempia eettisiä päätöksiä kuin ihminen, joka ei ole saanut aiheesta opetusta. (Clarkeburn 2006: 6, 9.)

Toimijuus ja valta

Modernin toimijuuskäsityksen perusteina pidetään yksilön mahdollisuutta tehdä valintoja, minkä taustalla on valistusajan mukanaan tuoma ajatus siitä, että ihminen on vastuussa omista teoistaan (Pöysä 2015: 130). Toimijuutta ei pidä kuitenkaan käsittää yksilön ominaisuutena, vaan se on vuorovaikutuksellista, koska se muodostuu sosiaalisista suhteista (Hynninen *et al.* 2015: 174). Esimerkiksi filosofi Michael Foucault määrittää subjektuuden suhteeksi itseen, jonka henkilökohtaisten kokemusten kentän pohjalta muotoutuu moraalinen toimija (Tiisala 2014).

Ihminen voi muokata ympäristöään, ja ympäristön tuottamat kokemukset muokkaavat ihmistä. Tämä tekee ihmisestä aktiivisen ja reaktiivisen. Erot ympäristöissä ja ihmisten kokemuksissa tekevät sekä ihmisistä että muutoksista yksilöllisiä ja todellisuudesta subjektiivisen tulkinnan. (Hirsjärvi & Hurme 2001: 17.) Onkin eräänlainen ideaalimielikuva ajatella, että ihmisen toimijuus perustuisi vain rationaaliseen vaihtoehtojen punnitsemiseen. Siihen liittyy myös irrationaalisia ja tiedostamattomia muuttujia. Lisäksi aika ja paikka määrittävät tekojen moraalista arvoa. (Pöysä 2015: 130–131.)

Tutkimuksessani yksityinen aineistojen omistaja, arkistoalan ammattilainen ja tutkija ovat kaikki toimijoita, aktiivisia subjekteja, kuten myös minä itse tutkijana. Toimijuus syntyy mahdollisuuksina reflektoida tilanteita, tehdä valintoja ja muuttaa tapahtumien kulkua. Toimijuus liittyy näin ollen voimakkaasti vallan käsitteeseen. Näkökulmasta

riippuen toimijuuden mahdollisuudet vaikuttaa valtaan tai käyttää valtaa kuitenkin vaihtelevat (Hynninen *et al.* 2015: 174–176). Valta voi ilmentyä esimerkiksi neuvottelu- tai päätösvaltana, vaikutusvaltana tai vallanhaluna, tai pelkästään omapäisyytenä (Aalto *et al.* 2011: 9).

Tutkimuksessani pohdin valtaa kahdella tasolla, jotka ovat toimijan valtasuhde päiväkirja- ja kirjeaineistoihin ja eri toimijoiden väliset valtasuhteet. Jälkimmäistä lähestyn Foucault'n valtakäsityksen mukaisesti, joka esiintyy verrattain usein arkistoalan teoreetikkojen teksteissä. Aiheesta on tehnyt pro gradu -tutkielman *Arkisto tiedon, vallan ja lausumien järjestelmänä. Michel Foucault'n filosofia arkistoteoreettisen ajattelun innoittajana* Ella Oksanen vuonna 2015. Michel Foucault'n valtateorian mukaan valta on läsnä kaikessa ihmisten välisessä toiminnassa, mutta valtasuhteet ovat liikkuvia, joten teoreettinen mahdollisuus valtasuhteiden muuttumiseen on olemassa (Foucault 2014: 275; Alasuutari 1994: 43). Tämä tarkoittaa sitä, ettei valta ihmisten välisessä toiminnassa ole keskitetty vain yhdelle vallankäyttäjälle, kuten poliitikoille (Välimäki 2011: 118; Dreyfus & Rabinow 1983: 185), eikä tällöin kyse ole ylivallasta, johon alistetulla osapuolella ei ole mahdollisuuksia vaikuttaa (Dreyfus & Rabinow 1983: 186; Oksanen 2015: 17). Sen sijaan valta ilmenee kaikissa prosesseissa ja vuorovaikutustilanteissa molemminpuolisesti.

Tiettyjen henkilöiden tai ryhmittymien asemaa voidaan kuitenkin ylläpitää strategisilla valtasuhteilla, kuten esimerkiksi arkistojen ja tutkijoiden asemaa yhteiskunnassa. Näistä valtasuhteista käydään Foucaultin mukaan koko ajan taistelua, eikä valta-aseman voi katsoa olevan pysyvä etuoikeus. (Foucault 1998: 69–70, kts. myös Hynninen *et al.* 2015: 175.) Valta-asemaa voidaan pyrkiä tukemaan tai rajoittamaan erilaisilla diskursseilla, joilla määritellään ryhmien sisäisiä sääntöjä, joiden puitteissa toimitaan ja toimintaa on mahdollista kehittää. Lisäksi diskurssit voivat toimia joukon rajaajina luoden ehdot sille missä olosuhteissa ja kenellä on oikeus puhua. (Välimäki 2011: 118–119.) Parhaimmillaan valta voi tuottaa tiedon ja toiminnan mahdollisuuksia ja pahimmillaan se rajoittaa liikaa (Hynninen *et al.* 2015: 173).

Aineistoihin kohdistuva valta näkyy valintoina siinä, miten aineistoja käsitellään. Aineiston yksityisen omistajan valta näkyy valintoina säilyttää aineisto itsellään, mahdollisuutena tuhota se tai luovuttaa arkistoon. Arkistoalan ammattilaisen valta näkyy valintoina aineistojen arvonmäärityksessä, eli päätöksissä siitä, mitkä aineistot määritellään pysyvästi säilytettäväksi (Henttonen 2015: 93). Tämä päätös on läsnä niin arkistoon

vastaanotettavien aineistojen kohdalla kuin arkistoaineistojen seulonnassa. Lisäksi arkistoalan ammattilainen on usein aktiivinen toimija ja valta-asemassa aineistojen käyttöön liittyen, mikäli aineiston käyttöluva vaatii arkistonhoitajan puolta. Tutkijan valta aineistoon liittyy tutkijan vapauteen valita tutkimusaineistonsa ja päätöksiin siitä, miten hän aineistoa käsittelee, mitä nostaa siitä esille ja mitä jättää kertomatta.

Lainsäädäntöä

Suomessa arkistoalan toimintaa määrittää lainsäädäntö. Käsittelen alaan liittyvää lainsäädäntöä lyhyesti tuodakseni esille eroja viranomais- ja yksityisarkistojen välille, joita käsittelen tarkemmin kohdassa 3.1. Lainsäädäntöön liittyen huomionarvoista on se, että haastatteluaineistojen keräysajankohtana, keväällä 2018, EU:n tietosuojasetuksen vaikutukset muistiorganisaatioiden toimintaan eivät ole vielä täysin selkeitä. Tästä syystä tutkielmani ja aineistoni liittyvät tietosuojasetuksen soveltamista edeltävään toiminnan malliin.

Viranomaisarkistojen toimintaan kohdistuvilla lakiasetuksilla pyritään valvomaan kansalaisten oikeuksia, yhdenmukaistamaan arkistojen toimintaa sekä tekemään viranomaisten toiminnasta läpinäkyvämpää (Lybeck et al.: 25). Tavallisten ihmisten päiväkirja- tai kirjeaineistot ovat kuitenkin usein yksityisomistuksessa tai yksityisarkistoissa. Yksityisarkistoja lainsäädäntö koskettaa verrattain vähän, ja jättää samalla eri toimijoiden, eli aineiston yksityisen omistajan, arkistoalanammattilaisen ja tutkijan, eettiset valinnat keskeisempään rooliin aineiston säilyvyyden ja käytön kohdalla. Yksityisarkistojen toiminnassa on kuitenkin otettava huomioon yksityisyydensuojaa, tekijänoikeuksia, henkilötietojen käsittelyä ja asiakirjajulkisuutta määrittävät lait. (Hakala & Saarenpää 2017: 46).

Suomen perustuslaissa 731/1999 määrätään viranomaisasiakirjojen julkisuudesta, ellei tätä välttämättömien syiden vuoksi tule rajoittaa, sekä kansalaisen oikeudesta saada tietoa julkisesta asiakirjasta. Lisäksi lain 10 §:ssä todetaan, että jokaisen yksityiselämä ja kunnia on turvattu, ja että kirjeen ja muun yksityisen viestin salaisuus on loukkaamaton. Tämä koskee kaikkia tutkielmassani käsiteltäviä toimijoita. Arkistolaki 831/1994 koskee valtion virastoja ja laitoksia. Julkishallinnolliset laitokset, kuten Åbo Akademi, kuuluvat myös arkistolain vaikutuksen piiriin. Laissa määritellään arkistotoimi ja sen järjestäminen, asiakirjojen laatiminen, säilyttäminen ja käyttö sekä erinäisiä säädöksiä. Lisäksi lain 17 §:ssä tuodaan esille se, että yksityisiä aineistoja voidaan ottaa lakia koskevien

arkistojen säilytettäväksi ja hoidettavaksi. Yksityisten aineistojen julkisuus määräytyy tällöin sen mukaan, mitä luovuttajan kanssa on sovittu.

Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 621/1999 tunnetaan julkisuuslakina, ja itsekin tulen jatkossa viittaamaan siihen tässä lyhyemmällä nimellä. Julkisuuslain tarkoituksena on taata avoin ja hyvä tiedonhallintatapa viranomaistoiminnassa sekä varmistaa yksilöille ja yhteisöille mahdollisuus valvoa julkisen vallan ja julkisten varojen käyttöä. Laissa säädetään asiakirjojen salassapidosta sekä yleisten ja yksityisten etujen suojaamiseksi välttämättömistä rajoituksista. Salassa pidettäviä asiakirjatyyppejä on laissa 31, näitä ovat muun muassa ”ulkopolitiikkaan, maanpuolustukseen, rikosten tutkintaan, luonnonsuojeluun, liike- ja ammattisalaisuuteen sekä henkilöiden varallisuuteen, terveydentilaan ja yksityiselämään liittyvät asiakirjat”.

Lain julkisuusperiaatteen mukaisesti viranomaisen asiakirjat ovat julkisia, jollei toisin ole säädetty. Tällä pyritään varmistamaan vapaa mielipiteenmuodostus sekä mahdollisuus vaikuttaa julkiseen vallan käyttöön ja oikeuksien ja etujen valvontaan. Vaikka laki koskee viranomaisarkistoja, niin mainitaan sen 27 § myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran aineistojen käyttösopimuksessa.

Asiakirjan saaneen on annettava kirjallinen sitoumus siitä, ettei hän käytä asiakirjaa sen henkilön vahingoksi tai halventamiseksi, jota asiakirja koskee, tai hänen läheisensä vahingoksi tai halventamiseksi taikka sellaisten muiden etujen loukkaamiseksi, joiden suojaksi salassapitovelvollisuus on säädetty. (Julkisuuslaki 27 §.)

Viranomaisarkistoja koskee lisäksi hallintolaki 434/2003, jossa säädetään hyvän hallinnon perusteista. Tutkimuksessani osallisina olevista arkistoista Kansallisarkiston toimintaa määrittelevät erikseen asetetut rajoitteet. Laki Kansallisarkistosta 1145/2016, jossa määritellään muun muassa Kansallisarkiston toimiala, tehtävät ja johtaminen, sekä valtioneuvoston asetus Kansallisarkistosta 39/2017 ja laki yksityisten arkistojen valtionavusta 1006/2006. Valtionavun piiriin kuuluu muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sekä yksityis- että viranomaisarkistoja koskevat tekijänoikeuslaki 404/1961, jonka kaksi keskeistä tehtävää ovat turvata teoksen tekijän taloudelliset sekä moraaliset oikeudet ja varmistaa eri tilanteissa teoksen saatavuus ja käytettävyys. Arkistoissa on myös runsaasti valokuvia, joiden kohdalla tekijänoikeuslain tunteminen on oleellista. Henkilötietolaki

523/1999 koskee niin ikään molempia arkistotyypppejä. Lain tarkoitus on turvata sekä yksityiselämän suoja että henkilötietoja käsiteltäessä yksityisyyden suoja. Laki määrittelee henkilötietojen säilyttämisen tai hävittämisen perusteet. Perusperiaate on, että henkilörekisteri, joka ei ole enää tarpeellinen rekisterin pitäjän kannalta, on hävitettävä. Kansallisarkiston luvalla merkityksellinen yksityinen tai tieteellisen tutkimuksen kannalta oleellinen henkilörekisteri voidaan kuitenkin arkistoida korkeakoulun tai lakisääteistä tutkimustyötä tekevän toimijan arkistoon.

Henkilötietolaissa määritellään lisäksi arkaluontoiset henkilötiedot, joiden sisältö on lähellä julkisuuslain salassa pidettäviksi määriteltyjä asiakirjatyypppejä. Näitä arkaluontoisia tietoja voidaan kuitenkin käsitellä joissakin poikkeustapauksissa. Tutkimukseni kannalta oleelliset poikkeustapaukset arkaluontoisten henkilötietojen käsittelyssä ovat 1) henkilön antama suostumus, 2) yhteiskunnallista, poliittista tai uskonnollista vakaumusta tai ammattiliittoon kuulumista koskevan tiedon käsittely, mikäli henkilö on itse tuonut asian julkiseksi ja 3) historiallista tai tieteellistä tutkimusta taikka tilastointia varten.

Arkaluontoisiksi määritellään tiedot, jotka käsittelevät rotua tai etnistä alkuperää; henkilön yhteiskunnallista, poliittista tai uskonnollista vakaumusta tai ammattiliittoon kuulumista; rikollista tekoa, rangaistusta tai muuta rikoksen seuraamusta; henkilön terveydentilaa, sairautta tai vammaisuutta taikka häneen kohdistettuja hoitotoimenpiteitä tai niihin verrattavia toimia; henkilön seksuaalista suuntautumista tai käyttäytymistä; henkilön sosiaalihuollon tarvetta tai hänen saamiaan sosiaalihuollon palveluja, tukitoimia ja muita sosiaalihuollon etuuksia. Tätä arkaluontoisuuden määritelmää käytän myös tutkielmasani. Huomioitakoon, että EU:n tietosuoja-asetuksen myötä arkaluontoisuuden sijasta puhutaan erityisistä henkilötietoryhmistä. Olen valinnut kuitenkin käyttää sanaa arkaluontoinen sen tällä hetkellä vakiintuneen aseman vuoksi.

Käsittelen lyhyesti myös alaan vaikuttavia muutoksia lainsäädännössä. EU:n tietosuoja-asetus on tullut voimaan 25.5.2016 ja sitä on sovellettava viimeistään 25.5.2018. Asetuksen soveltaminen on ollut keväällä 2018 vahvasti esillä muistiorganisaatioiden työkentällä. Arkistojen näkökulmasta keskeisiä asioita EU:n tietosuoja-asetuksessa ovat velvollisuus henkilörekistereistä erityisten henkilötietojen (henkilötietolaissa arkaluontoisten tietojen) poistaminen heti, kun niiden keräämisen perusteena ollut tarve päättyy. Kyseisiä tietoja saa kuitenkin tallettaa rekisteriin asianomaisen suostumuksella. Lisäksi henkilörekisterissä osallisina olevilla on myös oikeus saada tietää mitä tietoja heistä on talletettu.

(Kotiseutuliitto; Tietosuojamalli.fi; EU:n tietosuojasetus) Aineistojen arkistoinnin ja jatkotutkimuskäytön näkökulmasta nämä ovat haastavia vaatimuksia.

EU:n suunnalta tuleva muutos on saanut muistiorganisaatiot yhteiseen rintamaan. Organisaatiot pyrkivät vaikuttamaan nyt siihen, että niiden toiminta huomioitaisiin erikseen valtiokohtaisessa täydentävässä lainsäädännössä (Hakkarainen 2017). Kirjastojen, arkistojen ja museoiden juridiikkaryhmä KAM jätti 28.3.2018 eduskunnan hallintovaliokunnalle lausunnon, jossa nostetaan esille huoli muistiorganisaatioiden perustoiminnan vaarantumisesta uuden tietosuojalain myötä. Perustoiminnalla tarkoitetaan tehtävää henkilötietoja sisältävien kulttuuriperintöaineistojen saattamisesta yleisesti käytettäviksi. Oikeusministeriön valmistelemassa hallituksen esityksessä (HE 9/2018 vp) tätä tehtävää ei ole KAM:in mukaan erikseen huomioitu. Mikäli muistiorganisaatioiden toimintaa ei tulla huomioimaan, ovat esimerkiksi nykyiset verkkopalvelut uhattuina, sillä aineistojen määrät sekä laatu eivät mahdollista yksilöllistä suostumusten hankkimista takautuvasti (Museoliiton tiedote 2018). Pelko hiljaisuusien kasvusta historiankuvassamme onkin tältä pohjalta todellinen.

Syyskuussa 2018 lausuntokierrokselle lähtenyt tiedonhallintalaki tulee korvaamaan arkistolain ja julkisuuslaista hyvää tiedonhallintatapaa koskevan säätelyn sekä henkilötietolain. Myös tämä uudistus on aiheuttanut huolta. Laki tulisi muuttamaan Suomessa tällä hetkellä toteutettavaa viranomaisaineistojen pysyvän säilytyspäätöksen antamisen mallia siirtäessään vastuun Kansallisarkistolta tiedonhallintalautakunnalle, jolla ei ole samallaista pitkää kokemusta asiaan liittyvästä päätöksenteosta kuin Kansallisarkistolla. Tämän myötä pysyvästi säilytettävien aineistojen arvonmäärityksessä voi tapahtua muutoksia, jotka vaikuttavat suoraan aineistoista muotoutuviin tutkimuksellisiin mahdollisuuksiin. (Vainio-Korhonen 2018b.) Lakiehdotus on kuitenkin tällä hetkellä vastatuulella muun muassa Suomen korkeimman hallinto-oikeuden esittämän lausunnon osalta (Suomen korkein hallinto-oikeus 2018).

Yksityisarkistojen toimintaan uusi laki ei tule tämän hetkisen tiedon mukaan vaikuttamaan (VM 2018), mutta laissa esille tuleva tilastojen, toimintakertomusten ja selvitysten (Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi julkisen hallinnon tiedonhallinnasta sekä eräksi siihen liittyviksi laiksi 2018: 121) kaltaisten aineistojen suosiminen kaventaa mikrohistoriallisen tutkimuksen mahdollisuuksia viranomaisarkistojen aineistoista (Vainio-Korhonen 2018b). Toteutuessaan tämä muutos vaikuttaa siten myös yksityisarkistojen rooliin

julkishallinnollisten aineistojen ulkopuolelle jäävien asiakirjojen ja yksityisten toimijoiden historian tallettajina.

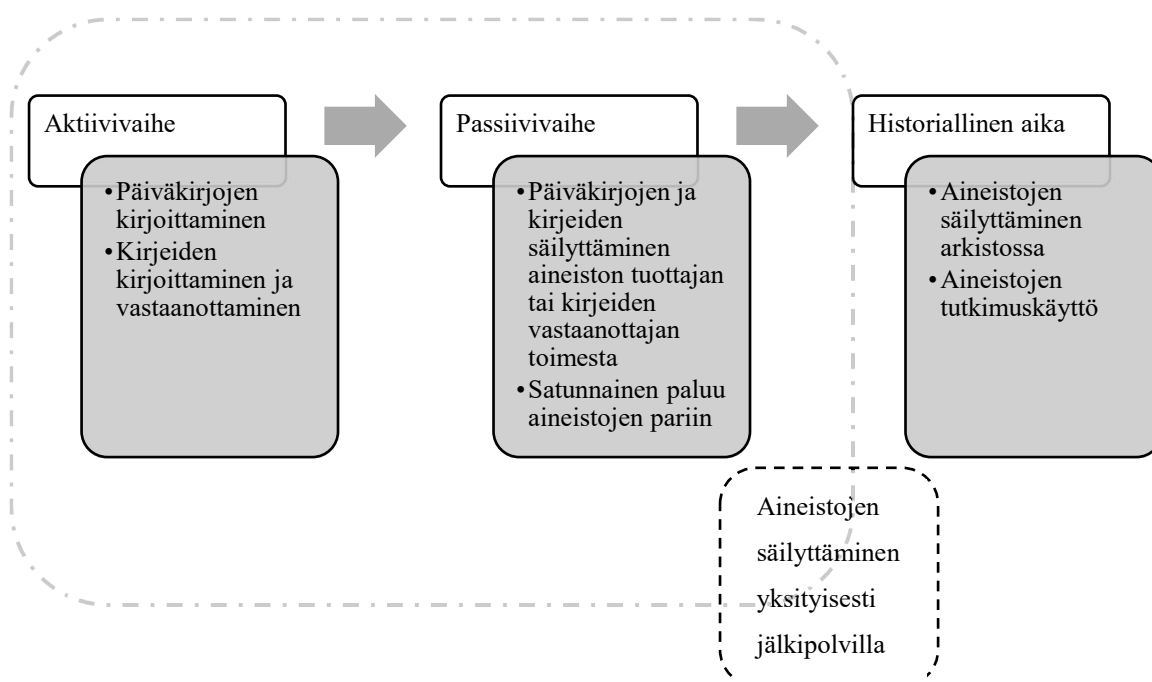
Kuten huomattavissa on, suurin osa arkistoalaa koskevista laeista vaikuttaa viranomaisarkistojen toimintaan. Yksityisarkistot tukevat tiedon ja aineistojen moninaisuutta, eikä kerättyjen aineistojen yksilöllisyys ja yksityisyys sovellu viranomaisaineistojen ja niille luotujen toimintasääntöjen muottiin (Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015: 7). Yksityisarkistoille on kuitenkin mietitty muutama vuosi sitten omaa lakia. Vuodelta 2015 olevassa Opetus- ja kulttuuriministeriön asettaman Yksityisarkistotyöryhmän muistiossa käsitellään yksityisarkistolakia, joka korvaisi lain yksityisten arkistojen valtiovavusta ja koskisi laajemmin yksityisarkistoja. (Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015: 10.)

Keskeisimmät muutokset lain myötä olisivat muistion mukaan olleet myönnetyn valtiovavun vaikuttavuuden seuranta ja pyrkimys yksityisarkistojen toiminnan kehittämiseen koko kentän kattavalla yhteistyöllä. Käytännössä tämä olisi tapahtunut velvoittamalla Kansallisarkisto toimimaan kehitysyhteistyössä yksityisarkistojen kanssa ja perustamalla yhteinen neuvottelutoimikunta, jossa ovat edustettuina Kansallisarkisto sekä valtiovavua saavat ja sen ulkopuolelle jäävät yksityisarkistot. (Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015: 9–10.) Vaikka laki jäi toteutumatta, haluan mainita asian tässä yhteydessä, sillä se osoittaa alan kiinnostusta yksityisarkistojen toiminnan kehittämistä kohtaan ja sen keskeisenä pyrkimyksenä oli edistää yksityisen asiakirjojen säilymistä sekä yksityisarkistojen aineistojen käyttöä.

Lakien määrä ja sisältö piirtävät selkeät erot yksityis- ja viranomaisarkistojen toiminnan välille. Eri lait tuovat esille yksityiskohtia, joiden noudattamista ei yksityisarkistoilta vaadita, mutta voisi kuitenkin helposti olettaa. Arjessa näkyvämpien viranomaisarkistojen toimintaan vaikuttavan lainsäädännön voi ajatella asettavan julkilausumattomia odotuksia myös yksityisarkistojen toiminnalle varsinkin alaa huonommin tuntevien osalta. Huomioitavaa on, että kaikkia tutkielmassani esille tulevia toimijoita koskevat lainsäädännölliset rajoitteet jossain määrin. Perustuslaki, tekijänoikeuslaki ja henkilötietolaki pitäisi jokaisen toimijaryhmän huomioida tekemissään päiväkirja- ja kirjeaineistoja koskevissa ratkaisuisissa.

2. PÄIVÄKIRJA- JA KIRJEAINESTOJEN YKSITYISET OMISTAJAT

Päiväkirja- ja kirjeaineistot ovat yleensä primäärikäyttönsä jälkeen aineiston tuottaneen tai kirjeen vastaanottaneen osapuolen hallussa. Nämä toimijat valitsevat joko säilyttää tai tuhota aineistot. Aineistojen elinkaari saattaa muodostua hyvinkin pitkäksi, mikäli ne säilyvät suvussa perintönä tai siirtyvät osaksi yhteistä kulttuurihistoriallista perintöämme arkistoihin ja tutkimuksen käyttöön (Kuvaaja 2A). Tässä osassa työtä käsittelen aineistojen yksityisiä omistajia, jotka voivat olla aineistojen tuottajia tai aineistot myöhemmin omistukseensa saaneita henkilöitä. Pohdin aineistojen tuottajien ja heidän läheistensä yksityisyyttä sekä sitä, millaisia eettisesti haastavia tilanteita aineistojen arkistointiin ja käyttöön liittyy aineiston yksityisen omistajan näkökulmasta.

Kuvaaja 2A: Päiväkirja- ja kirjeaineistojen tuottajien ja yksityisten omistajien vaikutusvalta aineistoihin on suurimmillaan aktiivi ja passiivivaiheessa. Kuvaaja Johanna Nylund 2018, lähtökohtana kuvaajassa Pirkko Rastaan elinkaarimalli (1994).

Aloitan käymällä läpi mitä on yksityisyys. Tämän jälkeen käsittelen kirje- ja päiväkirja-aineistojen luonnetta hahmotellen eroja eri aikakausina tuotettujen aineistojen välille sekä samalla avaten näkymää siihen, mitä aineistot saattavat tuottajilleen tai myöhemmille yksityisille omistajille merkitä. Seuraavaksi käsittelen tarkemmin millaisia tutkielmassani käsiteltävien väitöskirjojen tutkimusaineistoina olevat päiväkirja- ja kirjeaineistot ovat ja millaisia aineistojen luovuttajien asettamia käyttörajoituksia aineistoihin liittyy. Luvun lopuksi analysoin kahta haastatteluaineistoa, joissa informantteina ovat yksityiset aineistojen omistajat.

2.1 Yksityinen ja julkinen henkilö

Työssäni käsittelen tavallisten yksityisten ihmisten tuottamia aineistoja. Tämä muuttaa välittömästi kulttuurissamme olevaa oletusta siitä, kuinka laajaksi näiden aineistojen tuottajien yksityisyys koetaan verrattuna julkisuuden henkilöihin (Mahlamäki 2009: 12). Tähän vaikuttaa todennäköisesti se, että kun kyseessä ovat niin sanotut tavalliset ihmiset, on tilanne helpompi rinnastaa itseensä. Haluaisinko itse antaa omaa kirjeenvaihtoani tai päiväkirjojani tutkijoiden käyttöön? Olisiko sillä merkitystä, jos olisin jo kuollut? Lisäksi on huomioitava, että kyse on ihmisistä, jotka eivät välttämättä koskaan ajatelleet, että heidät löydetäisiin jonain päivän osana arkistoa tai tutkimusta heidän itsensä tuottamien aineistojen välityksellä (Vainio-Korhonen 2018: 5).

Julkiseksi ihminen muuttuu yleensä työnsä kautta ja joskus on sitä jo syntyperänsä vuoksi. Esimerkiksi vahvasti Suomen poliittisella kentällä vaikuttaneen Hertta Kuusisen ja kulttuurivaikuttaja Olavi Paavolaisen kirjeenvaihdosta tehty teos *Hamlet ystäväni. Kirjeitä Olavi Paavolaiselle* (Mikkola 1999) kertoo intiimeistä asioista, mutta samalla päähenkilöidensä aseman kautta teokseen suhtautuu herkästi lisäinformaationa ihmisistä, jotka ovat vaikuttaneet suomalaisen yhteiskunnan rakenteissa. Ihmisistä, jotka ovat itse omalla työllään tuoneet itsensä huomion kohteeksi, ja joista on olemassa useita eri tietolähteitä. Ihmisistä, jotka ovat tiedostaneet oman asemansa ja sen kautta laajemman yleisön kiinnostuksen heihin henkilöinä, sekä julkisina että sen kääntöpuolena yksityisinä.

Yksityisyydessä on kyse oikeudesta pystyä itse määrittämään kuinka paljon ja missä yhteydessä yksityisyyttä avataan muille. Kyse ei ole vain suojasta vaan mahdollisuudesta päättää itse tilanteesta ja toiminnasta. (Saarenpää 2007: 320.) Lainsäädännöllä pyritään toteuttamaan pääosin elossa olevien yksityisyyden suojaa. Esimerkiksi EU:n tietosuojasetusta ei sovelleta edesmenneisiin henkilöihin (Vainio-Korhonen 2018: 4). Kuolema ei kuitenkaan katkaise täysin henkilön oikeudellista suojaa, vaan henkilötietojen suoja koskee jossain määrin myös kuollutta. Suoja heikkenee kuitenkin ajan myötä. Syy tähän on se, ettei suoja saa olla esteenä historiankirjoittamiselle. (Saarenpää 2007: 230–231.) Esimerkiksi Kansallisarkistossa sovelletaan yksityisyyden suojaa koskevaa lainsäädäntöä henkilötietoja sisältäviin aineistoihin. Käytännössä 100 vuotta nuorempia aineistoja voi tutkia vain arkiston tiloissa. (Www1 KA, käyttöluvapahakemus.)

Niin kauan kun aineistot ovat arkistojen ulkopuolella yksityisessä omistuksessa, on huomattavasti helpompaa rajata sitä, kuka aineistoja pääsee lukemaan. Aineistojen saattaminen hyvinkin julkisesti näkyville yksityisen omistajan toimesta on kuitenkin myös mahdollista. Esimerkiksi Sotapolku yhdistys ry:n ylläpitämään palveluun on 17.8.2018 mennessä lisätty 106 659 henkilöä koskevia sota-ajan aineistoja, kuten kirjeitä ja valokuvia, joista osa on tuotu verkkoon yksityisten henkilöiden toimesta (Sotapolku.fi). Tämän rinnalla sosiaalisen median kautta jaetut aineistot muodostavat mittavan kokonaisuuden, jossa tunnisteellisia aineistoja tuodaan muiden nähtäville. Käsitteemme yksityisen ja julkisen rajasta on muutoksessa, kuten se on aina ollut (Dever *et al.* 2009: 2), mutta internetin myötä aineistojen jakaminen entistä suuremmalle yleisölle on muuttunut hyvin helppoksi.

2.2 Muutos julkiluetusta yksityiseksi asiakirjaksi

Tutkielmassani käsiteltävissä väitöskirjoissa on käytetty yksityisiä päiväkirja- ja kirjeaineistoja tutkimusaineistoina. Omaelämäkertojen tavoin nämä aineistot rakentuvat tarinoista, jotka kirjoittaja on halunnut syystä tai toisesta tallettaa välillisesti tai pysyvästi. Nämä tarinat muotoutuvat kulttuurisesti määräytyvien rakenteiden mukaan, ja ne sisältävät oman aikansa normien mukaisia tulkintoja, sananparsia ja diskursseja. (Leskelä-Kärki 2009.) Nykyään yksityishenkilöiden tuottamat päiväkirjat ja kirjeet mielletään hyvin intiimeiksi tavoiksi ilmaista itseään kirjallisesti, kuten myös tutkielmani pääotsikko antaa ymmärtää. Yleensä nämä asiakirjat on osoitettu tietyille lukijaryhmälle – kirjeen vastaanottajalle tai hieman laajemmalle yleisölle, esimerkiksi perheelle. Päiväkirja puolestaan on saatettu kirjoittaa vain itselle, riippumatta sisällön intiimiydestä.

Päiväkirja- ja kirjeaineistot ovat kuitenkin muokkautuneet ajan saatossa, eikä niitä voi tutkimuksellisessa mielessä, tai muutenkaan, niputtaa yhden kattotermin alle homogeeniseksi aineistotyypiksi. Tästä johtuen käyn ensin hieman läpi yleisellä tasolla päiväkirja- ja kirjeaineistojen kehityshistoriaa, ennen kuin perehdyn 1900-luvun aineistoihin. Päiväkirja- ja kirjeaineistoista puhuttaessa on kuitenkin pidettävä mielessä, että aineistojen luonteissa on aina olemassa poikkeuksen mahdollisuus ajasta riippumatta.

Kohti feminiinistä päiväkirjaa

Varhaisimmat tunnetut päiväkirjat, niin sanotut hovinaisten pitämät ”tyynykirjat”, ovat peräisin 900-luvun Japanista (Makkonen 1993: 362). Eurooppalaisen päiväkirjan

kehityshistorian katsotaan alkavan merenkävijöiden ja löytöretkeilijöiden muistiinpanoista. Tyylimerkkinsä 1600-luvulle on jättänyt tunnustuksellinen päiväkirja, ja vähitellen 1700-luvun kuluessa uskonnolliseksi itsetutkiskelun välineeksi tarkoitettujen päiväkirjojen uskonnollisuus sulautui mukaan myös ”maallisiin” päiväkirjoihin. (Makkonen 1993: 362; Norkola 1995: 122; Votka 2005: 39–40 [Fothergill 1974].) Subjektiiviset ja oman elämän keskiöön nostavat kirjoitukset tulivat vähitellen yhä suosittummiksi ja 1800-luvulla päiväkirjoista alkoi tulla intiimimpiä kielen sekä tyylin merkityksen korostuessa. (Makkonen 1993: 363; Hapuli 2005: 322; Votka 2005: 52 [Gannet 1992].)

Intiimi päiväkirja alkoi myös korvata läheisten ystävien kanssa käytyä kirjeenvaihtoa ja muokkaantui parhaaksi ystäväksi. Päiväkirjalle on mahdollista kertoa salaisimmat asiat tietoisena siitä, ettei se paljastaisi niitä kenellekään. (Norkola 1995:125.) ”Rakas päiväkirja” oli 1800-luvun lopulla löytänyt muotonsa (Votka 2005: 52). Varsinaisesti yksityisiin tunteihin ja intiimien asioiden käsittelyyn päiväkirjojen sisällöt päivittyvät suuremmissa määrin vasta 1900-luvulla (Makkonen 1993: 363). Tätä muutosta tukevat myös kirjassa tapahtuvat fyysiset muutokset, kuten esimerkiksi päiväkirjoihin ilmestyvät lukot, jotka viestivät voimakkaasti lukijakunnan rajoittamisesta (Votka 2005: 17 [Bunkers 1990]).

Modernilla tunnustuksellisella päiväkirjalla on hyvin feminiininen leima, joka linkittyy intiimiyteen, tunteisiin ja itsetutkiskeluun. Päiväkirjat toimivat etenkin nuorten naisten ihastusten ja rakkauselämän kolhujen raportointipaikkoina. (Norkola 1995:125.) Intiimin ja yksityisen päiväkirjan ilmiö onkin verrattain tuore. Feminiinisiksi luokiteltujen päiväkirjojen kirjoittaminen on ollut vahvasti naisten alaa. Tämä voi johtua päiväkirjan kerroksen tyylistä, joka on katkelmallinen, henkilökohtainen ja vapauksia ilmaisullisesti antava. Päiväkirjoissa kirjoitetaan valikoidusti erilaisista teemoista, jotka pulpahtelevat kirjoittajan elämän mielenkiinnon kohteista. Toinen merkittävä syy päiväkirjojen suosioon naisten keskuudessa voi johtua olosuhteista. Aikana, jona naisten itseilmaisu oli nykypäivää rajoitetumpaa, on päiväkirja antanut mahdollisuuden siihen. (Makkonen 1993: 372–373.)

Päiväkirjoja on kuvattu kronologisessa järjestyksessä ja periodisesti kirjoitetuiksi muistin kirjanpidoiksi, jossa tapahtumia lähestytään kirjoittajan näkökulmasta. Kirjoittaminen tapahtuu ensimmäisessä persoonassa ja kirjoitustyyliille tyypillistä ovat ajatusten sekä tunteiden runsas kuvailu. (Martens 1985: 3). Päiväkirjaa ei voi kuitenkaan ajatella

elämäkertana. Päiväkirjaa kirjoitetaan huomattavasti lyhyemmän tauon jälkeen tapahtumista, kun omaelämäkerrallisen teoksen kirjoitusajankohta on etäämpänä tapahtumista pidemmälle historiaan katsoen. Omaelämäkerta muotoutuu lisäksi koherentiksi kokonaisuudeksi päiväkirjan muistiinpanojen koostuessa usein myös hyvin pienistä heikomminkin toisiinsa sidotuista tapahtumista. (Vatka 2005: 16, 21.) Päiväkirja kertookin tarkemmin tapahtumiin liittyvistä tunteista ja tulkinnoista kuin omaelämäkerrallinen jälkikäteen tehty tapahtumien tarkastelu ja asioiden uudelleen muotoilu osana kokonaisempaa tarinaa. Historiassa päiväkirjoja on kuitenkin kirjoitettu hyvin erilaisista lähtökohdista ja erilaisilla painotuksilla.

Tekstien muokkaaminen jälkikäteen on melko yleinen ilmiö päiväkirjojen kirjoittamisessa. Tämä jälkikäteen tehtävä itesesensuuri on mielenkiintoinen ilmiö, sillä se on ristiriidassa alkuperäisen tiedon säilyttämisen ajatuksen kanssa. Samalla se myös tuo oman painoarvonsa päiväkirjoille tutkimusaineistoina; Miten luotettava päiväkirja on ja miksi sen kautta välittyvää mielikuvaa on tarve muokata, jos se on tehty vain itselle luettavaksi? Kirjoittaessa tai jälkikäteen tehty itesesensuuri voivat kertoa esimerkiksi paljastumisen pelosta, samoin kuin salakielen tai koodien käyttäminen päiväkirjoissa (Makkonen 1993: 370–371). Jälkikäteen tapahtunutta korjaustyötä on selitetty myös pyrkimyksenä tietynlaiseen esteettisyyteen ilmaisun muodossa (Norkola 1995: 128).

Kirjeen aika

Viestiminen fyysisesti toisaalla olevien kanssa on ollut ihmisille tärkeää pitkälle historiaan. Kirjeiden merkitys ihmiskunnan historiassa on merkittävä, ja kirjeet ovat levinneet lähes kaikkialle maailmassa edustaen vanhimpia viestimisen muotoja. Samalla kirjeet ovat kirjoittamisen tyyppinä yksi monimuotoisimmista ja mukautuvat viranomaisen tarpeista aina yksityisiin itsensä ilmaisuihin. (Barton & Hall 1999: 1; Hapuli 2005: 322.) Päiväkirjojen tavoin kirjeet eivät ole yksiselitteisiä, kun mietitään niiden yksityisyyttä ja luonnetta, sillä ne voivat sisältää tietoja liki kaikilta elämän alueilta (Lahtinen *et al.* 2011: 12, 17; Hapuli 2005: 322).

Sukulaisuus ja ystävyys olivat kirjeiden keskeistä sisältöä 1500-luvulla ja virkahierarkiat sekä suojelusuhteet seuraavalla vuosisadalla (Lahtinen *et al.* 2011: 15). Kirjeiden kirjoittamisen taito muuttui merkittävämmäksi 1700-luvulta alkaen, kun siitä tuli osa oppimisen, kasvatuksen ja itsensä ilmaisemisen taitoja yläluokan edustajille. Tuolloin sisältö tuotettiin julkisuutta kestäväksi, sillä kirjeitä luettiin ääneen. (Leskelä-Kärki 2009.)

Amerikassa ja Englannissa 1700-luvun puolivälissä nousi suosioon niin sanottu *familiar letter*, jossa kiintymyksen ja velvollisuuden osoittaminen perheelle ja ystäville oli merkittävässä roolissa. Näiden kirjeiden kirjoittamista opeteltiin myös julkaistujen oppaiden avulla. Varsinaisesti familiar letter ei kuitenkaan ollut uusi käsite, mutta aiemmin sen tyyppisten kirjeiden kirjoittaminen nähtiin harjoittelualustana miehille ennen elinkeinon harjoittamiseen liittyvien kirjeiden kirjoittamista. (Dierks 1999: 31–32.)

Kirjeiden niin sanotuksi kulta-ajaksi määritellään usein 1800-luku, jolloin postilaitoksen kehitysaskleet tarjosivat mahdollisuuden tiiviimmälle kirjeenvaihdolle. Kirje ei ollut kuitenkaan vielä saavuttanut sitä yksityisyyden tasoa, joka siihen tänä päivänä liitetään. Kirjeitä luettiin yhä ääneen ja oppaat kirjoittamisen apuna olivat edelleen suosittuja. (Leskelä-Kärki 2009; Lahtinen *et al.* 2011: 17–18.) Vuosisadan kuluessa kirjeiden luonne alkoi kuitenkin muuttua intiimimmäksi. Muutoksen myötä myös perinteinen kannustaminen vahvasti sukupuolittuneeseen kirjoittamisen tapaan, eli miesten maskuliiniseen ja naisten feminiiniseen ilmaisuun, alkoi rakoilla. (Dierks 1999: 33.) Lopulta kirjoitustaidon yleistyminen vaikutti 1800-1900-lukujen vaihteessa voimakkaasti kirjekulttuuriin. Suomessa tämä oli seurausta kansakoululaitoksen perustamisesta 1800-luvun lopulla. (Nurmi 1966: 15-20) ja oppivelvollisuuslain voimaan tulosta vuonna 1921 (Laki oppivelvollisuudesta 1921).

Kirjekulttuuriin vaikuttaneiden muutosten myötä on 1800- ja 1900-luvuilta säilynyt huomattavia määriä yksityishenkilöiden kirjoittamaa kirjeenvaihtoa tai yksittäisiä kirjeitä. Nämä kirjeet ovat usein hyvin henkilökohtaisia ja varsinkin rakkausteema ankkuroitui vahvasti osaksi kirjekulttuuria. (Leskelä-Kärki 2009; Lahtinen *et al.* 2011: 18.) Vähitellen kirjeistä oli muutaman vuosisadan kuluessa tullut yhä suosittumpi ja suuremman kansanosan keino viestien ja ajatusten jakamiselle. Samalla kirjeiden kirjoittamisen salainen maailma muuttui läpinäkyvämmäksi ja niiden symbolinen asema yläluokan vallan välikappaleina romuttui (Dierks 1999: 31).

Päiväkirjojen ja kirjeiden historiassa tapahtuneet muutokset kertovat samalla aineistojen tuottajien muuttuneesta suhteesta niihin. Nuoret 1900-luvulla kirjoitetut aineistot ovat suurella todennäköisyydellä tuottajilleen emotionaalisesti merkittäviä niiden henkilökohtaisten, intiimien ja arkaluontoisten tekstien vuoksi. Tarkoituksenmukaisesti rajattu lukijakunta vaikuttaa myös siihen, miten eri teemoja aineistoissa käsitellään.

2.3 Väitöskirjoissa käytetyt tutkimusaineistot

Nina Sääskilahden väitöskirjassaan käyttämät kolme päiväkirja-aineistoa ovat Kansallisarkisto (KA) Jyväskylän Paunun sukuarkistossa sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kokoelmissa. SKS:lle aineistot ovat päätyneet Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruun kautta. Kyseisen keruun aineistoja ovat käsitelleet tarkemmin Tero Norkola (1995) tekstissään ”*Tavallisten ihmisten päiväkirjat*” – *Merkintöjä kirjallisuuden marginaalissa* ja Miia Votka (2005) kirjassaan *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. Sääskilahden käyttämiin päiväkirjakokonaisuuksiin kävin tutustumassa SKS:n arkistossa kesällä 2017 saadakseni käsitystä aineistojen luonteesta.

Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruu on SKS:n ja Helsingin yliopiston Kristiinainstituutin yhteistyönä toteutettu keräys, jonka alkuunpanijoina toimivat Anna Makkonen ja Suvi Ahola vuonna 1992 (Norkola 1995: 126). SKS:n verkkosivuilta on löydettävissä keruusta perustietoja, joista käy ilmi, että keräyksestä kertyi kaikkiaan kahdeksan hyllymetriä päiväkirja-aineistoja (Www2 SKS, kirjallisuusarkiston keruut). Osa keräykseen päiväkirjoja lähettäneistä ihmisistä toimitti arkistoon lisäksi kontekstittietoja omasta historiastaan, sukulaisistaan ja paikkakunnasta, jossa päiväkirjan kirjoittaminen on tapahtunut. Nämä saattekirjeet osoitettiin Kirjallisuusarkistolle tai nimettyinä arkiston johtajalle. (Votka 2005: 20.)

Vuoden 1994 syyskuuhun mennessä aineistoja SKS:lle oli toimitettu 1900-luvun päiväkirjoja 302 kappaletta 75:ltä eri kirjoittajalta (Norkola 1995: 112). Aineistosta näkyvät eri ikäiset ja eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ihmiset, mutta naisten osuus kirjoittajista on huomattavan suuri. Naiskirjoittajia oli 58 ja mieskirjoittajia 17. Näistä 58 naisesta melkein puolet oli kirjoittamisajankohtana 25-vuotiaita tai sitä nuorempia, ja 74 prosenttia heistä oli naimattomia. Kirjoittaminen myös päättyi suurimmalla osalla avioelämän alkamiseen, sillä vain seitsemän jatkoi kirjoittamista avioituttuaan. Keräykseen selkeästi henkilökohtaisiksi luokiteltavia päiväkirjoja lähetti 47 naista. (Norkola 1995: 112, 125–126.)

Miesten tuottamista päiväkirjoissa ei ole nähtävissä yhtä voimakasta ikäjakaumaa. Alle 25-vuotiaita kirjoittajista on vain noin neljännes. Avioituminen ei myöskään vaikuttanut yhtä selkeästi keräyksen aineistojen miespuolisiin kirjoittajiin, sillä neljä kymmenestä naimattomasta miehestä jatkoi avioituttuaan päiväkirjan kirjoittamista. Norkola pohtii

tekstissään avioliiton vaikutusta päiväkirjan pitämiseen oman yksityisen tilan puutteella, joka vaikuttaa kirjoitusrauhaan. Toisaalta vaikuttava tekijä voi olla myös se, että avioliiton myötä on elämässä todellinen keskustelukumppani, jolle puhuminen voi tuntua merkittävämmälle kuin päiväkirjalle tunteiden purkaminen. (Norkola 1995: 126.)

Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruussa aineistot kerättiin nimenomaisesti tutkimuskäyttöön. Epätietoisuus siitä, mitä tutkimuskäyttö tarkoittaa, tulee kuitenkin esille päiväkirjalähetysten saatekirjeistä. Keräykseen osallistuneille aineistojen säilyttämisen tarve on ilmeinen ja arkisto koetaan tästä näkökulmasta turvalliseksi, mutta huoli päiväkirjojen päättymisestä julkisuuteen ja salaisuuksien paljastumisesta sekä halu suojella teksteissä esille tulevia ihmisiä ovat aineistojen luovuttajien ajatuksissa läsnä. Epävarmuus ja huoli ovat kuitenkin ymmärrettäviä, sillä kaikille avoimessa arkistossa aineistot, jotka alun perin ovat tarkoitettu yksityisiksi, lakkaavat olemasta sitä, ja muuttuvat julkisiksi. Pienen suojan tarjoaa tekijänoikeuslaki, jonka mukaisesti luovutuksen yhteydessä tekijänoikeus jää aineiston tekijälle itselleen, eikä aineistoa saa näin ollen käyttää ilman lupaa. (Vatka 2005: 13, 21–22.)

Aineiston luovutuksen yhteydessä on aineistolle mahdollista kuitenkin määrittää tarkempia käyttöä rajoittavia käyttöehtoja (kts. Taulukko s.36). Keräyksen aineistoihin erillisiä käyttöehtoja määritti kuitenkin vain yhdeksän naista ja kolme miestä 75 keräykseen osallistuneesta henkilöstä. Yleisin ehto on tiettyyn vuoteen saakka, tai pysyvästi aineistoa siteeratessa nimien muuttaminen. Lisäksi siteeraamista ylipäänsä haluttiin rajoittaa tiettyyn vuoteen saakka tai siteeraukseen on kysyttävä lupa tekijältä. Käyttöehto saattoi myös sulkea aineiston tiettyyn päivämäärään asti kokonaan tai osittain. Kahdessa tapauksessa aineiston käyttöön on lupa pyydetty kirjoittajalta. Lisäksi käyttöehdoista löytyy mainittuna toive, että aineiston tutkimuskäytöstä ilmoitetaan luovuttajalle ja toisaalta myös vaatimus, ettei lähettäjään saa ottaa minkäänlaista yhteyttä. (SKS KIA, Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruun käyttörajoitukset.)

Käyttörajoituksista on pääteltävissä, että aineiston tuottajan, luovuttajan tai kolmansien osapuolien yksityisyyden suojaaminen on ollut tärkeää, mikä näkyy henkilöiden tunnistamisen todennäköisyyden minimoimisessa. Halusta säilyttää valta-asema aineistoihin niiden myöhemmän käytön tullessa ajankohtaiseksi kertoo ehto luvan pyytämisestä aineiston tuottajalta. Syy käyttörajoitukselle voi liittyä aineistojen arkaluontoisuuteen tai henkilökohtaisuuteen. Päiväkirja-aineistot, joihin itse kävin SKS:ssa tutustumassa,

sisälsivät esimerkkejä molemmista. Mahdollista onkin, ettei luovuttaja välttämättä tee eroa näiden kahden välille lainkaan, vaan katsoo asiaa vahvasti kokemustensa ja niistä nousevien tunteiden läpi.

Käyttörajoitus	Määrä
Siteeratessa nimien muuttaminen	5
Siteeratessa luvan kysyminen aineiston tuottajalta	1
Siteeraaminen kielletty tiettyyn vuoteen saakka	1
Käyttökielto tiettyyn päivämäärään saakka kokonaan tai osittain	2
Lupa aineiston käyttöön aineiston tuottajalta	2
Aineiston tutkimuskäytöstä ilmoitettava aineiston luovuttajalle	1
Aineiston lähettäjään ei saa olla yhteydessä	2

Taulukko: Aineistojen käyttörajoituksista Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keräyksen yhteydessä. Taulukko Johanna Nylund 2018.

Käyttörajoituksista on pääteltävissä, että aineiston tuottajan, luovuttajan tai kolmansien osapuolien yksityisyyden suojaaminen on ollut tärkeää, mikä näkyy henkilöiden tunnistamisen todennäköisyyden minimoimisessa. Halusta säilyttää valta-asema aineistoihin niiden myöhemmän käytön tullessa ajankohtaiseksi kertoo ehto luvan pyytämisestä aineiston tuottajalta. Syy käyttörajoitukselle voi liittyä aineistojen arkaluontoisuuteen tai henkilökohtaisuuteen. Päiväkirja-aineistot, joihin itse kävin SKS:ssa tutustumassa, sisälsivät esimerkkejä molemmista. Mahdollista onkin, ettei luovuttaja välttämättä tee eroa näiden kahden välille lainkaan, vaan katsoo asiaa vahvasti kokemustensa ja niistä nousevien tunteiden läpi.

Yli 70:stä kirjoittajasta kuitenkin vain pieni osa on katsonut käyttörajoituksen asettamisen oleelliseksi. Tämän taustalla voi olla saatekirjeistä esille tuleva omien tekstien tärkeyden vähättely (Vatka 2005: 21). Samaan aikaan aineistojen luovuttaminen arkistolle kertoo kuitenkin halusta säilyttää päiväkirjat tuleville sukupolville, mikä viestii siitä, että luovuttaja on kokenut aineiston olevan arvokas. Toisaalta, mikäli ajallinen etäisyys päiväkirjoihin on kasvanut jo suureksi, ei niiden avaaminen muiden luettaviksi välttämättä tunnu enää niin intiimiltä.

Jatkosodan kirjeenvaihto

Siinä missä päiväkirjan kirjoittaminen on usein kirjoittamista itselle – rakkaalle päiväkirjalle, tuolle kuvitteelliselle vastaanottajalle – on kirjeiden kirjoittaminen aina dialogia toisen ihmisen kanssa. Erkka Pehkonen ja Sonja Hagelstam käyttävät molemmat tutkimusaineistoinaan jatkosodan kirjeenvaihtoa. Pehkosen käyttämät kirjeet ovat aineistot tuottaneiden sukulaisten hallussa. Hagelstamin käyttämät kirjeaineistot sijaitsevat puolestaan Åbo Akademin käsikirjoituskokoelmassa (ÅAB, HS), johon kävin tutustumassa keväällä 2018.

Eräs jatkosodan aikaisen kirjeenvaihdon erityispiirteitä on lähetettyjen kirjeiden runsas määrä, vaikka arjessa ei välttämättä ole tapahtunut mitään erikoista, mistä kertoa (Taskinen 2015: 17). ÅA:n aineistoissa olevien kirjeiden pituudet vaihtelivatkin lyhyistä virkkeen mittaisista viesteistä usean sivun laajuisiin kirjeisiin (ÅAB, HS). Kirjeiden lähettämisen merkitys ei löydykään aina niiden tarjoamasta tietosisällöstä, vaan mahdollisuudesta pitää yhteyttä koti- ja sotarintaman välillä. Tästä kertoo myös se, että varsinkin lyhyemmissä kirjeissä kirjeille tyypilliset konventiot, kuten tervehdykset, kiitokset kirjeestä tai saapuneesta paketista ja hyvästelyt täyttivät lähes kaikki tekstirivit (Lahtinen *et al.* 2011: 13, 21; Hapuli 2005: 322). Lyhytkin vastaus vie perille tiedon kirjoittajan elossa olemisesta ja voinnista. Jatkosodan kirjeenvaihdolle tyypillistä on myös se, että kirjeiden kirjoittamis- ja vastaanottamisjärjestys ei kenttäpostin kuljettamana säilynyt kronologisena. (Metsberg 2015: 34). Tämä näkyy kirjeistä, joissa valitellaan, ettei vastausta ole kuulunut ja seuraavassa kirjeessä saatetaan kiittää kerralla tulleista kahdesta kolmesta kirjeestä. (ÅAB, HS)

Sodan aikana kirjeitä kirjoitettiin läheisille, joille normaali oloissa ei olisi kirjoitettu fyysisen etäisyyden lyhyiden vuoksi. Kirjeet olivat ainoa keino pitää yhteyttä läheisiin, joten kirjeitä kirjoittivat ihmiset kaikista sosiaaliluokista, toiset tottuneempina kirjoittajina ja toiset vähemmän kirjoittamiseen harjaantuneita. (Taskinen 2015: 13, 16.) Kirjeiden sisältöön pyrittiin vaikuttamaan ohjeilla siitä, mitä ja miten kirjeitä tuli kirjoittaa. Näiden sanomalehdissä julkaistujen ohjeiden mukaan kirjeiden tuli olla kannustavia, rohkaisevia ja luottavaisia. Niillä pidettiin yllä hyvää henkeä niin sota- kuin kotirintamalla. (Hagelstam 2010: 305; Helsingin Sanomat 1941.) Sodan aikana kirjeitä tarkastettiin pistokokein pyrkimyksenä estää kiellettyjen sotaan liittyvien tietojen kulku, mikä näkyy kirjeissä aineistojen tuottajien tietoisuutena kirjesensuurista (Metsberg 2015: 37–43).

Kävin haarukoiden läpi Hagelstamin käyttämiä neljää kokoelmaa Åbo Akademin kokoelmissa (ÅAB, HS). Aineistoja on noin 30 arkistokotelon verran, joissa kirjeenvaihdon lisäksi on muutamia muistikirjoja, postikortteja sekä surunvalittelukirjeitä sotilaan kaatumisen johdosta. Tutustuminen aineistoon tällä tasolla oli mielestäni oleellista, sillä sen kautta voin ymmärtää paremmin tutkijan tekemiä ratkaisuja aineiston suhteen. Perehtymiseni perusteella kuvailisin kirjeiden sisältöä hyvin arkipäiväisiksi ja itseään toistaviksi, ja niiden tutkimuskäyttö vaikuttaa aikaa vaativalta prosessilta jo aineistojen määrän vuoksi.

Törmäsin ÅA:n kirjeaineistoissa kahteen saatekirjeeseen, joissa lahjoittaja kirjoittaa toiveistaan aineistoon liittyen. Lyhyempi viesti on vuodelta 1966 Saxin arkistokokoelmassa. Viestin sisältö on lyhyesti toteava, että kirjeet lähetetään arkistoon, jos niissä olisi jotain tutkimisen arvoista (ÅAB, HS, Samling Sax). Toinen saatekirje oli puolentoista sivun mittainen ja siinä kerrotaan lyhyesti aineiston määrästä sekä siitä, että osa kotirintamalta tulleista kirjeistä on kadonnut. Päiväämättömässä saatekirjeessä kerrotaan lisäksi sotaan liittyvistä tapahtumista ja henkilöistä, mikä selkeyttää kirjeiden tulkintaa. Mielenkiintoisena yksityiskohtana mainitaan kirjeenvaihdossa esille tuleva koodi, jonka avulla sotilas kertoi vaimolleen kirjeissä, minne hänet on rintamalla siirretty. Tällä on selkeästi kierretty kirjesensuurin määrittämiä rajoituksia. Saatekirjeessä aineistoista toivotaan olevan hyötyä tutkijoille tulevaisuudessa, ja aineistot ovat luovutuksen jälkeen välittömästi ÅA:n käytettävissä organisaation katsomalla tavalla. Lahjoittaja esittää kuitenkin toiveen aineiston tulevalle käyttäjälle. Toiveena on ajan kontekstin huomioiminen ja sen ymmärtäminen, että kirjeissä esille tulevat mielipiteet ovat muodostuneet sodan aikana saatujen tietojen valossa. (ÅAB, HS, Samling Enroth Curt och Martha.)

Sota poikkeusaikana on kenties ollut toisille syy hävittää kirjeet ja toisille motivaation lähde säilyttää ne sekä myöhemmin merkittävä tekijä päätöksessä lahjoittaa ne eteenpäin arkistolle (kts. esim. Lumme 1975: 6). Aineistojen tutkimuksellinen arvo tuntuu olevan selkeä lähtökohta aineistot luovuttaneille henkilöille näiden kahden saatekirjeen perusteella. Lisäksi aineistojen säilyminen on omaa yksityisyyttä tärkeämpää, sillä ÅA:n arkistossa kirjeaineistot ovat kokoelmina henkilöiden nimillä, ja ohjeen mukaan aineistoihin myös viitataan nimellä (TYKL/AUD/1266). Tämä käytäntö henkilöi aineistojen tuottajat, myös niin sanotut tavalliset ihmiset tunnistettaviksi toisin kuin arkistonumero. Edellä mainittu, erikseen esitetty toive ymmärryksestä ajan kontekstia ja mielipiteitä kohtaan, voi hyvinkin johtua tästä arkiston määrittelemästä toimintatavasta.

2.4 Yksityisten omistajien haastattelut

Kirjeaineistojen omistajat, joita haastattelin, eivät liity edellä esiteltyihin väitöskirjojen aineistoihin. Alkuperäisten väitöskirjoissa käytettyjen aineistojen luovuttajien haastattelu ei ole enää mahdollista, joten näiden haastattelujen kautta pyrin löytämään väitöskirjoissa käytettyjen aineistojen tuottajien ja omistajien ääniin vertautuvia ääniä unohtamatta sitä, että kokemukset ovat yksilöllisiä. Näillä haastatteluilla rakennan kuvaa luovutustilanteesta aineistojen luovuttajien näkökulmasta sekä tuon esille luovuttajan suhdetta päiväkirja- ja kirjeaineistoihin. Haastatelluilla aineistojen omistajilla on hallussaan samankaltaisia aineistoja kuin väitöskirjoissa käytetyt aineistot, itse tuotettua yksityistä kirjeenvaihtoa sekä sukulaiselta perittyä jatkosodan aikaista kirjeenvaihtoa. Toinen informanteista on itse ollut aktiivisessa roolissa aineistojen luovutukseen liittyvissä tilanteissa, ja toinen pohtii luovutustilannetta ensimmäistä kertaa sekä itsensä että läheistensä tunteiden kautta.

Aineiston yksityisellä omistajalla ja potentiaalisella luovuttajalla ei ole tukenaan erillistä eettistä koodistoa tai ohjeistusta, vaan tilanteessa luovuttaja nojautuu omiin arvoihinsa, tunteisiinsa ja mahdollisiin oletuksiin luovutusprosessista sekä aineistojen myöhemmästä käytöstä. Vaikka universaaleja arvototuuksia ei ole olemassa, voimme yhteiskunnan tasolla katsoa olevan tiettyjä arvoja, joista seuraa käyttäytymisemme ja valintoihimme vaikuttavia normeja. Esimerkiksi tieteellisellä tutkimuksella nähdään yhteiskunnassamme olevan tietty arvo, joka vaikuttaa siihen millaisia aineistoja arkistoihin luovutetaan ja miksi. Se, millaiseen ratkaisuun aineiston omistaja lopulta päätyy, perustuu todennäköisesti pitkälti intuition, joka rakentuu voimakkaasti omien subjektiivisten arvonäkemyksen pohjalta. (Luodeslampi 2005: 12–17.)

Luovutustilanteessa päätöksen teko voi olla hyvin itsenäistä tai esimerkiksi suvun sisäistä. Lisäksi luovutus voi olla kertaluontoinen tai useita vuosia kestävä prosessi. Esimerkki pitkästä luovutusprosessista on Hugo Simbergin arkiston luovutus Kuvataiteen keskusarkistoon. Keskeisenä toimijana aineistojen luovutuksessa on ensin ollut Tom Simberg, taiteilijan poika. Luovutusta edeltää kuitenkin Anni Simbergin aineistoihin kohdistama seulonta, jolla hän halusi suojella edesmenneen aviomiehensä mainetta. Anni Simbergin toiminta määrittää sitä, mitä aineistoja on säilynyt ja on mahdollista luovuttaa.

Myöhemmin Tom Simbergin poika Jan on seuraavassa sukupolvessa jatkanut aineistojen luovuttamista Simbergin kokoelmaan. (Levanto 2010: 88–92, 99–100.)

Vuosikymmeniä jatkuneen luovutusprojektin aikana aineistoihin on vaikuttanut useampi toimija, joiden tekemän valinnan pohjalta nykyinen Hugo Simbergin arkistokokonaisuus on muotoutunut. Samalla valinnan kautta on muotoutunut se tieto, mitä aineistot voivat tutkijoille Hugo Simbergistä kertoa. Tässä on nähtävissä yksityisen omistajan vaikutusvalta aineistoihin, aineistokokonaisuuden muodostumiseen ja aineistojen elinkaareen.

Haastattelemiini informantit ovat molemmat taustaltaan akateemisia, joten heille arkistoaineistojen tutkimuskäyttö ja tutkimusetiikka ovat vähintäänkin jossain määrin tuttuja, joten aineistojen tutkimuksellisen arvon näkeminen on läsnä päätöksen teossa. Kuitenkin aineistot ovat samalla henkilökohtaisia, luonteeltaan yksityisiä ja itseen tai omaan sukuun liittyviä. Tästä seuraa aineistojen luovutukseen ja käyttöön liittyviä ristiriitaisia tuntemuksia.

Toinen informanteista on maisteriopintovaiheessa oleva perustutkinto-opiskelija, jonka hallussa on hänen isotätinsä jatkosodan aikana saamia kirjeitä. Kirjeitä on saapunut kahdeksalta eri sotilalta, sukulaisilta ja ystäviltä. Informantti on itse kiinnostunut tekemään aineistosta kirjetutkimusta, mahdollisesti pro gradu -tutkielman. Omakohtaista kokemusta aineistojen luovuttamisesta hänellä ei ole, mutta kirjeaineiston luovuttamista arkistoon hän on miettinyt. Arkistojen ja arkistoista löytyvien kirjekokoelmien käyttö on informantille tuttua. (TYKL/AUD/1262.)

Toinen informantti on pitkän linjan sosiaali- ja terveysalan toimija. Kokemusta hänellä on sekä aineistojen luetteloinnista että luovutuksista henkilöarkistoihin. Hän ei kuitenkaan ole arkistoalan ammattilainen tai alan koulutusta saanut henkilö. Informantin oma henkilöarkisto on Kansallisarkistossa. Osaksi henkilöarkistoaan hän on pohtinut liittävänsä 1970-luvulta peräisin olevan henkilökohtaisen kirjeenvaihdon anoppinsa kanssa. Kirjeet kertovat nuoren suomalaisperheen arjesta eteläisessä Euroopassa. (TYKL/AUD/1263.)

Yksityisen omistajan suhde kirjeaineistoon

Haastatteluista käy ilmi, että aineistojen omistajat ovat perehtyneet kirjeaineistoihin, joten myös se, kuinka arkaluontoisia tai henkilökohtaisia asioita kirjeissä käsitellään, on

pääosin tiedossa. Isotädin jatkosodan aikaisiin kirjeisiin informantti on tutustunut omasta mielenkiinnosta käyttäen niitä opinnäytetyössään. Hän kuitenkin toteaa, että vaikka sisältö on pääpiirteissään tuttu, sen ymmärtämistä hankaloittaa osassa kirjeistä vaikealukuinen käsiala. Käytännössä aineiston sisällössä on siksi vielä pieniä epäselvyyksiä. Kirjeenvaihdosta on säilynyt vain saapuneita kirjeitä, joten varsinaista kirjeissä käytävää dialogia, joka toisi paremmin esille millä tavoin eri teemoja kirjeissä käsitellään, ei ole mahdollista selvittää. (TYKL/AUD/1262.)

Toisen informantin kirjeaineisto on hänen itsensä tuottamaa. Tämä 1970-luvulle sijoitettava kirjeenvaihto on säilynyt kokonaisuudessaan. Kirjeitä kirjoittanut ja vastaanottanut haastateltava on kuitenkin sitä mieltä, että ennen kuin kirjeitä voisi luovuttaa arkistoon pitäisi hänen lukea ne läpi uudelleen. (TYKL/AUD/1263.)

--- siihen maailman aikaan ei ollut, kun ei ollut näitä hyvin helppoja tapoja kommunikoida, niin minä kirjoitin kerran viikossa kirjeen mun anopilleni.
--- kun anoppini kuoli, niin minä löysin kaikki ne mun omat kirjeet. Minä otin ne talteen ja mulla on ne täällä kotona, ja olen ajatellut, että min pitää lukea ne läpi ennen kuin ne luovuttaa. (TYKL/AUD/1263.)

Informantin vastauksesta voi aistia ajan kulumisen ja sen tuoman epävarmuuden aineistojen sisällöstä tarkemmin. Informantti kuvaili, että kirjeet kertovat perhe-elämästä, mutta silti hän kaipaa varmistusta itselleen siitä, millaisen kuvan kirjeet kirjoittajistaan lopulta välittävät, ennen kuin hän on valmis luopumaan aineistoista.

Vaikka informantin hallussa olevat kirjeet kertovat arkisesta elämästä, kertovat ne samalla enemmän tai vähemmän poikkeavasta arjesta käsitellessään suomalaisten elämää vieraassa kulttuurissa. Tämä korostaa aineiston tutkijan vastuuta ymmärtää kirjoittamisen ajankohdan aikaa omassa kontekstissaan, ei nykypäivään vertautuvana ekspatti-ilmiönä. Aineistojen tuottamisen tapahtuma-ajankohdan ymmärtäminen tai ymmärryksen puuttuminen lisäsivät huolta siitä, olisiko aineistossa jotain mitä ei pitäisi arkistoon luovuttaa. (TYKL/AUD/1263.)

Jokapäiväisiä asioita, mutta siinä voi kyllä olla jotain, mitä ei nyt kai haluis jälkipolville. --- että pitää niinku pikkasen katsoa, että mitä sitä tallentaa ja mitä sitä ei. (TYKL/AUD/1263.)

Isotädin jatkosodan aikaisten kirjeiden sisältö, kirjeenvaihtoystävien määrä ja naisten herkästi tapahtuva leimaaminen käytöksen perusteella mietityttävät aineiston omistajaa. Kirjeenvaihtoa on ollut samanaikaisesti kahdeksan eri sotilaan kanssa. Informantti kertoo,

että kirjeiden lukeminen aiheutti hänessä ristiriitaa, koska hän oli pitänyt isotätiään kunnollisena ihmisenä. Samalla tunnistaessaan omat ajatuksensa, hänen huolensa kaksinaismoralismista naisten ja miesten toiminnan sallittavuudessa sekä tulevaisuudessa tutkijan mahdollisesti tekemistä tulkinnoista heräsi. Näistä pohdinnoista huolimatta informantin mielestä aineisto olisi luovutettavissa, mutta tunne siitä, pitäisikö asiaa miettiä vielä tarkemmin, ei informantin itsensä vaan lähisukulaisten vuoksi, oli läsnä. (TYKL/AUD/1262.)

Niin sitten sieltä tulee ilmi näitä, että on pyörittänyt montaa miestä samaan aikaan. Itsekin jäin kiinni siitä ajatuksesta, että voihan hitsi, olen pitänyt isotätejäni kunnollisina. --- Et en sit haluis sitä kaksinaismoralismia. Tai sitä, että kun en mä niistä miesten kirjeistä ajattele. Et kyl hekin on varmaan kirjoittanut monelle. --- haluanko mä, että joku muu lukee tätä aineistoa ja kuvittelee, että mun isotädit ei ole kunnollisia. --- Mut nyt kun mä oon lukeut sitä, et ei mulla niin väliä, mut jos mä mietin, et mun äiti saattais olla silleen, et ei näitä nyt minnekään arkistoon laiteta. (TYKL/AUD/1262.)

Sota-ajan kirjeistä esille tulevalla sukulaissuhteella oli informantille selkeästi painoarvoa aineistojen sisältöjen ja arkistoinnin mahdollisuuden pohdinnassa. Tämä näkyi kirjeiden arvottamisessa. Tunteettomilta tulleita kirjeitä ei koettu yhtä tärkeiksi kuin niitä, jotka kertoivat selkeästi oman suvun asioista. (TYKL/AUD/1262.)

Et just miettiny mitä mä vois in pitää, ni siskosten väliset kirjeet ja mun sukulaisten kirjeet. Ja sit ystävien ja niitten sotilaitten kirjeet ei oo niin. Ne ei kerro niinkun mun perheestä tai mun suvusta niinkään mitään suoraan. Et ne voi antaa. (TYKL/AUD/1262.)

Aineistojen arkaluontoisuus

Kirjeaineistoista välittyy henkilökohtaisuus ja intiimiys, mutta myös henkilötietolain arkaluontoisiksi luokitellut teemat. Isotädin jatkosodan aikaisessa kirjeenvaihdossa informantti mainitsi näkyvän ainakin henkilön terveydentilan, sairauden ja seksuaalisen käyttäytymisen näkyvän kirjeissä (TYKL/AUD/1262.). Nämä eivät kuitenkaan olleet teemoja, joiden vuoksi hän jättäisi aineistot luovuttamatta, vaan arkaluontoisuutta hän tulkitisi asiayhteyden kanssa. Informantti totesi, että aineistojen sisältö voisi vaikuttaa luovuttamispäätökseen eniten ehkä siksi, ettei tulevaisuudesta ja siellä tapahtuvista poliittisista muutoksista voi lopulta olla varma. Epäily siitä, voisiko aineistoja joskus mahdollisesti käyttää vahingoittamaan heidän sukuaan, mietitytti, mutta samaan aikaan on mahdotonta määritellä mikä voisi tulevaisuudessa olla uhaksi. (Keskustelu 2018.)

Toinen informantti ei tunnistanut arkaluontoisia teemoja omasta kirjeenvaihdosta, mutta kertoi törmänneensä teemoihin muissa henkilöarkistoissa, joiden aineistojen järjestämisessä ja luovuttamisessa hän on ollut osallisena. Erään yksityisaineiston kohdalla esille tulivat rikollinen teko, rangaistus tai muu rikoksen seuraamus. Informantti kertoi, että yhdessä arkistoalan ammattilaisen kanssa he tulivat siihen tulokseen, ettei aineistoa ollut syytä arkistoida, koska tapahtumien todenperäisyydestä ei saatu varmuutta. Päätöksessä painoi lisäksi huoli jälkeläisten tunteista, mikäli tieto aineistojen sisällöstä kantautuisi heille asti. (TYKL/AUD/1263.)

--- me päätettiin yksityisarkiston kanssa, että me ei säästetä, koska se ei ollut varma juttu. Ja se olisi voinut jälkeläisille olla aika hurja juttu. (TYKL/AUD/1263.)

Toisena esimerkkinä informantti kertoi aineistosta, jonka teksteissä näkyvät henkinen terveydentila, sairaus tai vamma. Tämän aineiston kohdalla arkaluontoisuus ei vaikuttanut arkistointiin, sillä arkistonmuodostaja oli eläessään hyvin avoin asian suhteen. Omaan henkilöhistoriaansa arkaluontoisten teemojen sovittamista informantti kommentoi ottamalla esiin ammattiliittoon kuulumisen. Mikäli asiaa ei ole itse ammattiliiton jäsenenä kokenut häpeälliseksi, ei sitä ole informantin mukaan syytä seuloa pois. (TYKL/AUD/1263.)

Jos henkilö itse on ollut ylpeä siitä, että hän on ollut ammattiliittolainen, niin mitä sitä sitten niinkun jälkikäteen olisi mikään häpeä. Minäkin olen kunniajäsen yhdistyksessä, eikä se mikään häpeä ole, että olen ollut ammattiliitossa paljon mukana. (TYKL/AUD/1263.)

Arkaluontoiset teemat eivät siten itsessään ole suoraan jotain, mitä informantit kokivat tarpeellisiksi seuloa pois aineistoista. Esille tulleiden pohdintojen pohjalta voi kuitenkin todeta sen, että aineistoissa vastaan tulevat arkaluontoiset teemat ovat jossain määrin pysäyttävä kohta aineistojen läpikäynnissä ja vaativat tarkempaa pohdintaa aineistojen luovuttamiseen tai luovuttamatta jättämiseen johtavissa päätöksissä.

Kirjeiden luovuttaminen arkiston haltuun

Aineistojen luovutustilanne on aina kahteen suuntaan kulkeva prosessi aineiston yksityisen omistajan ja arkiston välillä. Omistajuus siirtyy prosessissa arkistolle, ja vaikutusmahdollisuudet aineistojen kohtaloon vähenevät edellisen omistajan osalta. Luovutuksen kautta aineistot kuitenkin saavat elinkaarensa jatkoaikaa, mikä yksityisessä omistuksessa saattaa muutoin katketa esimerkiksi siihen, etteivät sukulaiset ole enää kiinnostuneita säilyttämään aineistoja ja saattavat tuhota ne. Samalla arkistoinnin myötä aineistot

pääsevät osaksi kulttuurihistoriallista perintöämme ja päätyvät mahdollisesti osaksi teellistä tutkimusta. Molemmat informantit kokivat, että akateeminen koulutus auttaa heitä ymmärtämään sekä luovutustilannetta että aineistojen tutkimuskäyttöä paremmin kuin mitä ymmärrys olisi ilman koulutusta.

Aineistojen luovuttamista ensi kertaa pohtiva informantti toivoi, että luovutustilanteessa olisi mahdollista keskustella arkistoalan ammattilaisen kanssa luovutusprosessista. Luovutustilanteissa ohjeistaminen nousee hänen mielestään sitä merkittävämpään rooliin mitä vähemmän luovuttajalla on ymmärrystä arkistointiin liittyvistä asioista. Toisaalta luovutustilanteessa olisi hänen mielestään tärkeää antaa luovuttajalle myös liikkumatilaa ja mahdollisuus päättää millä tasolla hän haluaa luovutustilanteeseen sitoutua, ettei tutkimuksellisesti arvokkaita aineistoja jää luovuttamatta arkistoon sen esittämien vaatimusten vuoksi. (TYKL/AUD/1262.)

--- mut sit just näitä, tavalliset ihmiset, että heitäkin ohjeistettais. Ja vois just selittää, et saat tähän aikarajan, jos haluat. Että niitä käytäis jonkun kanssa läpi. Mut sit saattaa, et eihän siihen tavallaan voi pakottaa. Et jos haluat vaan luovuttaa. --- Että me ei oteta vastaan ennen kuin nää on selvitetty. Ni sit vois jäädä moni sinne navettaan edelleen, kirjeet ja muut, jos siin joutuis tehä töitä. (TYKL/AUD/1262.)

Mikäli arkistot eivät esitä vaatimuksia aineistojen luovutustilanteessa, jää vastuu aineistojen järjestämisestä ja inventoinnista hyvin todennäköisesti arkiston vastuulle. Luovutustilanteessa voidaan siten törmätä eri toimijoiden intressien ristiriitaan, kun kummallakaan osapuolella ei eri syistä johtuen ole välttämättä resursseja aineistojen järjestelmälliseen läpikäymiseen. Tilanteessa aineistoa arvioidaan ei vain sen itsensä, vaan myös siihen liittyvien toimintojen valossa.

Informantti, jolla on usean vuosikymmenen ajalta kokemusta arkistojen kanssa toimimisesta, koki, että omalla kohdalla suhde arkistojen kanssa on muodostunut hyväksi. Luetelointiin ja luovutustilanteisiin hän on saanut aina tarpeen tullen arkistoalan ammattilaisilta apua. Samalla arkistonhoitajilta on yhteistyön lomassa kuullut ”sivutietoja”, jotka ovat täydentäneet omaa tietämystä ja olleet avuksi omissa pohdinnoissa aineistojen luovutustilanteisiin liittyen. Itse hän on ollut luovutustilanteissa hyvin aktiivinen ja sitonut omaa aikaa prosessiin. (TYKL/AUD/1263.)

Informantti kertoi, että oman valmiiksi järjestetyn henkilöarkiston kohdalla luovutusprosessi oli hyvin yksioikoinen. Arkistoalan ammattilainen, joka tunsu aineiston luovuttajan

taustat ja osaamisen, kysyi, oliko aineisto avoin vai tulisiko siihen käyttörajoitus. Tähän informantti oli todennut aineiston olevan avoin, sillä minkäänlaisia käyttörajoituksia tai kieltoja ei sisällön puolesta aineistoille ole tarvinnut miettiä. Samalla informantti kuitenkin toteaa, että hänen on tietenkin vaikea tietää, miten noviisin luovuttajan kanssa tänä päivänä toimitaan. (TYKL/AUD/1263.)

Hän vaan kysyi, onko se avoin vai ei. Mä sanoin, että se on avoin. --- Ei siellä mitään skandaaleja ole. Ne mä olisin kyllä sitten laittanut, että ne sais olla suljettuna. (TYKL/AUD/1263.)

Vaikka luovutustilanteissa kokeneempi informantti katsoi arkistojen toimet aineistojen käytön valvojina riittäviksi sekä aineistojen että niiden tuottajien suojelemiseksi, silti kolmansien osapuolien esille tuleminen aineistoista asettaa aineistojen luovuttamisen oikeutuksen periaatteessa vaakalaudalle. Kyse on tällöin ihmisistä, joilta ei ole aineistojen luovuttamiseen tai tutkimuskäyttöön kysytty lupaa. (TYKL/AUD/1263.)

Koska nehan voi koskea jotain toistakin ihmistä, ei vain minua, ja siltähän ei oo kysytty. --- Paljastatko jonkun, kun annat kirjeenvaihtoo? Että se toinen, jolta ei ole kysytty, että olisko hän halunnut, että kirjeet olis luovutettu. Se on visainen kysymys. (TYKL/AUD/1263.)

Aineiston yksityisellä omistajalla on merkittävä valta-asema aineistoon. Hän voi käytännössä hyvin pitkälti määrittää sen, millaiseksi aineiston primäärikäytön jälkeinen elinkaari muodostuu. Valta aineistoon ja mahdollisuus suojella aineiston tuottajia ja esille tulevia kolmansia osapuolia periaatteessa katkeaa, kun aineistot luovutetaan arkistoon. Käyttörajoituksia asettamalla aineiston luovuttaja voi vielä määrittää aineiston tulevaisuutta. Luovutuksessa omistajuus siirtyy arkistolle ja samalla aineistojen käytön valvonta, jollei käyttöehdoissa ole määritelty esimerkiksi käyttöluvan hakemista aineistojen luovuttajalta. Aineiston käyttöönsä saanut tutkija on lain puitteissa vapaa tulkitsemaan aineistoa haluamallaan tavalla. Luovutustilanteissa kokematon informantti tiedosti tämän vallan menetyksen ja pohti, olisiko aineistot mahdollista saada halutessaan takaisin arkistolta. Näin hänellä olisi jatkossakin mahdollisuus vaikuttaa aineistojen kohtaloon. (TYKL/AUD/1262)

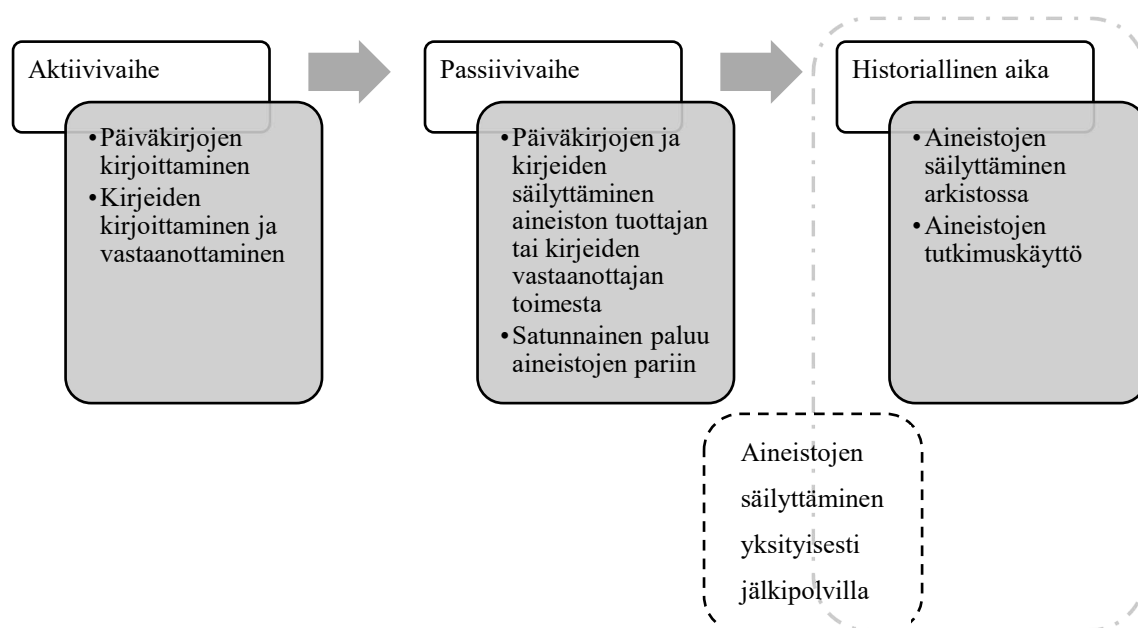
--- jos mä sen arkistoon annan, niin ei se, mulla ei oo siihen sanavaltaa. Mut sit mä tavallaan toivoisin, että olis mahdollista, et jos mä haluisin sen takas, niin mä saan sen. (TYKL/AUD/1262.)

Yksityisten aineistojen omistajien vastauksista nousi esille selkeitä samankaltaisuuksia kokemuseroista huolimatta. Aineiston tuottajan suojaaminen, heidän läheistensä suojaaminen, aineistojen tulkinta tutkijan toimesta ja oma suhde aineiston tuottajaan näkyivät

vastauksissa. Henkilötietolain arkaluontoiset teemat sen sijaan eivät informanttien mielestä määrittele luovutuspäätöstä, vaan se, miten ja missä kontekstissa ne ilmenevät, on oleellisempaa. Vastauksista välittyy myös sekä oletus että toive arkistoalan ammattilaisen ja tutkijan asiantuntijuudesta päiväkirja- ja kirjeaineistojen käsittelijöinä.

3. ARKISTOT KULTTUURIPERINNÖN TALLETTAJINA

Yksityisten päiväkirja- ja kirjeaineistojen löytyminen arkiston kokoelmista tarkoittaa sitä, että tässä vaiheessa viimeistään ne ovat elinkaarensa aikana siirtyneet pois niiden alkupe-
räiseltä tuottajalta, joko hänen itsensä luovuttamina tai myöhemmin omistajuuden saa-
neen henkilön välittämänä (Kuvaaja 2B). Arkistoihin luovutetut aineistot muodostuvat
osaksi säilytettävää yhteisöllisesti tunnistettua kulttuuriperintöämme (Tuomi-Nikula
2013:15-16; Hieta *et al.* 2015: 317).

Kuvaaja 2B: Arkistoalan asiantuntijan vaikutus päiväkirja- ja kirjeaineistoihin, niiden elinkaaren aikana.
Kuvaaja Johanna Nylund 2018, lähtökohtana kuvaajassa Pirkko Rastaa elinkaarimalli (1994).

Tässä osassa työtä esittelen ensin yksityis- ja viranomaisarkistojen eroja asiakirjoista muodostuvan kulttuuriperinnön tallettajina ja sen jälkeen käsittelen arkistonhoitajien roolia aineiston elinkaaren aikana sekä siinä esille nousevia eettisiä haasteita. Rajaukseni ”tavallisten ihmisten” kirje- ja päiväkirja-aineistoihin osoittautui ongelmalliseksi. Tämä näkyi siinä, että sen määrittäminen kuka on tavallinen ihminen, on haasteellista, mutta myös siinä, ettei kokemus näistä aineistoista ollut aina haastateltavien vahvinta osaamista, ja haastattelutilanteessa keskustelu karkasi helposti haastateltaville tutumpien aineistojen pariin ja niistä nouseviin esimerkkeihin.

Mikrohistorian tutkimus ja tavallisten ihmisten kokemukset ovat olleet nouseva kiinnostuksen kohde tutkimuksessa ja siten myös arkistoaineistojen käytössä, mutta tästä huolimatta yksityisten tavallisten ihmisten päiväkirja- ja kirjeaineistojen käyttö vaikuttaa yhä olevan kohtuullisen vähäistä, ainakin joissakin arkistoissa (TYKL/AUD/1264). Siksi näihin aineistoihin liittyvät eettiset ongelmatilanteet ja esimerkit ovat haastavampia tuoda näkyville. Toisaalta haastattelujen perusteella vaikutti myös siltä, ettei aineistojen tuottajia luokitella arkistoalan ammattilaisten osalta suoraviivaisesti tavallisiin ja julkisiin henkilöihin eettisten haasteiden pohdinnassa, vaan tilannetta lähestytään tapauskohtaisesti.

3.1 Yksityis- ja viranomaisarkistot

Arkistolla tarkoitan tutkielmassani ensisijaisesti laitoksia, joiden hallussa on yksityisten arkistonmuodostajien eli eri organisaatioiden, yksityishenkilöiden ja ryhmien toiminnasta syntyneitä asiakirjoja (Lybeck *et al.* 2006: 16; Foucault 2014: 46). Arkistoissa säilytettävät aineistokokonaisuudet muodostuvat edellä mainittujen toimijoiden kokonaisuuksien lisäksi myös ilmiöpohjaisten keräysten lopputuloksina. Nämä arkistoidut aineistokokonaisuudet muodostavat merkittävän osan kulttuuriperinnöstämme, jota säilytämme jälkipolville. Samalla ne määrittävät sitä, millaisen kuvan toiminnastamme me jätämme tulevaisuuden tutkijoiden tulkittavaksi.

Arkistot ovat ihmisten valintojen muodostamia sosiaalisia rakennelmia, jotka itävät valtaapitävien, hallitusten, yritysmaailman ja yksityisten henkilöiden tarpeesta näyttää asioita toteen ja ylläpitää näitä totuuksia. Tämän taustalla on voimakkaasti ajatus siitä, että tieto on valtaa. Valtaa kontrolloida sitä mikä on, mitä tulee olemaan, mitä menneisyydestä tiedetään ja mitä tullaan unohtamaan. (Schwartz & Cook 2002: 3; Orrman 2012: 26–28; Dever *et al.* 2009; 10–12.) Vaikka valtaa pitävät eivät välttämättä edusta enemmistöä, tulevat he rajaamaan lopulta sen, kenen ääni arkistoihin säilytetään ja kenen ääni hiljennetään. (Carter 2006: 217; Orrman 2012: 28.) Michel Foucaultin mukaan arkistot määrittelevät, mitä voidaan sanoa, valikoimalla yhteiskunnan diskursseista taltioitavat ja samalla ne, joita ei taltioida (Harris 2011: 108).

Tutkimuksessa esille tulevat arkistot ovat päätearkistoja. Asiakirjan aktiivivaiheen päättyessä se voidaan arkistoida päätearkistoon, eli arkistoon, jonka aineistot ovat lähtökohdaisesti pysyvästi säilytettäviä. Tässä elinkaarensa historiallisessa vaiheessa asiakirjoja

säilytetään käyttötarkoituksiin, jotka eivät vastaa enää niiden alkuperäistä tarkoitusta (Henttonen 2015: 234). Suomessa arkistot jaetaan niiden kerryttämien aineistojen pohjalta tavanomaisesti kahteen ryhmään, eli yksityisarkistoihin ja viranomaisarkistoihin. Viranomaisarkistot kerryttävät lakisääteisiä julkishallinnonaineistoja, kun taas yksityisarkistot keskittyvät järjestö-, yritys- ja henkilöarkistoihin (Lybeck *et al.* 2006: 25-29; Arkistowiki). Myös viranomaisarkistot voivat ylläpitää yksityisarkistoja. Usein nämä ovat arkistonmuodostajan sisällä syntyneitä ei-viralliseen toimintaan liittyviä asiakirjoja, kuten organisaation johtajan henkilöarkisto.

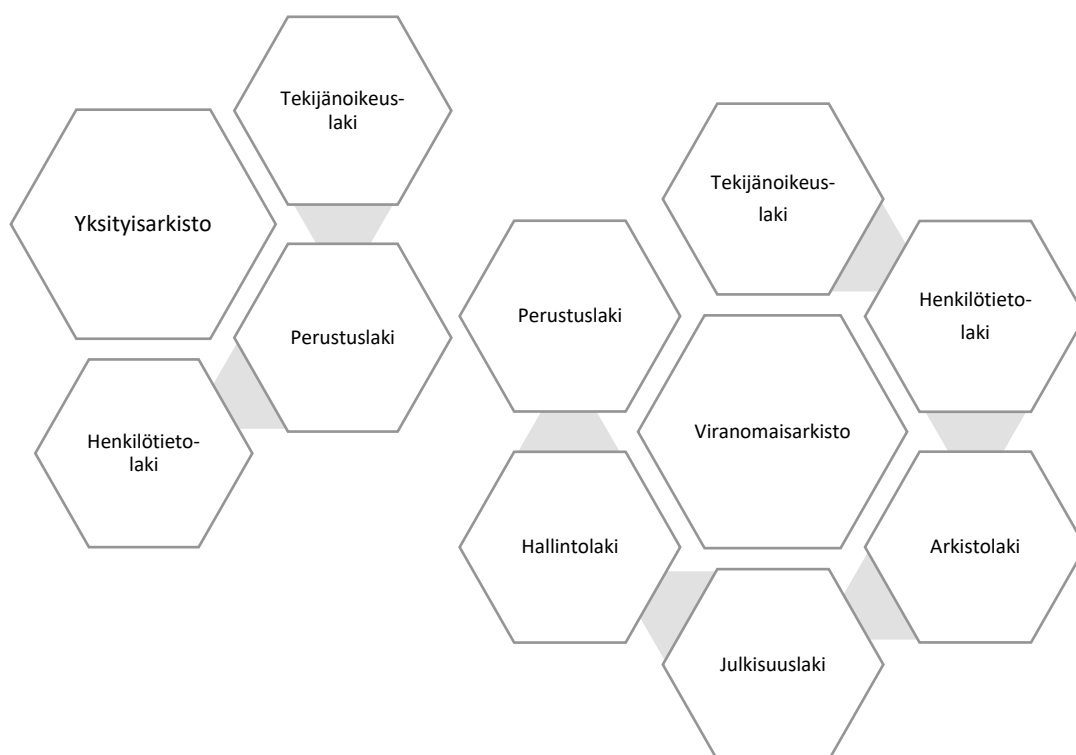
Arkistot säilyttävät erityyppisiä aineistoja eri lähtökohdista. Viranomaisarkistossa aineistojen säilyttäminen liittyy organisaatioiden lakisääteisiin tehtäviin ja aineistojen säilytysajat määräytyvät myös osin lainsäädännöstä sekä Kansallisarkiston seulontapäätöksistä. Yksityisarkistojen aineiston kartuttaminen perustuu organisaation sisällä tehtyyn linjaukseen hankinnoista, eli hankintapolitiikkaan (Henttonen 2015: 116). Aineistojen kerryttäminen pitäytyy näin tiettyjen valikoituneiden teemojen ympärillä yhdessä arkistossa. Näiden teemojen rajoissa varsinaiset aineistot voivat olla hyvin moninaisia koostuen käsikirjoituksista, kirjeistä, päiväkirjoista ja valokuvista aina viranomaisdokumentteihin, jotka liittyvät kyseisen yksilön tai yhteisön toimintaan (Hakala & Saarenpää 2017: 44–45).

Yksityisarkistojen aineistojen moninaisuus tuo esille viranomaisasiakirjojen näkökulmasta poikkeavaa ajankuvaa. Aineistojen avulla on mahdollista hahmottaa yhteiskunnallista kehitystä, kulttuurillisia ilmiöitä ja ihmisten elämää yksityisten toimijoiden näkökulmasta. (Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015: 6) Säilytettävien aineistojen erot näkyvät myös provenienssitiedoissa, joiden kartuttaminen viranomaisaineistojen osalta alkaa aiemmin, jo aineistojen syntyhetkellä, ja on läsnä koko elinkaaren ajan. Yksityisarkistojen aineistojen kohdalla provenienssitietoja ei voida sitoa samalla tavalla osaksi järjestelmällistä ja mittavaa historian tallettamista, vaan tiedot voivat olla huomattavasti irtonaisempia. Tämä ero näkyy esimerkiksi siinä, kuinka hyvin on hahmotettavissa aineistojen alkuperäinen kokonaisuus.

Aineistojen lisäksi yksityisarkistot ja viranomaisarkistot eroavat toisistaan myös organisaation ulkopuolelta tulevien määräysten ja rajoitteiden, kuten lakien, vaikutuksen osalta. Viranomaisarkistojen toimintaa määrittävillä lakiasetuksilla pyritään valvomaan kansalaisten oikeuksia, yhdenmukaistamaan arkistojen toimintaa ja tekemään viranomaisten toiminnasta läpinäkyvämpää (Lybeck *et al.*: 25). Sekä yksityisarkistojen että

viranomaisarkistojen toiminnassa on kuitenkin otettava huomioon yksityisyydensuojaa, tekijänoikeuksia, henkilötietojen käsittelyä ja asiakirjajulkisuutta määrittävät lait. (Hakala & Saarenpää 2017: 46).

Kuvaajasta 3 käy ilmi, miten tutkielmani sivuilla 21-26 tarkemmin esitellyistä lainsäädännöstä suurempi osa asettuu viranomaisarkistojen toimintaan vaikuttaviksi. Arkistotalan ammattilaisen toimenkuvien lähtökohdat erilaisissa arkistoissa vastaavat toisiaan, mutta yksityisarkistoissa toimijan itsenäinen päätöksenteko ei rajoitu samalla tavalla lain määrittämiin raameihin.

Kuvaaja 3: Yksityis- ja viranomaisarkistojen toimintaan vaikuttavaa lainsäädäntöä. EU:n tietosuojasetus ja tiedonhallintalaki tulevat muuttamaan kokonaisuutta. Kuvaaja Johanna Nylund 2018.

Yksityisarkistojen keskeinen tehtävä on tukea tiedon ja aineistojen moninaisuutta, eikä kerättyjen aineistojen yksilöllisyys ja yksityisyys sovellu samaan viranomaisaineistoille luotuun toimintasääntöjen muottiin (Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015: 7). Yksityisarkistojen aineistoille on kuitenkin pyritty luomaan jonkinlaisia yhdenmukaisia ohjeistuksia, kuten Kansallisarkiston yksityisarkistojen seulontaohje, jonka avulla voidaan pyrkiä aineistotyyppien säilyttämiseen yhdenmukaisesti. Ohjeessa todetaan kuitenkin, että yksityisarkistojen aineistojen kohdalla on pohdittava erityisesti seulottavan aineiston

laadullisia ja sisällöllisiä näkökohtia, koska yksityiskohtainen ohjeistus ei sellaisenaan sovellu yksityisarkistoille. (Arkistolaitos 2011: 3.)

Yksityis- ja viranomaisarkistojen keräämistä monipuolisista aineistoista huolimatta olisi epärealistista sanoa, että kaikkien ääni tulisi arkistoiduksi. Arkistoissa arkistonhoitajat joutuvat tekemään valintoja sen suhteen, kenen ääni tulee kuulluksi ja kenen tulee vaiennetuksi. Tämä asettaa toimijan valta-asemaan suhteessa aineistoihin. Arkistoinnin historiassa onkin aina muotoutunut hiljaisuuksia, ja siksi yhteiskunnallinen historia muotoutuu kompromissiksi. Siitäkin huolimatta, että asetelmaa pyrittäisiin tietoisesti rikkomaan ottamalla vastaan aineistoja eri yhteisöiltä ja yksilöiltä, jää silti aina osa äänistä arkistojen ulkopuolelle. (Carter 2006: 119–221; Orrman 2012: 26–28.) Yksityisen toimijan osalta tietoinen arkistojen ulkopuolelle jääminen on kuitenkin myös eräänlaista vallankäyttöä. Tällöin arkistoilta kielletään pääsy ja vallankäytön mahdollisuus aineistoihin. (Carter 2006: 227.)

3.2 Arkistoalan toimijoiden asiantuntija-asema ja ammattietiikka

Arkistojen rooli on muuttunut ajan saatossa. Aiemmasta puolueettomaksi mielletystä autenttisten todistusaineistojen säilyttäjästä on tullut identiteettien rakennuspalikoita ja äänen antajia vähemmistöille ja historian kirjoituksissa vaiennetuille (Ketelaar 2002: 237–238; Hakala & Saarenpää 2017: 44). Tämä muutos näkyy myös arkistonhoitajan roolissa. Nykyisin arkistonhoitaja nähdään aktiivisena toimijana, jonka työn jälki säilyy osana arkiston muodostumista (Schwartz & Cook 2002: 5; Hakala & Saarenpää 2017: 44). Tämä on havaittavissa myös tekemistäni haastatteluista.

Yksityisarkistoissa aineistojen hankinnat, inventoinnit ja seulonnat, luettelointi, säilytys sekä näkyvyyden ja saavutettavuuden lisääminen ovat kaikki osa arkistonhoitajan aktiivista roolia, joka jää lakien ja Kansallisarkiston määräysten ulkopuolelle. Tämä korostaa arkistonhoitajan tekemien päätösten, eettisen pohdinnan, aineistojen luonteen ja kommunikointitaitojen merkitystä. (Hakala & Saarenpää 2017: 46, 49.) Arkistonhoitaja ei välttämättä kuitenkaan tunnista asemassaan käyttämänsä valtaa, sillä mielikuva neutraalista ja objektiivisesta arkistonhoitajasta on edelleen vahva (Schwartz & Cook 2002: 18).

Tässä asetelmassa objektiivinen päätöksenteko on ideaali, sillä subjektiivisuus on aina osa päätöstä. Vastaanottaessaan ja seuloessaan aineistoja arkistonhoitajat jättävät aina jossain määrin oman näkemyksensä mukaisen jäljen arkiston toiminnan historiaan ja siihen, mitä arkistoihin päätyvät aineistot voivat tutkijoille kertoa. (Hakala & Saarenpää 2017: 49.) Se, mitä arkistoidaan, kertoo myös yleisemmin siitä, mikä on kyseisenä ajankohtana koettu taltioimisen arvoiseksi ja arkiston määrittämän linjan mukaiseksi (Laszlo 2006: 300). Tämä näkyy myös muodostuneista hiljaisuuksista.

Tehtävä on vastuullinen, sillä aika muokkaa sekä arvoja että merkittäviksi koettuja tietoja historiasta (Danielson 2010: 187). Tästä syystä esimerkiksi arkaluontoisia tietoja sisältävien asiakirjojen tuhoaminen, eli eettisen seulonnan harjoittaminen, on riskialtis ja tarkkaa harkintaa vaativa toimenpide (Orrman 2012: 27–28, Henttonen 123). Aineistoihin kohdistuvien päätösten lisäksi arkistonhoitaja on aktiivinen toimija ja vallankäyttäjä asemassaan arkiston ja aineiston luovuttajan sekä arkiston ja aineiston käyttäjän välillä (Schwartz & Cook 2002: 5). Tästä johtuen arkistoalan ammattilaisen oletetaan ymmärtävän tekemiensä päätösten riskit ja kantavan vastuun näistä päätöksistä (Danielson 2010: 25).

Arkistoalan ammattilaisuus, kuten moni muukin ammattiala, tukeutuu eettisiin ohjeistuksiin vakuuttaakseen yhteiskunnan toimintansa luotettavuudesta. Kirjassaan *Ethics and the archival profession* Karen M. Benedict (2003) viittaa kirjasto- ja informaatiotieteiden tohtorin Johan Bekkerin (1979) pohdintoihin kirjoittaessaan ammattieettisten ohjeistusten perustoista. Usein ammattieettiset ohjeistukset kirjataan yleisesti vallitsevaa moraalialta tai lakia korkeammalle tasolle ja ammattiyhteisö itsessään pitää itseään velvollisena näiden eettisten säädösten saavuttamisesta toiminnassaan. Ammattieettiset säädökset puolestaan osoittavat sen, kuinka paljon vastuuta ammattiryhmä on valmis ottamaan yhteiskunnasta. Eettisten sääntöjen rikkominen ei välttämättä tarkoita lain rikkomista, mutta eettisten ohjeiden rikkominen nähdään rikkeenä, usein jopa suurempana rikkeenä kuin esimerkiksi toimintasääntöjen rikkominen. (Benedict 2003: 1–5.)

Eettisten sääntöjen luominen vaatii tasapainoilua puhtaasti eettisten huolenaiheiden ja työympäristön realiteettien välillä. Läsnä on myös sosiaalisen paineen vaikutus yhteisön jäseniin. Useimmat ammattieettiset koodistot lähestyvät moraalista päätöksen tekoa pohdimmalla sekä asiallisen ja epäasiallisen toiminnan rajoja että toimintojen hyviä ja huonoja lopputulemia. (Benedict 2003: 1–5.) Vaikka yleisellä tasolla liikkuvat eettiset periaatteet

voivat olla alalla yhteneväiset, käytännöt vaihtelevat eri arkistojen välillä. Erot näkyvät toiminnassa, työkulttuurissa ja lakien vaikutuksessa organisaation toimintaan. (Benedict 2003: 10.)

Arkistoalan ammattieettisiä ohjeistuksia on useita. Ensimmäiset eettiset ohjeet arkistoalan ammattilaiselle ovat vuodelta 1955, jolloin Wayne C. Grover muotoili ammattieettisen ohjeistuksen Yhdysvaltain kansallisarkistolle koulutuskäyttöön. Vuonna 2007 Mary Neazor vertaili ammattieettisten ohjeistusten eroja ja yhtäläisyyksiä *Archivaria*-lehdessä. Vertailuun hän oli valikoinut seuraavat kahdeksan ohjeistusta eri toimijoilta ja eri puolilta maailmaa: Vuodelta 1955 olevat Society of American Archivists'n ohjeet, joita on päivitetty vuosina 1980, 1992 ja 2005; Association of Records Managers and Administratorsin ohjeet vuodelta 1975, joille päivitykset on tehty vuosina 1992 ja 2006; Association des archivistes du Québecin ohjeet vuodelta 1991; Association of Canadian Archivists'n vuodelta 1992; South African Society of Archivists'n ja South African Society of Archivists'n ohjeet vuodelta 1993 sekä vuodelta 1996 Association des archivistes françaisin ja International Council of Archivesin (ICA) ohjeet. (Neazor 2007: 53–55.)

Ohjeistuksissa on Neazerin mukaan nähtävissä hienoisia painotuseroja riippuen siitä, ovatko ne suunnattu yksityis- vai viranomaisarkistoille. Huomio kiinnittyy myös siihen, että osa ohjeistuksista soveltuisi arkistoja laajemmin informaatioalan ammattilaisille. Oman tutkielmani näkökulmasta mielenkiintoinen Neazerin tekemä havainto on, että kahdessa ohjeistuksista oli erikseen esitetty huoli kansalaisten oikeuksista tai ihmisoikeuksista ja viidessä huomioidaan syrjintä ja sen välttäminen. Yksityisyys erityisenä huolenaiheena tulee esille seitsemässä ohjeistuksessa. Yhteistä kaikille ohjeistuksille oli se, että niiden noudattaminen on vapaaehtoista ja se, että ne eivät ota kantaa varsinaisiin eettisiin ongelmatilanteisiin. (Neazer 2007: 58, 60, 85–87.) Tämä viimeisenä mainittu kohta asettaakin käytännön tilanteissa ammattieettisten ohjeistuksen tuntemisen merkittävyyden kyseenalaiseksi. Tutkielmani arkistoalan ammattilaisten haastatteluissa esimerkkinä arkistoalan eettisistä ohjeistuksista käytin ICA:n vuodelta 1996 olevaa ohjeistusta (ICA eettiset säännöt 1996), jotka ovat itselleni tulleet tutuiksi arkisto-opintojen kautta.

3.3 Arkistoalan asiantuntijoiden haastattelut

Seuraavassa käsittelykappaleessa esille tulevien väitöskirjojen arkistoidut päiväkirja- ja kirjeaineistot löytyvät Kansallisarkiston, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Åbo

Akademin kirjaston kokoelmista. Esittelen arkistot lyhyesti havainnollistaen niiden toiminnan painopisteitä. Åbo Akademi (ÅA) on Turussa ja Vaasassa toimiva Suomen ainoa ruotsinkielinen yliopisto, joka perustettiin vuonna 1918. ÅA:n kirjaston arkisto on yliopiston tutkimusarkisto, ja sen kokoelmat muodostuvat henkilöhistoriallisista aineistoista. Arkisto on keskittynyt vastaanottamaan erityisesti suomenruotsalaisiin alueisiin, sukuihin ja henkilöihin liittyviä aineistoja. Lisäksi kokoelmissa on merkittävä K. Suomen Talousseuran arkisto, aineistoja Turusta, ÅA:n omasta toiminnasta sekä kartano- ja yksityisarkistoja ja valokuvakokoelma. (Www3 ÅA, Kirjasto; Www4 ÅA, Kokoelmat; Www5 ÅA, Organisaatio ja strategia.) Åbo Akademin kirjaston arkiston käsikirjoituskokoelmiin lukeutuvat myös Sonja Hagelstamin väitöskirjassaan tutkimat sotakirjeenvaihdot.

Kansallisarkisto (KA) on opetus- ja kulttuuriministeriön alla toimiva viranomaisarkisto, jonka tehtävänä on kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvien viranomaisasiakirjojen säilyttämisen ja saatavuuden varmistaminen. KA:n toimintaa koskevan arkistolain 17 §:ssä todetaan, että ”Yksityinen arkisto tai siihen kuuluvia asiakirjoja voidaan arkiston omistajan kanssa tehtävän sopimuksen nojalla ottaa Kansallisarkiston, maakunta-arkiston tai muun tässä laissa tarkoitettuna arkiston säilytettäväksi ja hoidettavaksi.” KA kartuttaa siten myös yksityisarkistojen kokoelmaa, joka muodostuu pääosin valtakunnallisesti tai paikallisesti merkittävien toimijoiden ja järjestöjen aineistoista. (Www6 KA, Tehtävät ja organisaatio.) KA:n toimenkuvaan kuuluvat siten sekä viranomaisarkisto että yksityisarkisto.

Viranomais- ja yksityisarkistojen aineistojen rinnakkainen säilyttäminen sisältää kuitenkin ristiriidan, sillä yksityisaineistojen säilyttäminen ja käyttörajoitukset perustuvat sopimuksiin. Viranomaisena tällaisista sopimuskäytännöistä voi seurata tulkintaongelmia muiden KA:n toimintaan vaikuttavien lakien kanssa, kuten julkisuuslainsäädännön suhteen. (Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015: 8.) Käytännössä viranomaisen toiminnan valvonnan mahdollisuudet kyseenalaistetaan sopimusperusteisella toiminnalla. Yksityiset arkistoaineistot ovatkin haaste, eikä niiden hankkimista ole selkeästi lain mukaan määritelty organisaation tehtäväksi, vaan toiminta on harkinnanvaraista. KA:n toiminta on valtakunnallista ja Nina Säaskilahden väitöskirjassaan käyttämistä päiväkirja-aineistoista yksi aineistokokonaisuus löytyy KA:n Jyväskylän toimipaikan kokoelmista ja kaksi muuta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kokoelmista (Säaskilahti 2011: 20).

Vuonna 1831 perustettu SKS on tieteellinen seura ja yleishyödyllinen yhdistys, joka kerää ja kartuttaa aineistoa suomalaisesta kulttuurista. Lisäksi SKS kustantaa humanistista tieto- ja tiedekirjallisuutta sekä harjoittaa tieteellistä tutkimusta. SKS:n kokoelmat jakautuvat arkiston ja kirjaston alle. Arkiston aineistoissa näkyvät perinteet ja nykykulttuuri sekä kirjallisuus ja kulttuurihistoria äänitteiden, kirjeiden käsikirjoitusten ja kuva-aineistojen muodossa. Kirjaston alaisuudessa ovat puolestaan kotimainen ja humanistinen kirjallisuudentutkimus ja kulttuurien tutkimus folkloristiikan, antropologian, kansatieteen ja etnomusikologian aloilta. (Www7 SKS, Arkisto; Www8 SKS, Pähkinänkuoressa.) SKS lukeutuu Suomessa valtionapua saaviin yksityisarkistoihin, joiden valtionapuviranomaisena toimii edellä esitelty Kansallisarkisto (Laki yksityisten arkistojen valtionavusta 1006/2006). Valtionavun piiriin kuuluvat arkistot ovat kaikki yksityisarkistoja ja keräävät oman kokoelmapolitiikkansa painotuksen mukaisesti aineistoja politiikan, järjestötoiminnan, liiketoiminnan ja yksityishenkilöiden parista.

Arkistojen hankintapolitiikassa on nähtävissä eroja, jotka vaikuttavat siihen, millaisten aineistojen kanssa alan asiantuntijat työskentelevät ja millaisia eettisesti haastavia tilanteita he kohtaavat. Ryhmähaastattelut arkistoalan ammattilaisten osalta toteutin näissä kolmessa arkistossa keväällä 2018. Haastatteluja edelsi taustakyselyyn vastaaminen, josta kävi ilmi, että informanttien arkistoalan koulutus vaihteli ylemmästä arkistotutkinnosta siihen, ettei alan varsinaista arkistokoulutusta ollut lainkaan. Opintojen tai työn kautta saadun ammattieettisen koulutuksen määrä niin ikään vaihteli, mutta pääsääntöisesti haastateltavat kokivat osaavansa ammattieettiset asiat hyvin tai ainakin perusasiat. Lisätarvetta arkistoalan ammattieettiselle koulutukselle koettiin vain osan haastateltavista osalta. Informanttien vastauksista välittyi lisäksi työkokemuksen määrän vaihtelut. (Taustakysely A 2018.)

Luovutustilanne

Arkistoilla on määritelty organisaatiokohtainen hankintapolitiikka, jonka mukaan arkiston työntekijät toimivat. Hankintapolitiikalla määritellään se, mitä aineistoja arkisto ottaa vastaan, eli kenen ääntä arkistoon taltioidaan. KA:n nykyinen linjaus, joka on laadittu yhdessä Yksityisten keskusarkistojen kanssa, keskittyy alueellisesti tai valtakunnallisesti merkittäviin henkilöihin. Aiemmin tilanne on kuitenkin ollut toinen ja ”--- olemme ottaneet vastaan suurin piirtein kaiken mitä on tarjottu” (TYKL/AUD/1264, informantti 1.). Linjauksen muutos vaikuttaa myös arkistoalan asiantuntijan työnkuvaan tavalla, jossa

useammin luovutuksesta kiinnostuneille aineistojen yksityisille omistajille on annettava kielteinen vastaus.

SKS:n aineistot karttavat suurelta osin niin sanottujen tavallisten ihmisten lähettämistä aineistoista muistitietokeruina nykykulttuurin puolella. Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruun kaltaisina ilmiöpohjaisina hankintoina (Www7 SKS, Arkisto). Lisäksi niin sanottujen tavallisten ihmisten ääni kuuluu myös esimerkiksi kirjallisuuden ja kulttuurin henkilöarkistojen kirjeenvaihdoissa (TYKL/AUD/1265, informantti 1). Vastaavasti ÅA:n keskeiset aineistonluovuttajaryhmät muodostuvat henkilöistä, jotka täydentävät olemassa olevaa henkilöarkistoaan sekä kuolinpesistä, joista luovutetaan aineistoja. Lisäksi järjestöt tuovat vanhempia aineistojaan ÅA:lle päätearkistoon. (TYKL/AUD/1266, informantti 1.)

Tarkkaa tietoa siitä, luovuttavatko aineistoja enemmän aineistot tuottaneet henkilöt vai joku muu omistaja ei ollut, mutta haastattelussa oletukseksi muodostui usein lahjoittajan olevan joku muu kuin aineiston tuottanut henkilö (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266). Tämä voi aiheuttaa sen, että aineistonluovutustilanteissa, joissa luovuttaja ei ole itse aineiston tuottaja, on aina riski, että luovutus päätös ei ole koko suvun yhteinen. Näissä tilanteissa prosessi voi keskeytyä pitkäksi aikaa suvun sisäisten ristiriitojen vuoksi. (TYKL/AUD/1264, informantti 1; TYKL/AUD/1265, informantti 2.)

Aineistojen luovutusprosessissa korostuu arkistonhoitajan diplomaattisiksi taidoiksi kutsuttu osaaminen eli arkistodiplomatia. Tällä tarkoitetaan pyrkimystä luottamuksellisen suhteen rakentamiseksi arkiston ja luovuttajan välille. Arkistonhoitajalta vaaditaan kykyä empatiaan ja toisaalta ammatillisen etäisyyden pitämistä. Lisäksi on kyettävä ylläpitämään saavutettua tahtotilaa, sillä toisinaan aineistojen luovutustilanteissa käytävät neuvottelut voivat jatkua pitkään. (Hakala & Saarenpää 2017: 46.) Kyse on arkistoalan ammattilaisen taidoista luovia eteenpäin tilanteessa, jossa osapuolten intressit eivät välttämättä kohtaa.

Luovutustilanteessa arkistonhoitajan tulee tuntea lisäksi arkiston omat ohjesäännöt, joilla määritetään toiminnan keskeiset perusteet, sekä hankintapolitiikan linjaukset, joilla ohjataan aineistojen kartuntaa antamalla suunta arvonmääritykselle ja päätöksille hankinnoista. Määritelty hankintapolitiikka on hyvin merkittävässä roolissa erityisesti yksityisarkistoille, joiden hankintapäätökset eivät ole sidottuja aineistojen proveniensiin vaan

valintaa tehdään esimerkiksi teeman tai ilmiön pohjalta (Henttonen 2015: 116–117 [Williams 2006b]). Käytännössä tämä tarkoittaa myös hyvin todennäköisesti sitä, ettei aineiston alkuperäinen kokonaisuus ja arkistoitavan osuuden edustavuus ole arkiston tiedossa. (Henttonen 2015: 116–117 [Kuusanmäki 1995].)

Lopulta luovutustilanteessa kysymys on tasapainon löytämisestä, mikä palvelee sekä arkiston että luovuttajan intressejä. Haastateltavista ne, jotka ovat olleet osallisina luovutustilanteissa olivat yhtä mieltä siitä, että luovutustilanteet poikkeavat toisistaan, vaikka niissä onkin tietynlainen rutiininomainen rakenne. Luovutustilanne alkaa aineiston luovuttajan yhteydenotosta, ja arkistot pyrkivät alusta alkaen muodostamaan luovuttajaan keskustelevan suhteen. Suurin muuttuva tekijä on toimiminen yksityisten henkilöiden kanssa. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265.)

Yksittäisten luovutustilanteiden tavoin myös arkistojen toimintatavat poikkeavat toisistaan. KA:ssa yksityisaineistoja lähestytään niin ikään viranomaismaisesti ja pyritään resurssitehokkaaseen vuoropuheluun. Tällöin luovuttajalta odotetaan aktiivisuutta prosessissa esimerkiksi aineistojen organisoinnissa. Mikäli kyse on arkiston hankintapolitiikan näkökulmasta merkittävästä aineistosta, voi vuoropuhelu muodostua hyvin pitkäksi, ja tilanteessa joustetaan arkiston osalta enemmän. (TYKL/AUD/1264; kts. lisäksi Ww9 KA, Yksityisaineistojen vastaanottaminen.)

--- meillä on tää kriteeri, että luovuttaja jossain määrin organisois sen aineiston, ja niinkun sanottu, antais tätä kuvailutietoa aineistosta. Siinäkin sitten vähän joustetaan sen mukaan, kuinka arvokkaaks se aineisto katsotaan vastaanottavan tahon kannalta. (TYKL/AUD/1264, informantti 1.)

Luovutusten valmisteleminen hyvin luovuttajan osalta oli toivottavaa myös SKS:ssä ja ÅA:ssa. Aineistojen läpikäyminen luovuttajan toimesta sekä helpottaa että nopeuttaa arkiston tehtävää siltä osin, että luovuttaja itse seuloo aineistoista pois epäoleelliset aineistot ja on tietoinen mahdollisista arkaluontoisista aineistoista. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.) Toiminnassa rajanveto on kuitenkin haastavaa, sillä omatoiminen järjestäminen ja seulominen saattavat osaltaan yksipuolistaa historiankuvaa. Esimerkiksi arkaluontoisten tai henkilökohtaisten aineistojen turhaa karsintaa ei arkistojen osalta toivota, vaan aineistoille asetettaisiin mieluummin käyttörajoituksia. (TYKL/AUD/1265, informantti 2.)

Kyl mä ajattelisin, että enemmänkin me pyrittäis saamaan aineistot kokonaisina, kokonaisuuksina, ja seulomattomina tänne. Sitten ajallisesti just näillä

käyttörajoituksilla, jotka pyritään sopimaan niin, että ne ajallisesti päättyy aina joskus. (TYKL/AUD/1265, informantti 2.)

Vastausten perusteella luovutustilanteissa arkistonhoitajalle jää liikkumavaraa itsenäiselle päätöksenteolle ja vastuun ottamiselle aineistoista. Arkistoalan ammattilaisen rooli on aktiivinen myös siinä, miten aineistoissa osalliset henkilöt tulevat näkymään, eli millaiset käyttöoikeudet tai -rajoitteet aineistolle lopulta määritellään. Esimerkiksi mikäli aineistonluovuttaja itse ei osaa asiaa ottaa esille, voi arkistoalan ammattilainen ehdottaa käyttörajoituksia osalle aineistoista tai käyttölupia sen suhteen, kenen käyttöön aineistoja annetaan. Käyttörajoituksien, -kieltojen sekä -lupien historia vaikutti kuitenkin olevan kaikissa organisaatioissa melko kirjava ja pyrkimys yhdenmukaisempaan toimintamalliin välittyi haastatteluista. Lisäksi aineistojen käytettävyyden arkistossa seisottamisen sijaan on noussut keskeisempään rooliin, eikä aineistoille mielellään aseteta enää pitkiä käyttökieltoja. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.)

Niin meillä on se, että toivotaan että aineisto olis semmosta, et ei siihen olis tarvetta asettaa pidempää kuin 25 vuoden käyttökielto. --- käyttörajoitushan sitten arkaluontoisissa tiedoissa. ---harrastetaan näit lupakäytäntöjä, et sen ja sen luvalla --- voi sanoa, että ne on kumileimasinlupia. (TYKL/AUD/1264, informantti 1.)

--- ennen on otettu vastaan [pitkillä käyttökielloilla], mut nykyään ei. Halutaan et se on heti saatavilla --- Niinkun tää on tutkimusarkisto, niin halutaan tietty et sitä aineistoo, et tutkija saa käyttää sitä. (TYKL/AUD/1266, informantti 1.)

Henkilötietolaissa määriteltävät arkaluontoisuuden kriteerit näkyivät haastateltavien mukaan arkistojen aineistoissa. Arkaluontoisiksi luokitellut teemat koettiin kuitenkin tutkimuksen näkökulmasta kiinnostaviksi ja tärkeiksi, sellaisiksi, joita tulee ehdottomasti tutkia. Huomioitavaa on se, että arkistoalan ammattilaisten mukaan lain määrittelemä arkaluontoisuus ei välttämättä ole luovuttajan mielestä jotain mitä tarvitsisi salata. Yksityishenkilöiden aineistossa voi olla kuitenkin paljon henkilökohtaista materiaalia, joka itsessään ei lukeudu arkaluontoiseksi, mutta luovuttaja haluaa rajoittaa tällaisten materiaalien käyttöä. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.)

--- mäkin oon semmosii arkistoi ottanut, täysin semmoista henkilökohtaista materiaalia. Ja sit oon vielä tarkistanut, et ihanko oikeesti tämän voi laittaa julkisesti. Kuka tahansa voi käyttää? Kyllä saa. Se vähän ihmisesti sit riippuu, joku ihan tiedostaa, että tilanne on tosiaan tää. Eikä nekään mitä mä otin sellaisia arkaluontosia tietoja ollu, mut et kuitenkin henkilökohtaisia tietoja. Hän vaikutti hyvin järkevältä ihmiseltä. Et se oli ihan vaan tämmönen hänen päätöksensä. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

--- luovuttajahan voi asettaa rajoituksen, joka ei ole missään suhteessa siihen mikä määritellään arkaluontoiseksi (TYKL/AUD/1264, informantti 1).

Yhdessä haastattelussa esille nostettiin tämän tyyppisten aineistojen säilyttämisen arvo ja se, kuinka erilaiset rajoitteet toimivat arkistolle tässä tapauksessa eduksi pitkällä aikavälillä, sillä jossain vaiheessa ne avautuvat tutkimukselle. (TYKL/AUD/1265.)

Must tuntuu, että ehkä sillai suositteleekin antamaan, jos on olemassa sellaista, hyvin syvästi inhimillistä henkilökohtaista, jota on kirjannu ylös, ettei se missään tapauksessa hävitä. Ainakaan kirjailijoiden osalta. --- Mut kyl mä näkisin, et koko laaja ihmisyyden kirjo ois hyvä saada ainakin jollain tavalla talteen. Sitte jos ei sitä nyt pysty käyttää, niin sitte myöhemmin. (TYKL/AUD/1265, informantti 1.)

Arkistonhoitajan valta aineistoihin näkyy myös tilanteissa, joissa aineiston järjestämisen yhteydessä tulee esille materiaaleja, joiden arkistoinnin tai luovuttajalle palauttamisen pohtiminen jää arkistonhoitajan vastuulle. Näissä tilanteissa asiaa pohditaan keskeisesti arkiston muodostaman kokonaisuuden näkökulmasta eli sen kautta, sopivatko materiaalit osaksi tätä kokonaisuuteen. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.)

--- joskus palautettiin semmonen kokonaisuus, kun se oli vähän semmonen jostain olohuoneen pöydältä varmaan kiskaistu kaikenlaista esitettä ja muuta. Sit sieltä löyty jonkun toisen henkilön verolappu ja jotain semmosta --- se ei varsinaisesti kertonut tästä henkilöstä, jonka arkisto se oli. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

Haastatteluista tuli ilmi myös tilanteita, joissa aineiston luovuttaja on halunnut aineistonsa jälkeenpäin pois arkistosta. ÅA:n kirjastosta ja arkistosta tiedettiin kertoa, että useampia vuosia sitten eräs luovuttaja oli halunnut aineistonsa pois, koska luuli, että niitä on laitettu internetiin ÅA:n toimesta. Tilanne oli kuitenkin väärinkäsitys ja siinä päästiin sopuun. (TYKL/AUD/1266, informantti 1.) SKS:n haastattelussa esille nousi myös muutamia esimerkkejä näistä tilanteista. Yleisin syy aineistojen pois haluamiseen arkistosta tuntui olevan aineiston tuottajalle jälkikäteen noussut huoli aineiston sisällöstä, siitä, että se on jotenkin hävettävää (TYKL/AUD/1265, informantti 3). SKS:n aineistojen kohdalla aineiston palauttaminen sen tuottajalle on tapauskohtaista. Esimerkiksi mikäli kyselyyn vastannut henkilö ei muista vastauksessaan käyttämäänsä nimimerkkiä, on aineiston jälkikäteen tapahtuva tunnistaminen satojen vastausten joukosta jopa mahdotonta (TYKL/AUD/1265 informantti1).

Arkistonhoitaja arkiston edustajana on asiantuntija, mutta luovutustilanteessa vastuu ja valta jakautuvat sekä aineiston luovuttajalle että arkistolle. Luovuttajalla on valta päättää, mitä aineistoja arkistoon luovuttaa, ja arkistonhoitajalla on valtaa siihen, mitä aineistoja arkistoon otetaan. Molemmilla toimijoilla on toisiaan kohtaan odotuksia ja luottamus on tilanteessa keskeisessä roolissa. Aineistojen yksityisyys ja mahdollinen arkaluontoisuus

tuovat oman tasonsa luovutustilanteeseen, ja aineiston luovuttajalla on oikeus pyytää jo luovutetutkin aineistot pois arkistosta niin halutessaan. Luovutus sopimuksessa lähtökoh-
taisesti omistajuus siirtyy kuitenkin luovuttajalta arkistolle, eikä aineistojen takaisin saa-
minen ole tämän perusteella itsestään selvää.

Arkistojen rooli ja aineistojen käyttö

Tänä päivänä arkistojen tehtävä on säilyttää aineistoja, ylläpitää niiden kuntoa ja tuoda ne käyttäjien saataville. Vaikka arkistoilla on organisaatiokohtainen hankintapolitiikka, jonka raameissa toimitaan, kävi haastatteluista ilmeiseksi se, että arkistojen pyrkimys ei ole toiminnallaan luoda hiljaisuuksia, rajoittaa tutkimusta tai harjoittaa eettistä seulontaa. Hankintapolitiikkaan sopimattomia aineistoja pyritään esimerkiksi ohjaamaan toisiin arkistoihin. Aika ja muutokset yhteiskunnallisessa ilmapiirissä ovat työkaluja arkistojen aineistopolitiikassa, ja työssä on katsottava samaan aikaan historiaan ja tulevaisuuteen. Yhteiskunnallinen suhtautuminen asioihin on jatkuvassa muutoksessa, eikä nykyhetkestä voi päätellä sitä, mikä esimerkiksi koetaan arkaluontoiseksi tulevaisuudessa. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.)

Kyllähän me valitaan mitä me otetaan vastaan, joo. Mutta se ei ole arkiston tehtävä rajoittaa tutkimusta. --- Ja se mikä on tällä hetkellä esimerkiks poliittisesti arkaluontoista, niin se ei oo sama asia kuin mikä välttämättä on 10 vuoden kuluttua poliittisesti arkaluontoista. Toi määritelmähän muuttu koko ajan. Seksuaalisuus saattoi olla hyvinkin arkaluonteista jossain vaiheessa, tänä päivänä ehkä vähemmän. Jossain piireissä erittäin arkaluonteinen juttu vieläkin. (TYKL/AUD/1266, informantti 1.)

Kyllä mä aattelen, että arkistonhoitajan tehtävä on katsoa mahdollisimman kauas tulevaisuuteen. Sinne asti missä mikään tämmönen tällä hetkellä arkaluontoiselta tuntuva asia ei ole samalla tavalla sitä sitten satojen vuosien päästä. (TYKL/AUD/1265, informantti 2.)

--- niin kyllähän se jossain vaiheessa lakkaa olemasta sitä arkaluontoista. Et jos mennään 1800-luvun tietoihin, niin loukkaako ne ketään. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

Kaikkiaan aineistojen käyttötilanteista ei noussut esille yhtä laajaa keskustelua. Kysyttäessä kiireen vaikutusta päätöksentekoon nousi esille järjestelmällisesti aineistojen käyttöluviin liittyvät päätökset. Pääosin kiire syntyy aineistojen tilaajan puolelta, kun arkistoa lähestytään kiirettä luovalla tiukalla aikataululla. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265.) Käyttöluvan myöntämistilanteisiin tai niiden valmisteluihin liittyvät toimet, sekä aikataulullinen mahdottomuus tutustua tarkemmin inventointitasolla luette-
loituihin aineistoihin herättivät pohdintaa. Arkistonhoitaja ei tällaisessa yhtälössä voi olla

aina varma onko aineistossa jotain, minkä vuoksi käyttöluvan myöntämistä pitäisi miettiä tarkemmin. (TYKL/AUD/1264, informantti 1.)

Aineistojen käytössä vastuun nähtiin siirtyvän selkeästi aineiston käyttäjälle. Arkistoalan ammattilaiset kokivat arkistojen roolin aineistojen elinkaareissa tältä osin selkeäksi, ja luottamus tutkijoiden ammattiosaamiseen on kohtalaisen vahva. Lisäksi huomautettiin, että joka tapauksessa ennen kuin itse aineistot saa käyttöön, käsitellään aineistoihin liittyvä aineistonkäyttöpyyntö arkiston osalta aina jollain tasolla, ja samalla aineistot käyttöönsä saava henkilö sitoutuu arkiston käytösääntöihin. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.)

Mut se on vähän niinku tutkijan vastuulla päättää mitä se tekee sil materiaalilla. -- se ei oo arkiston tehtävä, sillä tavalla jotenkin rajoittaa tutkimista. Eiku nyt ei saa puhua seksuaalisuudesta, niin me ei näytetä tätä. (TYKL/AUD/1266, informantti 1.)

Tietyllä tavalla me tietenkin ostetaan itsemme vapaaksi, että jos jotakin tapahtuu, niin me ollaan pyydetty sitoumus ja tutkija on allekirjoittanut sitoumuksen. (TYKL/AUD/1264, informantti 1.)

Yhden vastaajan osalta aineiston luovuttaminen tutkijan käyttöön voi kuitenkin toisinaan herättää myös huolta ja epävarmuutta tutkijan kokemattomuuden vuoksi. Samalla vastauksesta välittyy informantin oma kunnioitus aineistoja ja niiden arvoa kohtaan osana yhteistä kulttuuriperintöämme.

Suoraan sanoen, jos on joku oikeen sydänverellä tehty aineisto ja joku kokematon tutkijan alku, niin siinä voi tulla semmoinen olo, helmiä sioille noin lyhyesti sanottuna. Että sen pitäis vähän kasvaa ennen kuin sille annetaan näin hienoa aineistoa. (TYKL/AUD/1265, informantti 3.)

Luottamus tutkijoihin näkyi jo aineistojen luovuttajien tekemissä päätöksissä. Tutustuessani Sääskilahden tutkimuksessansa käyttämiin Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keräyksen aineistoihin, löytyi niiden yhteydestä kirje, jossa luovuttajan toive oli päiväkirjojen polttaminen, mikäli niillä ei ole tutkimuksellista käyttöä (SKS KI 27520). Tutkimuksen tekemisen arvolla ja arvostuksella, varsinkin tieteellisen tutkimuksen mainitsemisella, on oma roolinsa aineiston luovutusten yhteydessä (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265), ja tieteelliseen tutkimukseen vetoaminen on ollut avain hieman löyhempiin käyttörajoituksiin. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

---niin semmosia mä ainakin jossain vaiheessa, kun joku halus kieltää sen käytön vallan, --- niin sitä mä oon siihen ehdottanut, et voidaanko lisätä tieteelliseen tutkimukseen. --- Kyl se on tieteellisen tutkimuksenkin etu, kun se meni mun mielest

joka kerran läpi, kun mä sitä ehdotin, et laitetaan vaan, ei se haittaa. (Hlö 2, TYKL arkisto 3.)

Åbo Akademin kirjaston luovutussopimuksessa mainitaan erikseen, että aineistot tulevat tutkimuskäyttöön (TYKL/AUD/1266), mutta mihin käyttöön aineistot lopulta luovutetaan, kun ne annetaan tutkimuskäyttöön? Arkistoalan asiantuntijat olivat epäuskoisia sen suhteen, ymmärtävätkö luovuttajat kuitenkaan, kuinka laaja-alaisesti aineistoja voidaan tutkia, tai tutkimuskäyttöä ylipäänsä (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266). Osa aineistojen luovuttajista saattaa olla ensimmäistä kertaa arkiston kanssa tekemisissä, ja toisille tutkimuksen tekeminen voi lisäksi olla täysin vieras maailma (TYKL/AUD/1264). Lisäksi haastatteluista nousi esille se, ettei kukaan pysty lopulta määrittämään tulevaisuuden tutkijoiden arkistoaineistoille esittämiä kysymyksiä (TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266). Tämä asettaa aineistoja käyttävät tutkijat hyvin vastuulliseen asemaan asiantuntijoina ja eettisesti haastavissa tilanteissa ratkaisujen tekijöinä.

Arkistoalan asiantuntijoiden käytössä olevia ratkaisujen avaimia

The Ethical Archivist kirjassa todetaan arkistoalan ammattilaisten kohtaavan eettisiä kysymyksiä lähes päivittäin (Danielson 2010: 2). Saman päätelmän on tehnyt Suomen arkistoalan kenttää kyselytutkimuksella lähestynyt Suvi Wilhelmsson pro gradu -tutkielmassaan *Asiakirjahallinnan ammattietiikka ja eettiset ongelmat* (2014). Eettisten ongelmien arkipäiväisyys kävi myös omasta aineistostani ilmi, mutta samalla korostui se, että vastaan tulevaa ongelmaa tai siihen liittyvää pohdintaa ei välttämättä suoraan ajateltu eettisenä, vaan ne sekoittuvat muihin työarjen asioihin. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1266.)

--- missä kohdin ollaan eettisissä kysymyksissä ja missä kohdin on sit jostain muusta kyse. --- mullakin on alalla 32 vuotta, niin hyvin vaikee enää erottaa etiikkaa ja juridiikkaa. (TYKL/AUD/1264, informantti 1.)

Ehkä harvemmin sille laitetaan nimike. Ongelman alue; etiikka. --- Nää ongelmat on sellasia, että niitä kuitenkin mietitään. --- Tehdään asialle jotain ja sit jatketaan. (TYKL/AUD/1266, informantti 1.)

Ammattieettisten sääntöjen muotoutuminen onkin tasapainoilua alaan liittyvien eettisten huolenaiheiden ja työympäristön realiteettien välillä. Lisäksi sosiaalisen paineen vaikutus yhteisön jäseniin, tutkimuksessani arkistoalan asiantuntijoihin, vaikuttaa kokonaisuuden muotoutumiseen. (Benedict 2003: 2.) Eettisillä ohjeistuksilla ei kuitenkaan voida kattaa kaikkia ongelmatilanteita niissä ilmenevien ristiriitaisuuksien vuoksi. Samoilla ohjeilla

on haastavaa taata sekä aineistoon pääsy että suojella kolmansien osapuolien yksityisyyttä. Eettiset ohjeet lähestyvätkin asiaa yleisemmällä tasolla, eivätkä konkreettisesti, kuten myös Neazor totesi ohjeistuksia vertaillessaan. Ongelmatilanteissa arkistoalan ammattilaisen tulee kuitenkin olla aktiivinen toimija ja esimerkin näyttävä. (Danielson 2010: 5–7.)

Haastatteluissani arkistoalan eettisistä ohjeista mallina oli ICA:n eettinen ohjeistus, joka oli suurimmalle osalle haastateltavista tuttu entuudestaan. Ohjeistusta he kuvailivat ympäriryöreeksi ja universaaliksi, yleisluontoiseksi ja aika suppeaksi (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266). Käytännössä työympäristön kautta nämä asiat tulevat sisäistettyä kuin itsestään. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

--- nää on vähän niinku selkärangassa, ei kukaan kyseenalaista, kun nää on tämmösiä --- Silloin esimerkiks, kun mä oon tullu --- ja mul ei ollu arkistoalan koulutusta siinä vaiheessa, niin kyllä sen vaan imi täältä itseensä tai omaksui ne tietyt käytännöt ennen kuin sai edes mitään koulutusta. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

Lisäksi ICA:n ohjeistuksen koettiin soveltuvan enemmän viranomaispuolelle kuin yksityisarkistoihin. Ohjeistuksesta ei myöskään koettu olevan suuremmin apua niissä eettisissä ongelmatilanteissa, joita yksityisarkistoaineistojen kanssa työskentelystä nousee. (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266.)

--- en muista yhtään tilannetta, et mä oisin ajatellut, et palaanpahan nyt näihin ohjeisiin ja tarkistan sieltä (TYKL/AUD/1265, informantti 2).

Eettisten ohjeistusten olemassa oloa pidettiin kuitenkin tärkeänä, vaikka ne eivät käytännön tilanteisiin taipuneetkaan (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266). Eettisten ohjeiden lisäksi arkistoalan ammattilaisilla on usein apunaan oman organisaationsa ohjesäännöt, jotka koettiin huomattavasti tarpeellisemmiksi ja työn arkea helpottavaksi (TYKL/AUD/1265). Tosin ÅA:n kirjastolla ja arkistolla ei ole varsinaisesti tällaista virallista toimintaohjetta (TYKL/AUD/1266).

Merkittävään rooliin eettisesti haastavissa tilanteissa nousi kollegoiden tietotaito ja tuki (TYKL/AUD/1264; TYKL/AUD/1265; TYKL/AUD/1266). Tilanteiden pohtiminen kollegan kanssa tai esimerkkitapauksista kuuleminen työpaikan kahvihuoneessa ovatkin resurssi, jota teoriaa lukemalla ei voi oppia. Asioiden jakaminen vähentää myös yksilön mahdollista epävarmuuden tunnetta haastavissa tilanteessa.

Mut sit, jos puhutaan vielä laajemmin kuin pelkästään arkistojen vastaanotosta eettisistä ongelmista, niin ne on aina tapauskohtaisia. Et musta tunnu, et seuraava steppi voi olla riippuen vähän ongelmasta, et keskustellaan ihan kollegan kanssa. Mä ainakin käytän ahkerasti näitä viereisiä huoneita. (TYKL/AUD/1264, informantti 2.)

--- meil on harvemmin tämmösiä yhteisiä kahvihetkiä, mutta silloin kun on, niin silloin näistä tietyistä tapauksista puhutaan. Niistä puhutaan siis tietyllä työpaikkahuumorilla myös sitten, vaikka ne on vakavia tapauksia. ---aikasemmin näitä kahvitauot oli joka päiväisiä ---, ja silloin monia juttuja kuuli menneisyydestä, että millaisia tapauksia oli ollu silloin. (TYKL/AUD/1265, informantti 1.)

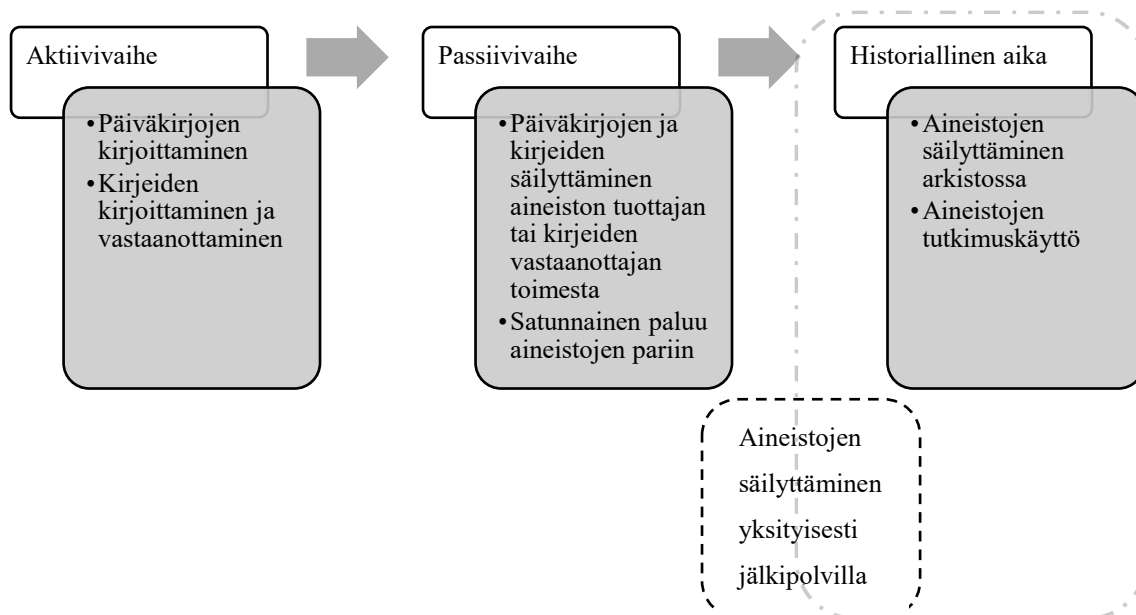
Työkokemus, ohjesäännöt ja kollegoiden kanssa asioista keskusteleminen toistuivat informanttien vastauksissa, mutta näiden rinnalla myös lainsäädäntö ja lakiasiantuntijaan tukeutuminen nähtiin keinona edetä eettisesti haastavassa tilanteessa. Tilanteissa arkistotalan toimija ei jää yksin päätöksenteon kanssa, vaan organisaatioiden työkuultuuri on muotoutunut tiedon ja avun jakamiselle. Tämä on sekä vastuun jakamista että hiljaisen asiantuntijatiedon siirtämistä nuoremmille kollegoille tai päinvastoin.

Hiljaisen tiedon siirtyminen kollegoilta toisille on merkityksellistä myös siksi, ettei eettisiä ongelmatilanteita tai niiden ratkaisuja arkistoida, ainakaan arkistoissa, joissa tein haastattelut. SKS:lla on nykyisin hankintatiimi, joka pohtii vaikeammassa luovutustilanteissa esimerkiksi sitä, sopiiko aineisto SKS:n hankintapolitiikkaan vai ei. Näissä yhteyksissä muodostuvat dokumentit eivät kuitenkaan sisällä varsinaisesti asiantuntijoiden eettisen pohdinnan vaiheita, vaan vain tilanteessa saavutetun lopputuleman. (TYKL/AUD/1264.) Luovutustilanteihin liittyen KA:n työntekijät kommentoivat eettisten ratkaisujen olevan tulkittavissa luovutussopimuksista, mutta muuta aineistoa tehdyistä ratkaisuista ei heillä kerrytetä. Lisäksi käyttölujarahakemusten käsittelyn yhteydessä on mahdollista tutustua aiempiin lupapäätöksiin, jotka arkistoituvat tietokantaan. (TYKL/AUD/1263.) Tietojärjestelmiin taltioituvista tiedoista ei kuitenkaan ole luettavissa sitä eettistä pohdintaa, joka päätöksen tekoon on liittynyt.

4. TUTKIJAT AINEISTOJEN KÄYTTÄJINÄ

Menneisyyden tapahtumien tai ilmiöiden tutkiminen arkistoaineistojen kautta ei ole vain taltioitua ja säilytetyn tiedon esille saattamista, vaan tapahtuneiden asioiden todentamista ja ymmärtämistä niiden omassa kontekstissa, aikansa kulttuurisessa viitekehäksessä (Schwartz and Cook 2002: 3; Leskelä-Kärki 2009). Tässä osassa työtä keskityn tieteellistä tutkimusta tekeviin tutkijoihin aineistojen käyttäjinä. Aineistojen käyttäjien kautta menneisyyden tapahtumat saavat uudelleen äänen ja tulkinnan. Tieteellistä tutkimusta tekevien tutkijoiden lisäksi myös esimerkiksi sukututkijat, toimittajat ja dokumenttien tekijät ovat kiinnostuneita arkistoaineistoista.

Tähän mennessä aineistojen primäärikäytön jälkeistä elinkaarta on aineiston luovuttaja päättänyt, mitä aineistoja hän arkistolle tarjoaa, ja arkistot määrittäneet, mitä aineistoja kokoelmiinsa ottavat. Nämä vaiheet muokkaavat jo sitä historian kuvaa, mitä arkistoaineistot voivat kertoa. Tämän jälkeen tutkijat valikoivat, mitä aineistoja arkistojen kokoelmista tutkivat, mikä edelleen jatkaa aiempien toimien määrittämää linjaa. Tutkijoilla on mahdollisuus tutkia myös aineistoja, jotka eivät ole kulkeneet arkiston seulan lävitse. Tällaisia aineistoja ovat muun muassa yksityisessä omistuksessa olevat päiväkirja- ja kirjeaineistot. (Kuvaaja 2C.)

Kuvaaja 2C: Tutkijan vaikutus aineistoihin näkyy aineistojen historiallisessa vaiheessa sekä mahdollisesti myös yksityisomistuksessa olevien aineistojen kohdalla. Kuvaaja Johanna Nylund 2018, lähtökohtana kuvaajassa Pirkko Rastaan elinkaarimalli (1994).

Perehdyn kolmen väitöskirjatutkimuksen tutkimuseettisiin ratkaisuihin, joissa tutkimusaineistoina ovat yksityiset päiväkirjat tai kirjeet. Käsittelen ensin mistä päiväkirja- ja kirjetutkimuksessa on kyse, ennen kuin siirryn tutkimusetiikkaan ja tutkijan rooliin sekä esimerkkiaineistoihin, eli väitöskirjojen tutkimuseettiseen pohdintaan. Tämän rinnalla tuon esille väitöskirjoista välittyvän etnologisen näkökulman soveltuvuutta päiväkirja- ja kirjeaineistojen tutkimiseen.

4.1 Kirje- ja päiväkirjatutkimus

Päiväkirja- ja kirjeaineistojen tutkimukselliset mahdollisuudet historian tapahtumien tulkintojen värittäjinä kiinnostavat tutkijoita. Niiden tutkimuskäyttö onkin tullut yhä suosittumaksi 1980- ja 1990-luvuilta lähtien (Pihlainen 2011: 5–17). Päiväkirja- ja kirjetutkimus lukeutuu mikrohistorian piiriin, ja jossa kiinnostuksen kohteena on tapahtumien tarkastelu eri näkökulmista, ja joissa toimijoiksi nousevat aiemmasta historiantutkimuksesta poikkeavat ihmiset ja ihmisryhmät (Koskivirta & Lindman 2017: 11; Lepore 2001: 131). Näitä aiemman tutkimuksen jättämiä hiljaisuuksia edustavat muun muassa marginaaliryhmät, naiset, rikoshistoria ja arkipäivän historia. (Pihlainen 2011: 5–17) Yhteiskunta- ja humanististen tieteiden komitea (NESH) Norjassa on jopa ohjeistanut, että yhteiskunnan marginaalissa elävien ihmisten esille nostaminen on erityinen vastuu, joka tutkijoille kuuluu (Olsson 2005: 285). Tavoitteena monipuolisten tutkimusaineistojen käytöllä on moniäänisemmän ja rehellisemmän tulkinnan tekeminen historiasta.

Käyttämällä kirje- ja päiväkirja-aineistoja tutkijat nostavat esille historiasta ääniä, jotka kertovat erilaista tarinaa kuin viranomaisaineistot. Edelleen on kuitenkin huomioitava se, kenen tarinaa nämä aineistot kertovat. Kenelle itsensä ilmaiseminen kirjallisesti on ollut mahdollista ja millaisissa asioissa aineistot kertovat suoraan aikansa yhteiskunnasta ja mitä ne edelleen jättävät kertomatta. Taustalla vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa syntyperä, sukupuoli, sosiaalinen konteksti ja kasvatus. Esimerkiksi vielä 1700-luvulla vain noin viisi prosenttia suomalaisista oli kirjoitustaitoisia. Tästä kirjoitustaistoisten ryhmästä naiset ja lapset muodostivat vain hyvin pienen osan. (PS 2017, Vainio-Korhonen.) Nämä ovat merkittäviä tekijöitä, kun tutkimuksella pyritään selittämään kulttuuria ja asioita paikallisemmassa mittakaavassa. Lisäksi on olemassa se riski, ettei tutkittava henkilö edusta ajankuvansa tavallista arkista ihmistä. (Steele 2006: 3.)

Tekstejä ei voikaan tutkia sellaisenaan ohittaen niiden syntyprosessiin vaikuttaneita tekijöitä. (Lahtinen *et al.* 2011: 13.) Siksi aineistojen provenienssitietojen ja elinkaaren tunteminen mahdollisimman laajasti auttaa tutkijaa liittämään aineiston oikeaan viitekehykseen ja tulkitsemaan tekstejä siinä vaikuttavien elementtien avulla. Kirjetutkijan on oleellista ymmärtää, että kirjeet kertovat aikansa kulttuurista kirjoittamisen konventioiden, yhteisöllisten sääntöjen ja normien läpi suodattuneena. Tutkija lukee aineistoja omassa ajassa ja vallitsevasta kulttuurista historiaan katsoen. Tehtyjen tulkintojen kannalta ajallisen kerroksellisuuden sekä päiväkirjojen ja kirjeiden kirjoittamisen historian ymmärtäminen ovat tärkeitä ymmärtämisen työkaluja. (Ricoeur 2005: 154–155; Hytönen 2016: 331; PS 2017, Kuismin.)

Kun tutkija valikoi tutkimusaineistokseen yksityisen henkilön omakohtaisen kokemusmaailman kirjeiden tai päiväkirjojen kautta, korostuu tutkimuksessa sensitiivisen otteen tarve (Olsson 2005: 282). Useissa tapauksissa aineistojen tuottajat ovat jo edesmenneitä. Tällöin ei ole aina mahdollista toteuttaa tutkittavien itsemääräämisoikeutta olemalla varma siitä, että aineiston tuottaja olisi ollut halukas olemaan tutkimuksen kohteena, mikä on keskeinen osa tieteentekemisen avoimuutta ihmistieteiden parissa (Hieta 2016: 67; kts. myös TENK 2012: 4; Kuula 2006: 61–62.) Tämän merkitys korostuu sitä enemmän mitä lähemmäs nykypäivää aineistot sijoittuvat. Päiväkirja- ja kirjeaineistot ovat lisäksi luonteeltaan haastavia tutkimuksen kohteita, sillä tietyt elementit kyseenalaistavat niiden luotettavuuden dokumentaarisina lähteinä. Aineistojen tulkinta vaatiikin tutkijalta vahvaa osaamista, eikä niistä voi tehdä kovin yksityiskohtaisia yleistyksiä.

Tutkijan tekemiin ratkaisuihin ja tulkintaan aineistosta vaikuttaa voimakkaasti se, millainen aineistokokonaisuus hänellä on käytössään. Se, onko aineistoa muutaman asiakirjan verran vai usealta vuodelta kertyneenä vaikuttaa siihen millaisia tulkintoja aineistosta on mahdollista tehdä. Mikäli kyseessä on kirjeenvaihto, sisältääkö se yhden vai molempien osapuolien tuottaman aineiston? (Leskelä-Kärki 2009.) Kirjeenvaihdon kaksi osapuolta tarkoittaa myös sitä, että aineistoista välittyy useamman henkilön ääni, myös silloin, kun vain toisen osapuolen kirjeet ovat säilyneet. Kirjeissä ja päiväkirjoissa saatetaan käsitellä lisäksi kolmansia osapuolia. Aineiston elinkaaren historiallisessa vaiheessa näiltä toisilta tai kolmansilta osapuolilta ei kuitenkaan kysytä lupaa arkistoinnille tai tutkimuskäytölle, ainakaan useimmiten, vaan aineistosta päättää mahdollisesti vain yksi henkilö tai tämän jälkeläiset. Asetelma tuo tutkijan eteen omat haasteensa tutkimuseettisestä näkökulmasta katsottuna.

Mitä ja miten aineistot lopulta kertovat tapahtumista? Sekä kirjeistä että päiväkirjoista välittyvä yksilön kokemusmaailma voi samaan aikaan olla sekä hyvin rehellinen että valikoitu (Leskelä-Kärki 2009). Tämä kyseenalaistaa aineistojen faktatietosisällön autenttisuutta (Norkola 1995: 115), vaikka sellaisiksi varsinkin kirjeet kulttuurisesti helposti miellämme. Sisältöön on lisäksi voinut valikoitua vain kirjoittajalle itselleen tärkeitä asioita ja henkilöitä (Mahlamäki 2009: 12), joista esimerkiksi erään 1700-luvulla eläneen aatelisen päiväkirjoissa korostuvat statusta kohottavat asiat ja omat mielenkiinnonkohteet. Turun yliopiston Päiväkirja symposiumissa tutkimuksestaan kertomassa ollut tutkija kertoi, että luonteensa vuoksi nämä 1700-luvun päiväkirjat ovatkin vain osa tutkimusaineistoa. (PS 2017, Gustafsson.)

Aineisto on voinut kohdata lisäksi sekä kirjoitusvaiheessa että jälkikäteen toteutettua itesesensuuria. Tämä voi ilmetä siinä, mitä asioita aineistossa otetaan esille ja miten, kenelle aineisto on kirjoitettu ja millaisella motiivilla. Tutkijan on lisäksi pohdittava, onko säilynyt aineisto eheä kokonaisuus vai muotoutunut arkistonmuodostajan tai myöhemmän omistajan tekemän valinnan kautta. Kaikkiaan tutkijan on hyväksyttävä se, että kirjeiden ja päiväkirjojen kirjoittamisen taustalla on erilaisia yksittäisten toimijoiden motiiveja, jotka vaikuttavat lopputulokseen. Samalla ne tuovat kuitenkin esille yksilöllisen ja ainutlaatuisen näkökulman aikaansa ja aiheeseensa, omine erityispiirteineen, tapoineen ja rakenteellisine ulottuvuuksineen. (Lahtinen *et al.* 2011: 20–22.)

Nykypäivän määritelmällä kirje- ja päiväkirja-aineistot nähdään hyvin yksityisinä ja intiiminä. Tämä koskee varsinkin 1900-luvulla tuotettuja aineistoja, joita myös esimerkiksi käyttämissäni väitöskirjoissa on käytetty. Tosiasiassa päiväkirjat tai kirjeet voivat olla myös tietoisesti julkisiksi kirjoitettuja. Kirjeiden ja päiväkirjojen genret ovat hyvin vapaita. Vapaamuotoisuus haastaa tutkijaa myös siinä, että tehdyt kirjalliset ratkaisut ovat aineiston tuottajan omia, omien mieltymysten mukaisia ja identiteettiä rakentavia. Kirje- ja päiväkirjatutkijan on itse valittava, mitä hän tutkimusaineistoltaan kysyy ja mitä sieltä nostaa esille, mutta aineistot asettavat rajat sille, mitä niiltä on edes mahdollista kysyä (Ekström 2017: 24).

4.2 Tutkija ja tiedeyhteisö

Tieteellisen tutkimuksen tekijät ovat osa akateemista tiedeyhteisöä. Tiedeyhteisöllä, kuten kaikilla ihmisten muodostamilla yhteisöillä, on omat toimintamallinsa ja sääntönsä, joihin sen jäsenet koulutetaan (Kuula 2006: 29–30). Vaikka kaikki tutkijat eivät työskentele yliopistoissa, ovat he saaneet koulutuksensa näissä laitoksissa, ja väittäisin, että tämä tausta määrittää heitä ja heidän näkemystään tieteen tekemisestä aina jossain määrin. Kun asiaa katsotaan vielä laajempaan kokonaisuuteen, huomataan, että lähtökohdat akateemiselle maailmalle, yliopistoille ja sen kautta myös tieteentekemiselle lähtevät lain määrittämistä raameista.

Suomessa yliopistolaki (558/2009) määrittää yliopiston tehtävät, eli ”edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa.” Lisäksi perustuslain (731/1999) 16 §:ssä määritetään, että ”Tieteen, taiteen ja opetuksen vapaus on turvattu”. Tieteen vapaus merkitsee tutkijan oikeutta valita tutkimuksensa kohde sekä käyttämänsä menetit. Tutkijalla on myös oikeus päättää tutkimustulosten julkaisusta. (Salokannel 2012.) Tieteen vapauteen kuuluu lisäksi se, että lain mukaan salassa pidettäviksi määrättyjä viranomaisasiakirjoja voidaan käyttää tutkimuksissa (Miettinen 2001: 322).

Näiden vapauksien rinnalla kulkevat tutkijan velvollisuudet, jotka määritellään tutkimuseettisten periaatteiden, tieteen kriteereiden ja yliopistolain perusteella. Tutkijan tulee noudattaa eettisiä periaatteita, pitäytyä tutkimuksen kriteereissä sekä olla avoin tutkimustuloksien julkaisemisen kanssa. Lisäksi tutkijan tulee ylläpitää luottamusta, joka tiedettä kohtaan yhteiskunnassa vallitsee, toimien vastuullisesti asiantuntija-asemassaan. (Behm 2008: 165.)

Tutkimuseettinen ohjeistus

Tiede ja instituutiot tieteen tekemisen taustalla ovat aina inhimillistä toimintaa (Kuula 2006: 29). Käytännössä tämä tarkoittaa inhimillistä päätöksen tekoa ja valintojen kirjoa. Tutkimuseettiset ohjeet on luotu sekä tutkijoiden että tutkimuksen kohteiden avuksi. Ohjeet antavat suuntaviivoja, joita seuraamalla lopputulos on oikeutettu. Näiden ohjeistusten tulisi näkyä myös alan muissa asiantuntijatehtävissä, kuten opetus- ja ohjaustehtävissä. Tämä tarkoittaa sekä opetushenkilökunnan perehdyttämistä että heidän kauttaan opiskelijoiden ohjaamista tutkimuseetiikan ja hyvään tieteelliseen käytännön pariin riippumatta

siitä, onko kyseessä perus- vai jatko-opinnot. Vaikka tutkijalla itsellään on viime kädessä vastuu hyvien tieteellisten käytäntöjen toteuttamisesta, on taustalla vastuu samalla koko tiedeyhteisön (TENK 2012: 7), sillä tiedeyhteisö itsenäisesti sekä luo eettiset säännöt että valvoo niiden mukaista toimintaa (Miettinen 2001: 348).

Tutkimusetiikalla tarkoitetaan kolmeen eri ryhmään vaikuttavaa toimintaa. Tutkittavat muodostavat ryhmän, johon liitetään aineistojen hankintaan ja tutkittavien yksityisyyden suojaan liittyvät eettiset kysymykset. Toisena on pohdittava yhteiskunnan tasolla tieteellisen tiedon soveltamisen, vaikutusten ja käytön kysymyksiä. Kolmantena on tiedeyhteisöstä, jossa tutkimuseettisesti keskitytään tieteen sisäisiin asioihin. (Kuula 2006: 25–34.) Suomessa tiedeyhteisö on sitoutunut tutkimuseettisen neuvottelukunnan tutkimuseettisiin ohjeistuksiin, joita seuraamalla tutkimuseettisen toiminnan pitäisi olla vaaditulla tasolla. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen Suomessa* -julkaisu (TENK 2012) on kaikille tieteenaloille suunnattu ohjeistus.

Toimimalla hyvän tieteellisen käytännön periaatteiden mukaan tutkija tuottaa hyväksyttävää, luotettavaa ja uskottavaa tutkimusta. TENK:in ohjeistuksen keskeisiä lähtökohtia ovat rehellisyys, huolellisuus ja tarkkuus työssä, eettisesti kestävä tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmät, avoimuus ja vastuu, muiden tutkijoiden työn kunnioittaminen, tutkimuksen suunnittelu, toteutus ja raportointi vaatimusten mukaisesti, tutkimusluvut ja ennakoarviointi, tutkimusryhmän jäsenten oikeuksista ja vastuista sopiminen, sidonnaisuuksien ilmoittaminen, esteellisyyden huomioiminen ja tutkimusorganisaation osalta henkilö-, taloushallinto- ja tietosuojakysymysten laadukas käsittely. Hyvää tieteellistä käytäntöä sen sijaan loukkaavat vilppi ja piittaamattomuus. (TENK 2012: 6–8.)

Vuonna 2009 on julkaistu erillinen *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi* -ohjeistus (TENK 2009). Ihmistieteellisten tutkimusten tutkimuseettisten periaatteiden kolme päälinjausta ovat tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja (TENK 2009: 4; Kuula 2006: 60–62). Näissä ohjeistuksissa painopiste on vahvasti siinä oletuksessa, että tutkittavat ovat elossa ja he ovat mukana aineistojen keräämisessä sekä antavat suostumuksensa aineistojen käyttöön.

Historiantutkimukselle ei Suomessa ole tehty eettisiä ohjeita esimerkiksi TENK:in toimesta (Koskivirta & Lindman 2017: 17). Historiallisten aineistojen tutkimuskäytön näkökulmasta on huomioitavaa, kuten TENK:in ohjeistuksessakin todetaan, ettei asiakirja-aineistoa käytettäessä ole suostumuksen pyytäminen tutkittavilta tarpeen (TENK 2009: 2; Kainulainen 2015: 68) ja arkistoaineistojen kohdalla anonyymisoinnin taso määräytyy arkiston asettamien käyttöehtojen mukaan (TENK 2009: 11). 1800-luvulla tai aiemmin tuotettujen aineistojen kohdalla nämä TENK:in ohjeistukset vaikuttavat loogisilta, mutta nuorempien 1900-luvun aineistojen kohdalla herää kysymys siitä, pitäisikö näkökulmaa uudistaa.

Tiettyjen eettisten kysymysten kohdalla tutkijoille suunnattu ohjeistus voi lopulta olla todella vähäistä ja jättää harkinnan ja ratkaisut tutkijan itsenäisesti päätettäväksi. Tästä johtuen historiallisten aineistojen tutkimuskäytön kohdalla tutkijan itsenäisesti tehdyt eettiset pohdinnat ja ratkaisut nousevat keskeisempään rooliin. Tutkimusta tehdessä itse-reflektointi ja etiikka kulkevat käsi kädessä, ja omien lähtökohtien ja sidonnaisuuksien tunnistaminen on tärkeää. (Kalela 2000: 55) Historiantutkijan tai historiallisiin aineistoihin pohjautuvan tutkimuksen tekijän eettiseksi ohjenuoraksi voidaan määrittää tutkijan vastuu sekä omaa yhteiskuntaansa ja aikalaisiaan kohtaan että tutkimuksen aineiston aikaa kohtaan. (Kalela 2000: 63; Gurevich 1994: 81–82.)

On muistettava, että tässä yhtälössä on mukana laajemmin koko tieteen kenttä, sillä tiedemaailman kulttuuriset konventiot tutkijan omien arvovalintojen rinnalla tuottavat lopulta tehdyt ratkaisut. (Koskivirta & Lindman 2017: 17.) Tieteen kenttä ei ole kuitenkaan muuttumaton. Esimerkiksi Turun yliopistossa tohtorikoulutukseen tuli pakollisena osana erillinen tutkimusetiikkaan keskittyvä kurssi vuonna 2017 (Turun yliopisto, Opinto-opas 2018). Tämä kertoo minusta siitä, että tutkimuseettinen pohdinta kiinnostaa tiedemaailmaa jälleen enemmän. Toisaalta muutos voi kertoa siitä, että merkittävyystään huolimatta tutkimusetiikan opettaminen vaikuttaa olevan pitkälti riippuvaista kurssin vetäjän omasta kiinnostuksesta aiheeseen, eikä eettistä pohdintaa välttämättä harjoiteta perusopintojen aikana kovinkaan paljon. Tohtorikoulutuksessa näitä mahdollisia aukkokohtia tutkijan tiedoissa voidaan täydentää.

4.3 Päiväkirja- ja kirjetutkimus etnologisella otteella

Tutkimuksessa esimerkkeinä olevien väitöskirjojen tutkimusaineistot ovat arkistoihin toimitettuja tai sukulaisten hallussa olevia kirjeitä ja päiväkirjoja, jotka asettavat tutkimuseettisen painopisteen olevasta ja elävästä ihmisestä mahdollisesti edesmenneeseen. Millaisiin tutkimuseettisiin ratkaisuihin tutkijat ovat päätyneet, kun aineistot saattavat käsitellä hyvin yksityisiä, henkilökohtaisia ja arkaluontoisia teemoja, eikä niitä alun perin ole tarkoitettu kenenkään ulkopuolisen, edes tutkijan luettavaksi? Samalla arvioin, miten etnologinen ote aineistojen käsittelyssä näkyy tutkijoiden tutkimuseettisissä pohdinnoissa.

Olen ollut tutkijoihin yhteydessä ja esittänyt heille taustoittavia kysymyksiä, mutta esisijaisena aineistonani ovat väitöskirjojen tutkimuseettikaluvut, joissa tehdyt ratkaisut sitoutuvat vahvemmin aineistoonsa ja aikaansa kuin jälkikäteen esitetyt kysymykset tutkijoille heidän tekemistään tutkimuseettisistä ratkaisuista. Toisaalta tutkijoiden kanssa käydyt keskustelut ja sähköpostien vaihtamiset toivat esille sen, että tutkimuseettiset näkemykset olivat lopulta hyvin samoilla linjoilla edelleen väitöskirjoissa tehtyjen ratkaisuiden kanssa. Tuomalla esille ja analysoimalla tutkijoiden tekemiä ratkaisuja tarkoitukseni ei ole määritellä niiden oikeellisuutta, vaan nostaa näistä kolmesta väitöskirjasta esimerkkeinä esille päiväkirja- ja kirjeaineistojen kohdalla tehtyjä tutkimuseettisiä ratkaisuja.

Käsiteltävät väitöskirjat ovat Nina Säaskilahden vuonna 2011 julkaistu päiväkirjatutkimus *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*, Erkkä Pehkosen kirjetutkimus *Poikasi täältä jostakin. Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä* vuodelta 2013 sekä Sonja Hagelstamin *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*, joka on vuonna 2014 julkaistu kirjetutkimus. Pehkosen ja Hagelstamin väitöstutkimukset ovat etnologisia, ja Säaskilahden tutkimus edustaa nykykulttuurin tutkimusta. Säaskilahden pro gradu -tutkielma on kuitenkin etnologinen ja hänen väitöskirjassaan on mielestäni vahva etnologinen ote, joten teos soveltuu tarkasteltavaksi tästä näkökulmasta Pehkosen ja Hagestamin tutkimuksien rinnalle.

Tutkija ja arkisto

Tutkimusaineistonsa arkistoista väitöskirjaansa varten ovat hankkineet Sonja Hagelstam ja Nina Säaskilahti. Samalla arkistojen käyttö sopimuksen allekirjoittamisen myötä he ovat ottaneet vastuun aineistojen käytöstä. Käyttö sopimukseen on kirjattu ne rajoitteet,

jotka arkisto voi aineistojen käyttäjille asettaa. Lisäksi aineistoilla voi olla luovuttajien asettamia käyttöehtoja. Muutoin aineistojen käyttöön liittyvät päätökset lepäävät pitkälti tutkijan harteilla.

Åbo Akademin (ÅA) aineistojen tutkijasalin käyttöehtosopimuksessa, johon itsekin sitouduin tutkiessani kirjeaineistoja, todetaan, ettei materiaaleja saa käyttää vahingoittaakseen tai halventaakseen henkilöitä, joita aineisto koskee, tai heidän läheisiään. Lisäksi tutkija sitoutuu toimimaan Tekijänoikeuslain mukaisesti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) käyttöehtosopimuksessa mainitaan yhtä lailla se, ettei aineistoja tulla käyttämään niiden tuottajien tai näiden läheisten vahingoksi tai halventamiseksi (Www10 SKS, Arkistojen käyttö). Lisäksi tutkija sitoutuu lahjoittajien määrittelemiin aineistokohtaisiin käyttörajoituksiin. Käyttöehtosopimuksessa mainitaan myös julkisuuslain (621/1999) 27 §, perustuslain (731/1999) yksityiselämän suojaa koskeva 10 §, henkilötietolaki (523/1999) sekä tekijänoikeuslaki (404/1961). Aineiston käyttäjä on tämän lisäksi velvollinen noudattamaan tutkijasaliohjeita sekä muita annettuja ohjeita, ja ymmärtää, että aineistojen julkaiseminen, julkinen esittäminen ja edelleen levittäminen on luvanvaraista (Www10 SKS, Arkistojen käyttö).

Kansallisarkistossa (KA) säilytettävistä asiakirjoista suurin osa on julkisia viranomaisasiakirjoja, jotka ovat lähtökohtaisesti julkisia ja joihin kohdistuu myös suurin käyttö. Yksityisiin aineistoihin kohdistuvat käyttöpyynnöt ovat huomattavasti vähäisempiä. (TYKL/AUD/1264.) Arkiston sivuilla todetaan, että osaan asiakirjoista voi liittyä julkisuus- ja henkilötietolain mukaan määrittyviä käyttörajoituksia, jolloin erillisen käyttöluvan hakeminen on tarpeellista. Käyttörajoitettujen aineistojen käyttöä varten tutkijan tulee täyttää erillinen käyttöluvahakemus, jossa perustellaan käyttötarkoitus sekä sitoudutaan käyttämään aineistoja vain luvan mukaiseen käyttötarkoitukseen. Lisäksi tutkija sitoutuu yksityisarkistojen käyttöluvaehtoihin ja Kansallisarkiston aineistojen käsittelyohjeisiin (Www11 KA, Aineistojen käyttö; www12 KA, Näin teet tietopyynnön; KA käyttöluvahakemus 2018).

Arkistojen sopimuskäytäntö siirtää vastuun ja vallan aineistoista selkeästi tutkijalle, kuten myös arkistoalan ammattilaisten haastatteluista kävi ilmi. Tämä korostaa mielestäni tutkijan asiantuntijatasoa osaamista ja taitoa tunnistaa tutkimuksen tekoon liittyvät eettiset haasteet sekä kykyä tuoda tehdyt ratkaisut ymmärrettävästi ja perustellusti esille tutkimuksessa. Tämä odotus kohdistetaan tutkijoihin arkiston taholta, mutta sen läsnäolo on

nähtävissä jo yksityisten omistajien kohdalla. Tämä perustuu tiedeyhteisön itsensä ylläpitämään julkisuuskuvaan ja tutkimusetiikan toteuttamisen kautta ansaittuun luottamukseen.

Anonymisointi ja viittaaminen alkuperäisaineistoihin

Kulttuurien tutkimuksessa henkilöiden tunnistaminen tai tunnistamattomaksi tekeminen on keskeisimpiä eettisiä kysymyksiä, sillä se vaikuttaa merkittävästi siihen, miten aineistoja voidaan käsitellä. Anonymisointia, eli tunnistamattomaksi tekemistä tai pseudonymisointia, eli tunnistamista vain henkilöön liitettävien muiden tietolähteiden avulla, on katsottava aina tutkimuskohtaisesti. Kun aineistoina ovat tavallisten ihmisten tuottamat päiväkirjat ja kirjeet, on mielestäni syytä kyseenalaistaa julkisuudenhenkilöiden kohdalla tavanomaisesti käytetyn viittausmenettelyn toimivuus, eli viittaaminen henkilöihin heidän omalla nimellään (kts. Leskelä-Kärki *et al.* 2011: 23–24) Tämän ajatuksen taustalla on jo aiemmin esille otettu huomio siitä, ettei aineistoista esille tulevat henkilöt välttämättä tiedä olevansa osa arkistokokoelmaa (Vainio-Korhonen 2018b: 5), lisäksi on pohdittava henkilöiden yksityisyyden suojaa sekä aineistojen ikää.

Väitöskirjatutkijat linkittyvät opintojensa puolesta etnologiaan, jossa tutkimuksessa usein ovat osallisina elossa olevat henkilöt. Etnologisissa kenttätöissä yksi tavanomaisista aineistojen hankintamenetelmistä on haastatteluiden tekeminen. Tällöin tutkija tekee tavallisesti informantin kanssa sopimuksen, jossa käy ilmi aineiston käyttötarkoitus sekä se, saako tutkija viitata informanttiinsa tämän omalla nimellä. Esimerkiksi Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen arkistoon arkistoitavilla haastatteluaineistojen yhteydessä tulee olla kyseinen sopimus, joka määrittää luvan arkistoinnille.

Tutkimuksen kohteen anonymisoinnin lisäksi on päiväkirja- ja kirjeaineistojen kohdalla pohdittava esille tulevia kolmansia osapuolia. Heidän käsittelemistä anonymisoinnin tai pseudonymisoinnin kautta tulee harkita, sillä todennäköisesti he eivät edes tiedä olevansa osana aineistoa. Nuoremman aineiston kohdalla tulee miettiä niin ikään intimiteettisuoja eli tutkittavien läheisten suojaa. Huolehtimalla intimiteettisuojusta tutkija varmistaa, ettei tutkimus aiheuta mielipahaa tutkittavien läheisille (Kuula 2006: 204–207). Tilanteen tekee haastavaksi se, että tutkittava aihe saattaa olla tutkittavien läheisille herkempi kuin itse tutkittavalle.

Anonymisointia pohdittaessa on ymmärrettävä myös kolikon toinen puoli. Riippuen tutkimuksen aiheesta voivat siinä esille tulevat henkilöt haluta esiintyä omalla nimellään. Omalla nimellä tutkimuksen kohteen esille tuominen korostaa hänen tekijänoikeuttaan (Kuula 2006: 203). Tämän ottavat väitöskirjoissaan esille Sääskilahti (2011: 50) ja Hagelstam (2014: 24). Perinnekeruuaineistojen käytön yhteydessä on tavan mukaista viitata esimerkiksi runonlaulajiin henkilöiden omilla nimillä antaen näin omistajuus ja tekijänoikeus heille.

Sääskilahti, Pehkonen ja Hagelstam käsittelevät kaikki anonymisointia käydessään läpi tutkimuseettisiä ratkaisujaan. Sääskilahti viittaa Tuija Saresmaahan ja Ruthellen Josselsoniin pohtiessaan tutkimuksen kohteen anonymisointia, todeten ettei tekstin kirjoittajan tunnistamattomaksi tekeminen ole riittävä anonymisoinnin taso omaelämäkerrallisissa teksteissä. Sääskilahti on päätenyt muuttamaan päiväkirja-aineistoista esille tulevat henkilöiden nimet toisiksi. Suorien lainausten yhteydessä hän käyttää valitsemiaan nimiä ja viittaa SKS:n keruunumeroon lähdeluettelossa. Perusteena keksimiensä nimien käyttämiselle keruuluettelon numeroiden sijasta viittauksissa Sääskilahti toteaa sen tuntuneen luontevammalta. Tällä Sääskilahti mahdollisesti tarkoittaa, että ihmiseen on luontevampaa viitata nimellä kuin numerosarjalla. Tutkija on päätenyt muuttamaan myös teksteistä esille tulevien paikkojen nimet. (Sääskilahti 2011: 50–52.)

Hagelstamin käyttämät kirjeaineistot asettavat tutkijan haasteen eteen, sillä ÅA:n määrittämä käytäntö viitata aineistoon tekijän nimellä estää anonymisoinnin (Www4 ÅA, Ko-koelmat). Tämä on varmasti yksi keskeinen tekijä sille, että Hagelstam valitsi olla tekemisissä vielä elossa olleiden aineiston tuottajien kanssa aineistojen käytön alkuvaiheissa ja myöhemmin heidän omaistensa kanssa (Taustakysely T 2018). ÅA:n arkistoalan ammattilaiset toivat esille haastattelussa sen, että arkiston puolesta suositellaan olemaan aineistojen luovuttajiin yhteydessä, mutta arkisto ei kuitenkaan millään tavalla seuraa sitä, miten tutkijat valitsevat toimia tilanteessa (TYKL/AUD/1266).

Hagelstamin kohdalla anonymisoinnin pois sulkemisen mahdollisuuden voi kuvitella lisänneen tutkijan huolta siitä, miten läheiset vastaanottavat tutkijan tulkinnan aineistoista. Hagelstam kirjoittaa tutkimuseettisessä pohdinnassaan, että koki ahdistusta ja pelkoa siitä, että hän nostaisi esille aineistoista jotain, mikä voisi vaarantaa kirjeiden kirjoittajien yksityisyydensuojan tai mahdollisesti loukkaisi aineistojen kirjoittajien lapsia tai lapsenlapsia. (Hagelstam 2014: 23.) Hagelstamin tapauksessa kenelläkään aineistojen tuottajista

tai lähisukulaisista ei ollut mitään sitä vastaan, että tutkimuksessa tullaan viittaamaan henkilöihin omilla nimillä. (Hagelstam 2014: 24; Taustakysely T 2018.)

Pohdinnassaan Hagelstam ottaa esille anonymisoinnin poissulkemisen aiheuttamien seurausten lisäksi myös tutkijan merkittävän valta-aseman suhteessa aineistonsa. Valta-asetelma muuttuu Hagelstamin tilanteessa juuri henkilöiden tunnistettavuuden vuoksi. Vallan rinnalla tutkijan vastuun Hagelstam kokee merkittäväksi tehdessään ”kenttätöitä” arkistossa, sillä hän valikoi kysymyksenasettelunsa mukaisesti aineistoista kohtia analysoitavakseen (Hagelstam 2014: 23).

Pehkosen käyttämät tutkimusaineistot eivät ole arkistoituja, joten arkiston puolelta tulevaa viittausohjetta ei ole valmiiksi olemassa ja päätös viittaustavasta jää tutkijan määriteltäväksi. Pehkonen on päätenyt viittaamaan aineistoihin tekijän nimellä ja päivämäärällä. Kirjoittajien nimet on kuitenkin muutettu aineistojen yksityisen omistajatahon pyynnöstä. Anonymisointia Pehkonen pohtii myös kolmansien osapuolien kohdalla. Hän katsoo, että vaikka aineistoista esille tulevat henkilöt ovat jo edesmenneitä, ei se poista häneltä tutkijan velvollisuutta suojata heitä, ja siksi siteerauksissa esille tulevat nimet on muutettu. (Pehkonen 2013: 39)

Anonymisoinnin merkitystä Pehkonen perustelee aineistojen luonteella. Kirjeet ovat yksityisiä, eikä niitä ole tarkoitettu julkisesti tarkasteltaviksi. Aineistoissa on myös intiimejä ja arkaluontoisia teemoja, kuten rakkaus ja seksi, jotka ovat vaikuttaneet Pehkosen ratkaisuihin. Intiimien teemojen osalta tutkija kirjoittaa pyrkineensä kuvittelemaan, miten aineiston tuottajat olisivat asiaan suhtautuneet. (Pehkonen 2013: 39–40.) Tällä Pehkonen tuo esille ajassa tapahtuvaa merkitysten muutosta ja tutkijan velvollisuutta ymmärtää käsiteltävää aikaa.

Kirjeaineistojen tutkiminen tuo esille poikkeusajan ilmapiirin ja epävarmuuden, jotka ovat voineet vaikuttaa kirjalliseen itseilmaisuuksi tavalla, jonka myöhemmin voi kokea hävettäväksi tai vieraaksi toimintatavaksi itselleen. Kirjeistä voi tulla esille ihminen, joka vaikuttaa sodan jälkeen heistä mielikuvansa muodostaneille ihmisille vieraalta. Anonymisoinnilla suojataan siten myös läheisiä, jotka eivät välttämättä halua lukea tutkimuksen kohteesta epämiellyttäväksi koettavia asioita. (Pehkonen 2013: 40.) Ihmisen monitoriteisuus on kuitenkin Pehkosen mukaan niin perustavanlaatuista, ettei anonymisoinnilla voida eikä ole välttämättä tarvekaan pyrkiä peittämään kaikkea, vaan aina on

olemassa se mahdollisuus, että joku lukija tunnistaa tutkimuksen kohteen. Kuitenkin anonymisoinnin kautta tutkija saa ajattelun vapauden ja mahdollisuuden objektiivisempien tulkintojen tekemiseen aremmistakin aiheista, kun läheisissä mahdollisesti epämieluisia tunteita herättävät tulkinnat eivät ole kohdistettavissa tunnistettavaan ihmiseen. (Pehkonen 2013: 40-41.)

Tutkijan suhde aineiston tuottajaan

Tutkijan ja tutkimuskohteen välille syntyy aina suhde. Tutkijoiden ratkaisut ja perustelut tutkimuskohteiden anonymisoinnista tuovat osaltaan esille sitä, millainen suhde aineistojen tuottajaan on muotoutunut. Suhde voi asettaa haasteita tutkijalle, sillä se ei saisi vaikuttaa objektiiviseen tulkintaan. Tämä voi nousta mietinnän aiheeksi, kun tutkimuksen kohde muuttuu läheiseksi, ja tutkija saattaa itse alkaa suojelemaan kohdetta. Toisaalta tutkimuksen kohde voi olla myös itselle vastenmielinen henkilö. Myös tällöin tunteet voivat haastaa objektiivisen tulkinnan. (Dever *et al.* 2009: 21–22; Historiantutkimuksen etiikka päiväseminaari 2018.)

Sääskilahden käyttämät päiväkirja-aineistot ovat päätyneet arkistoihin yhden aineiston osalta sen tuottajan itse toimittamana. Toisen päiväkirja-aineiston arkistoon on toimittanut aineiston tuottajan tytär. Kolmas aineistokokonaisuus sisältää kirjoittajan toiveen päiväkirjojen polttamisesta, mutta näin ei syystä tai toisesta ole käynyt, vaan kirjat on toimitettu arkistoon tutkijoiden käytettäväksi. Sääskilahden valitsemien aineistojen kohdalla keskustelu tutkijan ja aineiston tuottajan välillä ei ollut mahdollista, ja tutkimuseettisessä pohdinnassaan hän tukeutuu vahvasti ajatukseen siitä, että aineistojen käyttäminen tutkimuksessa on eettisesti oikein, sillä aineistot on luovutettu arkistoon. Tämä tarkoittaa hänen mukaansa aineistojen tutkimuksellisen ja kulttuurihistoriallisen arvon tunnistamista. Sääskilahti mainitsee lisäksi kahden aineiston tuottajan osalta kirjoistustyylin vaikuttavan siltä, että päiväkirjat olisi voitu alun perin kirjoittaa itseä suuremmalle yleisölle. (Sääskilahti 2011: 51–52.) Perustelut korostavat aineistojen tutkimuksellista arvoa ja vähentävät päiväkirjojen yksityisyyden tuntua, tuoden siten hyväksyntää niiden tutkimiselle.

Pehkosen käyttämän aineiston juridinen tekijänoikeus ja omistusoikeus ovat aineistojen kirjoittajien suvulla, ja hän on saanut suvun mandaatin aineistojen tutkimiseen (Pehkonen: 2013: 42). Pehkonen kertoi ylläpitäneensä tutkimuksen teon aikana suhdetta sukuun kertoen tutkimuksen etenemisestä ja aineistosta esille tulleista asioista, pitäytyen kuitenkin aina etäisen asiallisessa roolissa (Taustakysely T 2018). Hagelstam oli niin ikään

tekemisissä kirjeiden tuottajien sukujen kanssa ja pohtii informanttien kanssa tehtävän yhteistyön sisältävän monia eettisiä haasteita, kun tutkimuksessa käytettävä ensisijainen aineisto on historiallisesti melko lähelle sijoittuvaa ja henkilökohtaista kirjemateriaalia. Yhteistyö sukulaisten kanssa oli Hagelstamille itselle tärkeää. Vaikka kirjeet ovatkin arkistoituina tutkimuskäyttöön, ei niitä kuitenkaan ole alun perin kirjoitettu tutkimusaineistoiksi. (Hagelstam 2014: 23.)

Aineistojen tuottajien ja heidän läheistensä tunteiden huomioiminen koetaan tärkeäksi, mutta tutkijoiden mielestä hienovaraisuutta ei kuitenkaan saa harjoittaa tutkimuksellisesti tärkeiden aiheiden kustannuksella. Säaskilahti kirjoittaa pohtineensa tutkijana omaa hienotunteisuuttaan aineistoaan kohtaan ja kokeneensa, että tiettyjen asioiden julki tuominen on osa tutkijan vastuuta yhteiskuntaa kohtaan. Liika hienotunteisuus ei siten ole välttämättä tutkimuksellisesti tarkoituksenmukaista, ja nykylukijan oikeus tietoon sekä aineistosta saatava tieto voivat ohittaa aineiston tuottajan tunteet. (Säaskilahti 2011: 51.)

Pehkonen kirjoittaa tutkimuseettisessä pohdinnassaan siitä, ettei kunnioitus aineistojen tuottajia kohtaan merkitse asioista vaikenemista, vaan kunnioitusta ihmisyyden monimuotoisuutta kohtaan, joka löytyy säilyneistä kirjallisten aineistojen merkityksistä. Kunnioitus välittyy tutkijan avoimen analyysin ja turhan lokeroinnin välttämisen kautta. (Pehkonen 2013: 39.) Samaan kysymykseen tarttuu myös Hagelstam todeten, että hän haluaa käsitellä tutkimuksensa kohteena olevia ihmisiä hienotunteisuudella ja kunnioituksella, mutta kriittinen näkökulma aineistoon ei saa kuitenkaan kadota tämän vuoksi (Hagelstam 2014: 23–24). Väitöskirjoissa käytetyt aineistot edustavat aiemmin tutkimuksellisesti sivuun jääneiden ääniä, ja siksi tutkijoiden ei ole syytä vaieta näiden aineistojen äärellä, vaan ennemminkin pohtia mitä tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden aiemmasta unohtamisesta on pääteltävissä (Peltonen 2003: 10, 255).

Siteeratessaan alkuperäisaineistoja tutkija välittää tutkimuksensa kohteen äänen lukijalle. Etnologisessa tutkimuksessa aineistojen runsas siteeraaminen on tyypillistä. Siteeraamisella tutkija pyrkii tekemään omasta analyysistään ja tutkimuksestaan läpinäkyvämpää tuoden aineistonsa lukijan nähtäville. Kaikki kolme väitöskirjaa sisältävät myös siteerauksia alkuperäisistä aineistoista. Pehkonen perustelee sitaattien käyttöä sillä, että kokee tutkijan velvollisuutena tulkintaan johtaneiden perusteiden esille tuomisen. Runsaalla sitaattien käytöllä Pehkonen katsoo samalla omistajuuden palaavan aineistojen tuottajille ja alkuperäisen kontekstin tulevan esille. (Pehkonen 2013: 41.)

Pehkosen kohdalla runsaalle siteeraamiselle on myös toinen motiivi. Valinnan taustalla on kysymys tieteellisen tiedon julkisuusperiaatteen mahdollisesta vaarantumisesta, sillä tutkimuksen aineistot eivät ole kaikkien saatavilla. Yksityisessä omistuksessa olevia aineistoja ei kuitenkaan tämän perusteella pitäisi hänen mukaansa ohittaa, sillä ne täydentävät ja monimuotoistavat tutkimuksen kautta saatavaa kuvaa ilmiöstä. (Pehkonen 2013: 42.)

Sääskilahti puolestaan pohti tutkimuksenteon aikana sitä, onko hän oikeutettu käyttämään päiväkirjojen kirjoittajien sanoja työssään. Lopulliseen päätökseen käyttää siteerauksia vaikutti se, että aineisto sisältää usein katveeseen jääneitä kulttuurisia kenttiä, joiden esille saattaminen on tärkeää. Lisäksi Sääskilahti koki, että vähäinen siteerausten käyttäminen häivyttäisi liikaa aineistotyyppin ominaispiirteitä. Tutkimuseettisessä pohdinnassaan hän ottaa esille myös sen, että joku toinen tutkija olisi valikoinut aineistosta eri sitaatit kuin hän. Näin hän tuo esille tutkijan aineistoon ja tutkimuksen kohteeseen kohdistuvaa valtaa ja valintaa. Samalla siteeraus muodostaa hänen mukaansa suurimpia ongelmia tutkimuksessa, sillä lukijalla ei ole samaa mahdollisuutta tehdä tulkintoja aineistosta kuin tutkijalla on. (Sääskilahti 2011: 50–51.)

Eletty aika ja kirjoittajat

Olen aiemmin esitellyt millaisia päiväkirja- ja kirjeaineistot ovat luonteeltaan, niiden tulkitsemisen haasteita sekä sen, miksi tutkittavan aineiston ajankohdan tunteminen ja ymmärtäminen on tärkeää. Tämä nousee esille myös väitöskirjojen tutkimuseettisissä pohdintoissa. Poikkeusolosuhteisiin liittyvien aineistojen tutkijat Pehkonen ja Hagelstam varsinkin korostavat tätä seikkaa.

Pehkonen kirjoittaa, että sodassa ei välttämättä ole vaihtoehtoa. Tämä muokkaa ihmisen suhdetta sotaan liittyviin asioihin, kuten tappamiseen. Lisäksi armeija on totaalinen laitos, jossa sekä oma ajattelu että toiminta ovat rajoitettuja. Aiemmin otin esille Pehkosen pohdinnan sodan ja armeijan vaikutusta ratkaisuisaan anonymisoida tutkimuskohteensa, ja sitoa ajan ymmärtäminen vahvasti osaksi omia tutkimuseettisiä ratkaisujaan. Tutkimuksessaan hän haluaa kuitenkin jättää toimijuuden kirjeiden miehille ja tarkastella heitä omaa toimintaansa ymmärtävinä ihmisinä, jotka luovat uusia kulttuurisia merkityksiä kirjeissään. Lisäksi Pehkonen korostaa, ettei hänen roolinsa tutkijana ole moralisoida tai kauhistella empiirisen aineiston menneisyyden tapahtumia. (Pehkonen 2013: 41–42.)

Hagelstam ottaa esille jatkosodan aikaa miettiessään sen, ettei hänellä ole ajasta omakoh-
taisia kokemuksia, joten tutkijana hänen on sijoitettava itsensä tutkimusaiheensa ulko-
puolelle. Lisäksi Hagelstam tuo huomioi sen, ettei hän ole suorittanut asevelvollisuutta.
Hänen henkilökohtainen kokemuspohjansa armeijasta on siten tältä osin olematon. Tämä
ei kuitenkaan sulje pois tutkijan mahdollisuuksia tutkia aihepiiriä, mutta tutkimuksen
kannalta yksityisen ja historiallisen viitekehyksen tunteminen on oleellista, jotta tutkija
voi ymmärtää asiat kontekstissaan. Hagelstam on tutustunut matrikkeileihin, biografisiin
käsikirjoihin ja sotilaskantakortteihin oppiakseen ymmärtämään sota-aikaa paremmin ja
täydentääkseen aukkoja taustatiedoissa. Lisäksi hän on haastatellut aineistojen tuottajia
ja näiden sukulaisia syvemmän ymmärryksen löytämiseksi. (Hagelstam 2014: 22.)

Sääskilahti keskittyy tutkimuksessaan vain päiväkirjojen kautta avautuvaan maailmaan
eikä ole käyttänyt muita biografisia lähteitä oppiakseen tuntemaan tutkimuksensa koh-
teena olevien päiväkirjojen kirjoittajia tätä kautta (Sääskilahti 2011: 52). Sääskilahden
lähestymistapa vaikuttaa enemmänkin antavan aineistolle mahdollisuuden viedä tutkijan
aikaansa ja muodostaa tulkintansa niiden sisäisestä maailmasta sekä aiemmasta päiväkir-
jatutkimuksesta.

Tutkimus ja valta

Tutkijan vapaus valita oma tutkimusaineistonsa sekä aineiston käyttämiseen liittyvä valta
ovat merkittäviä tekijöitä tutkimuseettisellä kentällä. Näissä valinnoissa ja toimintata-
voissa näkyvät sekä tutkijan koulutustausta, tieteentekemisen normit ja tutkijan omat
kiinnostuksen kohteen ja arvot. Suoraan arkistoaineistoon kohdistuva valta on yksipuo-
lista, mutta mikäli tutkimuksen kohteena tai hänen etujaan valvovana osapuolena on
elossa oleva toimija, kuten aineiston tuottajan sukulainen ja jossain määrin myös arkisto,
kulkee valta kahteen suuntaan.

Ovat tutkimuksen kohteena sitten elävät ihmiset tai edesmenneiden henkilökohtaiset päi-
väkirja- tai kirjeaineistot, muodostuu tutkijan suhde tutkittaviin usein hyvin läheiseksi.
Tämä haastaa tutkijaa käyttämään valta-asemaansa oikein. Tutkijan valta-asemasta tutki-
museettisen pohdinnan yhteydessä Sääskilahti kirjoittaa lyhyesti. Hän toteaa pyrkivänsä
tutkimuksessaan tasapainottamaan tutkijan ja tutkimuskohteen välistä valta-asetelmaa
projisoimalla oman elämänsä kokemuksia yhden aineiston tuottajan teksteihin ja siten
kurottamaan eettisesti kohti aineiston tuottajaa. (Sääskilahti 2011: 53.)

Hagelstam ja Pehkonen olivat molemmat tekemissä tutkimuksen teon aikana aineistojen tuottajien läheisten kanssa. Hagelstam myös haastatteli heitä. (Taustakyselyt T 2018) Haastatteluja tekevän tutkijan on tietoisesti rakennettava suhde informantteihinsa, eikä hyväksikäytetyksi tulemisen tunnetta saa muodostua kummallekaan osapuolelle. Suhteessa on oltava läheisyyttä, mutta myös tarvittavaa etäisyyttä. (Hytönen-Ng 2017: 278, 281.) Vaikka haastattelu tai keskustelu ei olisikaan osa tutkimusaineistoa, pätee tämä sama asetelma tilanteeseen. Tähän hienovaraiseen tasapainoon Pehkonen viittasi myös kuvatessaan omaa suhdettaan aineistojen omistajiin (Taustakyselyt T 2018).

Hagelstam kirjoittaa kontaktin saamisesta informantteihin ja sen haastavuudesta. Hän käytti ensimmäisen kerran kirjeaineistoja opinnäytetyössään jo 1990-luvulla ja lähestyi tuolloin informantteja puhelimitse, myöhemmin kirjeitse sekä sähköpostitse. Tutkimuksen aikana hän myös lähetti tuottamiaan tekstejä informanteille luettaviksi. (Hagelstam 2014: 22–23.) Pehkonen kertoi niin ikään toimittaneensa työnsä luettavaksi, vaikka ei tuonut tätä esille väitöskirjassa tutkimuseettisissä pohdinnoissa (Taustakyselyt T 2018). Vaikka väitöskirjojen teon aikaan sekä Hagelstamin että Pehkonen käyttämien aineistojen tuottajat olivat jo edesmenneitä, osoittaa heidän toimintansa halua huomioida tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden läheiset. Samalla he asettavat oman valta-asemansa aineistoihin uhatuksi antamalla läheisille sananvaltaa aineistojen käyttöön liittyen.

Tutkijakoulutus ja lähihistorialliset tutkimusaineistot

Esimerkkinä käyttämieni väitöskirjojen tekijöiden oma koulutustausta on etnologiapainotteinen. Etnologisen tutkimuksen kiinnostus on vahvasti arjen kulttuurissa ja sen ilmiöissä yksilöiden kokemusten kautta. Näkökulma, joka lähtee liikkeelle mikrotason ilmiöistä tullen osaksi makrotason historian tulkintaa, avaa toisenlaisen näkymän historiaan. Tätä kulttuurin piilevien merkitysrakenteiden tulkintaan pyrkivää toimintaa kuvaa termi kulttuurianalyysi. (Lehtonen 2005:15–20.)

Ihmisten tuottama muistitieto on yksi etnologisessa tutkimuksessa käytetty lähdeaineistotyyppi. Esimerkiksi Anne Heimon (2010) väitöskirjassa *Kapina Sammatissa* tutkija lähestyy merkittäviä tapahtumia paikallisten ihmisten muistojen kautta. Muistitietoa analysoidessa on kuitenkin huomioitava se, että se kertoo tapahtumista aina subjektiivisesta näkökulmasta. Esille nousevat yksilön omat merkityksenannot, ja lopputulemassa voivat sekoittua todellisuus, omat kokemukset, tuntemukset ja muiden tekemät tulkinnat

tilanteesta. Päiväkirja- ja kirjeaineistoja koskevat nämä samat piirteet (Korkiakangas 2005: 129; Mahlamäki 2009: 12). Aineistojen luonne ja esille nousevat eettiset haasteet asettavat niiden tutkimukselle raamit, joiden ratkaisemiseen etnologinen lähestymistapa on soveltuva.

Tutkimusaineistot avautuvat uusille tutkimuskysymyksille ja uudentilaisille tulkinnoille etnologisesta näkökulmasta, kun päämääränä on päästä kiinni hyvin pieniin tai lähes huomaamattomiin ajan ympäristöstä nouseviin toimintamalleihin ja merkitysten muodostumisiin. (Jönsson & Nilsson 2017: 10–11.) Tällöin esimerkiksi ajallinen paikkansapitävyys, joka on yksi päiväkirja-aineistojen haasteita, ei vaadi niin tarkkaa määrittystä. Esimerkkeinä olevissa väitöskirjatutkimuksissa Pehkonen pohtii kirjettä kulttuurisena tuotteenä jatkosodan kontekstissa: sitä, miten kirjeissä on puhuttu sotakokemuksista, millaisia teemoja aineistoista nousee esille ja miesten rakentamia identiteettiperspektiivejä. Säskilähti käsittelee aikaa päiväkirjojen omakerrallisessa kirjoittamisessa, ja Hagelstam tarkastelee sitä, millaisia merkityksiä kirjeenvaihdolla on ollut eron aikana sodan poikkeusoloissa.

Väitöskirjojen tutkimuseettisistä osioista on havaittavissa pitkälti samat teemat, joiden ratkaisemisessa tutkijat ovat käyttäneet osin lähellä toisiaan olevia malleja. Näistä välittyvät sekä etnologinen ote että tutkijan itsenäinen päätöksenteko siinä, millä tavalla ja mitä painottaen he tuovat esille tutkimuseettiset pohdintansa ja ratkaisunsa. Vaikka aineistojen tuottajien taustoja, yksityistä tai julkista henkilöä, ei tutkimuseettisissä osioissa oteta vahvasti esille, näkyy mielestäni juuri yksityisyyden kunnioittaminen tehdyistä valinnoista. Anonymisointiin ja oikeuteen käyttää aineistoja tutkijat pureutuvan määrätietoisesti. Anonymisoinnin laaja-alainen miettiminen välittää etnologista otetta ja kenttätömenetelmissä sovellettua mallia. Tämä sopii erityisesti nuorempien päiväkirja- ja kirjeaineistojen tutkimiseen, kun aineistojen tuottajina ovat tavalliset ihmiset. Pohdinnan tärkeys korostuu erityisesti huolena aineistojen tuottajien läheisistä ja kolmansista osapuolista, vaikka aineistojen tuottaja itse olisi jo edesmennyt. Tällä tutkijat haluavat perustella toimintaansa sekä lukijalle että aineistojen tuottajille ja heidän läheisilleen.

5. TULOKSIA JA AJATUKSIA TULEVASTA

Tutkielmassani olen perehtynyt 1900-luvulla kirjoitettujen, niin sanottujen tavallisten ihmisten päiväkirja- ja kirjeaineistojen primäärikäytön jälkeiseen elinkaareen ja siihen liittyviin eettisiin haasteisiin eri toimijoiden kautta. Tavallisten ihmisten tuottamina aineistoina aineistoihin liittyy ajatus suuremmasta yksityisyyden suojasta kuin julkisten henkilöiden kohdalla, eikä heidän tuottamiaan aineistoja ole alun perin tuotettu muiden luettaviksi tai myöhempää arkistointia ja tutkimuskäyttöä ajatellen. Toimijoista olen käsitellyt aineiston yksityistä omistajaa, arkistoalan ammattilaista ja aineistoja käyttävää tutkijaa.

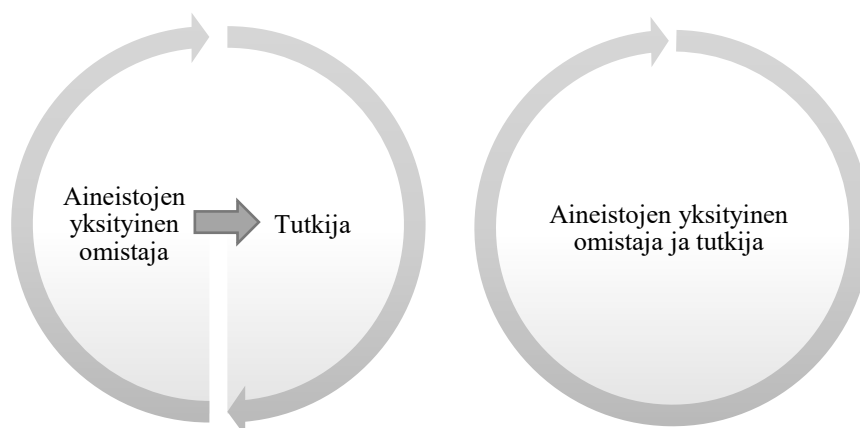
Tutkielmani keskeisen linjan rinnalla olen pohtinut päiväkirja- ja kirjeaineistojen soveltuvuutta etnologiseen tutkimukseen. Tämän hahmottumiseksi olen käsitellyt aineistojen luonnetta, selventääkseni sitä, miksi ne voivat olla yksityiselle omistajalle merkittäviä, millaisia tutkimuksellisia mahdollisuuksia ne tarjoavat ja miksi niiden luonne myös rajoittaa tietynlaisten tutkimuskysymysten esittämistä aineistoille. Nuoren ikänsä puolesta näihin päiväkirja- ja kirjeaineistojen käyttöön liittyvät lisäksi kysymykset aineistojen tuottajien läheisistä ja esille tulevista kolmansista osapuolista.

Yksityisten henkilöiden tuottamien päiväkirja- ja kirjeaineistojen elinkaaren aikana niihin vaikuttavat useat toimijat, jotka määrittävät niiden elinkaaren pituutta sekä mahdollista aineistojen uudelleenkäyttöä. Näiden toimijoiden välillä on nähtävissä valta-asetelmia. Foucault'n valtateoria, jossa vallan kulkeminen molempiin suuntiin ja vallan pysyvyyden kyseenalaistaminen ovat keskeisiä asioita, soveltuu tutkielmassani esille nostettujen toimijoiden välisten valta-asetelmien tarkasteluun. Arkistojen ja aineistojen luovuttajien välinen suhde on tietyllä tavalla hyvin hauras, sillä tilanne rakentuu luovuttavan tahon ja vastaanottavan tahon intressien varaan. Saman voi havaita aineiston nykyisen tai entisen yksityisen omistajan ja tutkijan välillä, mikäli osapuolien välillä on yhteydenpitoa. Molemmilla toimijoilla on valtaa tilanteessa.

Valtaa asetelmassa lisää esimerkiksi vaikuttavien lakien vähyys, mikä korostaa tilanteessa vaadittavia diplomaattisia taitoja ja itsenäisen päätöksenteon merkitystä. Erityisesti asiantuntijoilta odotetaan tämän hallitsemista. Samalla asetelma korostaa asiantuntijan ammattitaidon merkitystä ja aseman käyttämistä oikeudenmukaisten ratkaisujen tekemiseen. Vaikka lait eivät vaikuttaisi suoraan päätöksen tekoon, voi niiden vaikutus olla silti läsnä tilanteessa yleisesti hyväksytyinä odotuksina tiettyjen ammattiryhmien toiminnasta

tai yhteiskunnallisina tapoina ja arvoina. Lakien vaikutuksen puuttuminen lisää toimijoiden vapautta sellaisten päätösten teossa, jotka vaikuttavat päiväkirja- ja kirjeaineistojen elinkaareen.

Primäärikäytön jälkeen lyhintä reittiä aineistot voivat päätyä uudelleen käytettäviksi suoraan niiden yksityiseltä omistajalta tutkijalle, kuten Erkka Pehkosen kirjetutkimuksessa ”Poikasi täältä jostakin”. *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä* (Kuvaaja 4). Tutkimuksen jälkeen aineistot palautuvat niiden yksityiselle omistajalle. Tutkija voi olla itse myös aineistojen omistaja, esimerkiksi perimällä sukulaisensa kirje- tai päiväkirja-aineiston. Tilanteessa tutkijan ja aineistojen yksityisen omistajan välille muodostuu luottamukseen ja kunnioitukseen perustuva suhde, jossa molemmilla toimijoilla on valtaa suhteessa toisiinsa ja aineistoon. Kun arkisto ei ole näiden kahden toimijan välissä, korostuu tutkimuksen tekemisen läpinäkyvyys ja sen kanssa tehdyt ratkaisut, sillä arkistoitamattomat aineistot eivät ole yleisesti saavutettavissa.

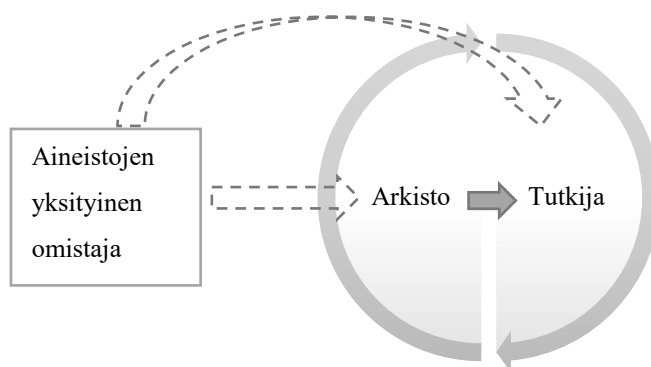

Kuvaaja 4: Aineistot voivat päätyä tutkijan käyttöön suoraan yksityiseltä omistajalta (vas.). Tutkija voi myös itse olla aineistojen yksityinen omistaja esimerkiksi perimällä päiväkirja- tai kirjeaineistoja (oik.). Kuvaaja Johanna Nylund 2018.

Toimiminen yhteisymmärryksessä aineistojen yksityisen omistajan kanssa vaikuttaa tehtyjen eettisten ratkaisujen perusteluihin ja niiden tekemiseksi ymmärrettäviksi myös aineistojen omistajalle. Aineiston yksityisen omistajan valta ilmeneekin suurimmillaan oikeutena kieltää aineistojen käyttö ristiriitatilanteessa. Vaikka itse tutkimuksen kohde ei olisi enää elossa, korostuvat silti etnologisissa kenttätutkimuksissa käytettävien

molemminpuolisen luottamuksen ja toiminnan avoimuuden merkitykset, kun tekemisissä ollaan ihmisten kanssa, joilla on tunneside tutkimuksen kohteena oleviin henkilöihin. Aineistojen tuottajien jälkeläisillä voi olla myös herkempi suhde aineistojen sisältöön, sillä heidän mielikuvansa aineistojen tuottajasta tai omasta suvusta on muotoutunut tietynlaiseksi.

Vaihtoehtoisesti aineistojen yksityinen omistaja voi päättää luovuttaa kirjeet tai päiväkirjat arkistolle. Päätearkistoon sijoitettujen aineistojen voidaan katsoa siirtyneen pysyvään säilytykseen. Tutkija saa aineistot käyttöönsä arkistolta, ja samalla tutkimuksen teossa on huomioitava sekä aineistojen luovuttajan ja arkiston määrittämät käyttöehdot. Aineistojen tutkiminen tapahtuu pääasiallisesti arkiston tiloissa ja tutkimuksen päätteeksi aineistot jäävät arkistoon uudelleen käytettäviksi (kuvaaja 5).

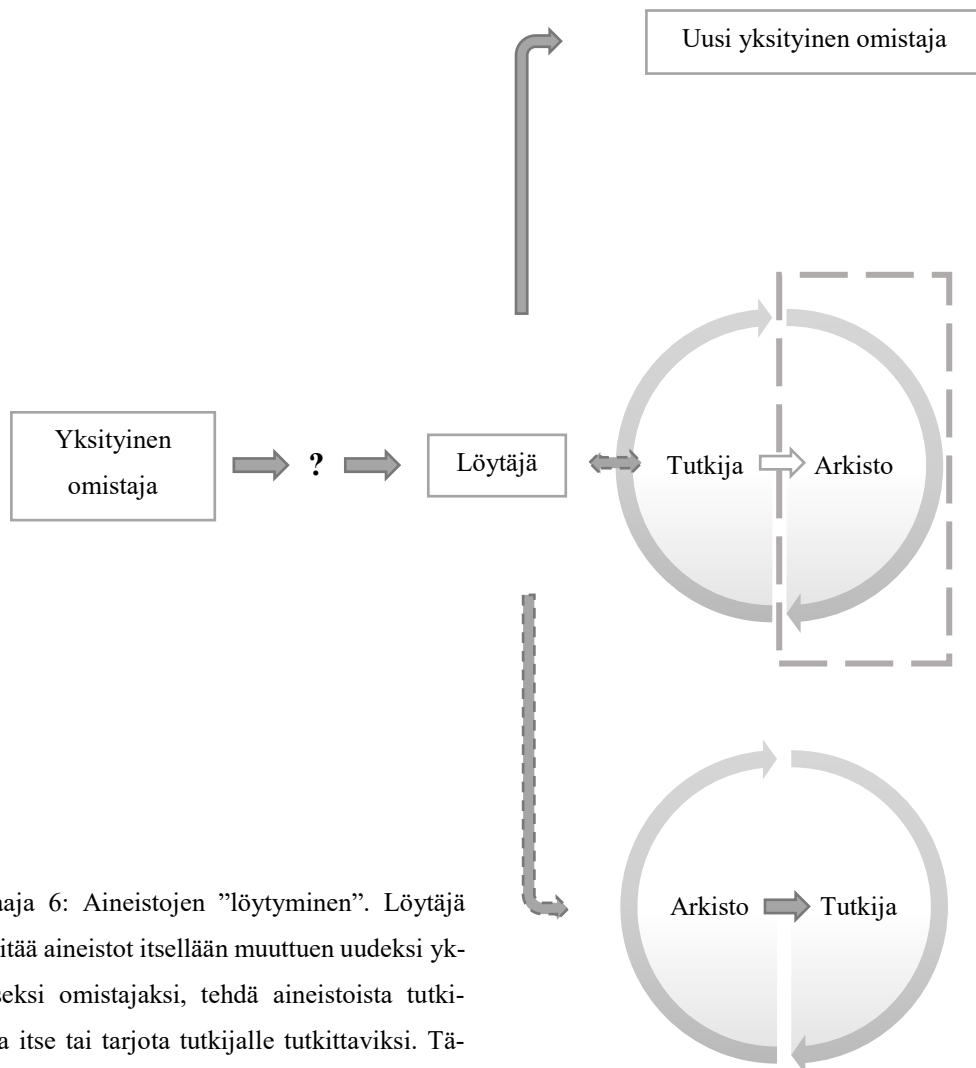
Kuvaaja 5: Päiväkirja- ja kirjeaineistojen yksityinen omistaja luovuttaa aineistot ja omistajuuden arkistolle. Samalla alkuperäisen omistajan vaikutusmahdollisuudet aineistojen elinkaareen heikkenevät. Arkistoituina aineistot ovat yhä uudelleen tutkijoiden käytössä. Kuvaaja Johanna Nylund 2018.

Luovutuksen kautta asiakirjojen elinkaareen tulee vaikuttamaan uusi toimija, arkistoalan ammattilainen, jonka tehtävänä on varmistaa aineistojen elinkaaren mahdollisimman pitkä kesto, mutta saattaa ne myös käytettäviksi. Nina Sämskilahden väitöskirjan *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri* tutkimusaineistoina olevien päiväkirjojen ja Sonja Hagelstamin väitöskirjassaan *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944* käyttämien kirjeaineistojen elinkaareessa on nähtävissä tällainen rakenne.

Aineiston yksityisen omistajan valta aineistoihin heikkenee omistajuuden siirtyessä arkistolle. Tutkijan yhteydenpito aineistojen aiempaan yksityiseen omistajaan tai tuottajaan tutkimuksen teon yhteydessä kuitenkin vahvistaa yksityisen omistajan valta-asemaa hetkellisesti. Tutkijan valintaan olla yhteydessä aiempaan yksityiseen omistajaa vaikuttavat sekä luovutustilanteessa aineistoille asetetut käyttöehdot että arkiston määrittämät viittauskäytännöt. Mikäli aineistoille ei ole luovuttajan osalta asetettu käyttöehtoja, jää tilanne ensisijaisesti arkistoalan ammattilaisen ja tutkijan väliseksi. Näiden toimijoiden välillä ilmenee myös valtasuhde, joka perustuu kahden asiantuntijan kohtaamiseen. Tilanteessa toimitaan pitkälti vakiintuneiden tapojen pohjalta luottaen juuri toimijoiden asiantuntijuuteen.

Aineistot voivat kulkeutua uudelleen käytettäväksi myös sattuman ja ulkopuolisen henkilön toimesta. Tällöin aineistojen elinkaaritiedot saattavat jäädä hyvin rikkonaisiksi. Esimerkki aineistoista, joiden elinkaaren tiedoissa on selkeitä aukkoja, on ohjaaja Antti Seppäsen *Jäävuoren varjoon* dokumenttielokuvaksi muodostunut kertomus kaitafilmeistä, jotka hän löysi helsinkiläiseltä kirpputorilta. Seppänen osti kaitafilmit ja kiinnostui niiden tekijän historiasta, josta hänellä ei ollut alun perin minkäänlaista tietoa. Ohjaajan sinnikkäästi tekemän selvitystyön tuloksena hän sai selville materiaalien kuvaajan henkilöllisyyden sekä tietoja hänen elämästään. (YLE; Illume.) Selvitystyöstä huolimatta ei aineistojen elinkaaren kaikkia vaiheita ole välttämättä mahdollista saada selville jälkikäteen, kuten ei Seppäsenkään tapauksessa.

Se mitä aineistolle tapahtuu, riippuu löytäjästä. Löytäjä saattaa haluta pitää aineistot itsellään, tai jos aineistojen tuottajan sukulaisia on mahdollista jäljittää, voi aineistoja tarjota heille. Mikäli tämä ei ole mahdollista tai sukulaisilla ei ole kiinnostusta aineistoihin, voidaan niitä tarjota arkistolle säilytettäväksi, jolloin niiden elinkaari jatkuu säilytyksen sekä uudelleenkäytön sykleinä (Kuvaaja 6). Aineiston elinkaaren eteneminen ei kuitenkaan ole aivan yhtä suoraviivaista kuin kuvaajien perusteella voisi kuvitella. Rakenteisiin vaikuttavat muun muassa arkistojen hankintapolitiikka, aineistojen käytölle esitetyt ehdot ja ihmisten välisen toiminnan haasteet. Aina se, mikä vaikuttaa toimijan omasta näkökulmasta parhaalta ratkaisulta, ei välttämättä kohtaa toisen toimijan tarpeita.

Kuvaaja 6: Aineistojen ”löytyminen”. Löytäjä voi pitää aineistot itsellään muuttuen uudeksi yksityiseksi omistajaksi, tehdä aineistoista tutkimusta itse tai tarjota tutkijalle tutkittaviksi. Tämän jälkeen aineistot mahdollisesti päätyvät arkistoon. Kolmantena vaihtoehtona löytäjä voi luovuttaa aineistot suoraan arkistolle ja sitä kautta tutkimuskäyttöön. Kuvaaja Johanna Nylund 2018.

Eri toimijoiden toiminnan seurauksena toteutuva sensuuri on aineistoihin kohdistuvaa valtaa alkaen aineistojen tuottajasta. Vaikka esimerkiksi jatkosodan aikaisissa kirjeenvaihdossa voi olla samankaltaisuuksia, vaikuttavat kirjoittajan itesesensuuri ja mahdollisesti myöhemmin luovutusvaiheessa toteutettu omatoiminen aineistojen seulonta siihen historiinkuvaan, joka aineistoista on mahdollista muodostaa. Arkistojen hankintapolitiikka valikoi omaan kokoelmaansa sopivat aineistot, ja tutkija valikoi omien tutkimusintressiensä perusteella mitä aineistoista nostaa esille. Jokaisen toimijan kohdalla tehdyt

valinnat vaikuttavat siihen mitä lopulta taltioidaan ja mille annetaan tai voidaan antaa ääni. Tämän käsittäminen on tärkeää näistä aineistoista muodostuvan historiankuvan ymmärtämisessä.

Varsinainen eettisten haasteiden erittely tavallisten ihmisten päiväkirja- ja kirjeaineistojen kohdalla muodostui hankalaksi, sillä toimintatapaeroja tavallisen ja julkisen henkilöiden aineistojen välillä ei noussut esille haastatteluista tai väitöskirjojen tutkimuseettisistä pohdinnoista. Yhdestä arkistoalan haastattelusta kävi ilmi tavallisten ihmisten tuottamien aineistojen käytön vähyys, joten alan ammattilaisten kokemus näistä aineistoista saattaa olla myös vähäistä. Eettisiä haasteita aineistojen elinkaarella oli kuitenkin nähtävissä jokaisen toimijan kohdalla. Haasteet liittyivät itse aineistoihin tai toimijoiden välisiin kohtaamisiin.

Aineistojen yksityisten omistajien osalta tunneside ja suhde aineiston tuottajaan nousi selkeästi esille, ja huoli siitä, mitä aineistot kertovat ja miten niitä saatetaan tulkita uudelleen käytön yhteydessä, vaikutti päätösten taustalla. Tästä lähteekin liikkeelle primääri-käytön jälkeisen elinkaaren aikana selkeimmin esille noussut eettinen haaste, eli aineiston tuottajan ja kolmansien osapuolien yksityisyydensuojaan liittyvät kysymykset. Nämä nousivat esille jokaisen toimijaryhmän kohdalla. Lisäksi aineistojen tuottajien läheisten suojaaminen ja mielipahan välttäminen näkyivät pohdinnoissa ja tehdyissä ratkaisuisissa.

Tapauskohtaisuus näkyi kaikkien toimijoiden päätöksenteossa. Esimerkiksi henkilötietolaissa määritellyt arkaluontoiset teemat eivät olleet suoraan syitä miksi aineistojen käyttö on päätetty rajoittaa. Vastauksissa näkyi enemmän aineistojen henkilökohtaisuus ja intii-miys, jotka sitoutuvat voimakkaasti yksityisyyden suojaamiseen, sekä ajatus yksilön oikeudesta päättää omasta yksityisyydestään. Suomen perustuslain tasolla määrätynä tämän voi katsoa olevan yhteiskunnallinen itseisarvo, joka vaikuttaa toiminnan ja päätöksenteon taustalla.

Aineistojen uudelleenkäytön kohdalla esille nousivat tutkijoiden pohdinnat siitä, miten tutkimuksen kohde olisi saattanut suhtautua tietyn teeman käsittelemiseen ja asiaa reflektoitiin myös itseän. Tutkijoiden pohdinnoista kävi ilmi myös se, että oikeus käyttää toisten tuottamia henkilökohtaisia aineistoja on kysymys, jota perusteltiin esimerkiksi sillä, että aineistot on luovutettu arkistoon tutkimusaineistoksi. Luvanantajina ovat sekä yksityiset aineistojen omistajat, jotka ovat luovuttaneet aineistot arkistoon, ja arkisto, jossa

kulttuuriperinnön säilyttämisen asiantuntijat ovat nähneet aineistojen arvon. Lupa on samalla luottamuksen osoitus tutkijan ammattitaitoa ja koko tieteellistä kenttää kohtaan asiantuntijoiden kouluttajina.

Toimijoiden välinen luottamus muodostaa ilmeisen osan elinkaaren jatkumossa. Se näkyy myös luottamuksena aineistojen luovuttajien osalta arkistoille aineistojen säilyttäjinä ja käytön valvojina. Tämä tuo esille arkistojen yhteiskunnallista asemaa ja arvovaltaa, jota arkistoalan asiantuntijat edustavat ja jonka mukaisesti heidän oletetaan toimivan. Arkistoalan toimijoiden vastauksista nousivat esille kollegiaalisuus ja organisaation asettamat raamit päätöksentekoon vaikuttavina tekijöinä, mikä vähentää toimijan itsenäistä roolia. Arkistot välittyivät myös muiden toimijoiden vastauksista enemmän yhtenäisinä organisaatioina kuin yksilön toimintaa korostavina.

Luottamuksen kautta eettisesti haastava tilanne ja siinä päätöksen tekeminen voidaan myös siirtää toiselle toimijalle, kuten aineistojen uudelleenkäytön tilanteissa, jotka olivat selkeitä aineistojen luovutustilanteisiin verrattuna. Luovutustilanteissa aineiston yksityiset omistajat odottavat puolestaan saavansa apua ja ohjeistusta arkistoalan asiantuntijoilta. Myös informantin kommentti siitä, että arkistojen olisi hyvä ottaa vastaan aineistoja ilman luovuttajan panostusta esimerkiksi aineistojen seulontaan kulttuuriperinnön säilymisen nimissä, on myös osoitus luottamuksesta arkistoalan toimijoihin ja päätöksen teon siirtämisestä. Aineistojen elinkaareen liittyvätkin mielikuvat varsinkin asiantuntijoiden halusta tehdä hyvää ja toimia vastuullisesti.

Yhteiskunnallisen asemansa kautta luottamusta nauttivien arkistoalan ammattilaisten ja tutkijoiden tekemissä ratkaisuissa näkyivät alojen vakiintuneiden toimintamallien käyttäminen ohjenuorana haastavissa tilanteissa. Malleina toimivat organisaatioiden sisäiset ohjeistukset, aiemmat tapaukset, tutkimukset sekä lainsäädäntö. Toimimalla mallin mukaisesti asiantuntijat myös ylläpitävät muodostunutta luottamussuhdetta ja alansa yhteiskunnallista asemaa. Ohjaavat rakenteet helpottavat päätöksen tekoa myös tilanteissa, joissa eettiselle harkinnalle ei ole aikaa. Kiireen vaikutus päätöksentekoon näkyi arkistoalan asiantuntijoiden vastauksissa.

Kuten jo totesin, toivat arkistoalan asiantuntijat esille eettisesti haastavissa tilanteissa asian pohtimisen yhdessä kollegoiden kanssa. Arkistoalan etiikkaa käsittelevässä kirjallisuudessa niin ikään tuodaan esille asioiden jakaminen eettisten ohjeistusten

pänttäämistä tärkeämpänä. Tutkimusalan eettistä koulutusta tutkineen Henriikka Clarkeburnin (2006) mukaan eettisen ajattelun taitoja on mahdollista myös opettaa, vaikka valinta opitun ottamisesta käytäntöön on toimijalla itsellään. Mikään rakenne tai toimintamalli ei siten takaa parempaa eettistä päätöksentekoa, mutta haastamalla toimijoita tunnistamaan mitkä ovat eettisiä kysymyksiä ja mitkä tekijät voivat vaikuttaa päätöksenteon lopputulokseen, voidaan pyrkiä laadukkaaseen päätöksentekoon. Oman alan sisällä koulutus ja ennen kaikkea keskustelu eettisesti haastavista tilanteista olisikin suositeltavaa, myös aineistojen elinkaaren aikana muodostuvan luottamuksen ketjun ylläpitämiseksi.

Aineistojen elinkaaren ja eri toimijoiden kohtaamien eettisten haasteiden rinnalla olen tarkastellut tavallisten ihmisten 1900-luvulla tuottamien päiväkirja- ja kirjeaineistojen soveltumista etnologiseen tutkimukseen. Aineistojen tutkimukselliset mahdollisuudet viranomaisaineistoista poikkeavina tietolähteinä ja historiankuvaan uusien, aiemmin vaiennettujen äänien tuojina ovat ilmeisiä aineistojen käytön puolestapuhujia. Esimerkiksi tutkielmassani käsiteltyjen väitöskirjojen välityksellä tutkijat ovat antaneet äänen rivisotilaille ja naisille. Aineistojen luonne ja, varsinkin nuorempien aineistojen kohdalla, keskeinen kysymys yksityisyyden suojasta asettavat mielestäni aineistojen käytölle selkeitä reunaehdoja.

Etnologisen koulutuksen myötä muotoutuva ymmärrys lähihistorian tutkimuksesta sekä informanttien kanssa tutkimuksen teosta yhteistyönä ja muistitiedosta, soveltuvat tavallisten ihmisten päiväkirja- ja kirjeaineistojen käyttöön liittyvien eettisten haasteiden ymmärtämiseen ja ratkaisemiseen. Mielestäni tutkimuksessani käsitellyt väitöskirjat ovat hyviä esimerkkejä tästä. Samoin etnologinen näkökulma, jossa tutkimuksen kohteena on ihminen osana yhteisöä sekä arjen kulttuuri ja kulttuuriset ilmiöt, käyvät erinomaisesti aineistojen tutkimuksen lähtökohdaksi. Aineistojen luonteelle ominainen subjektiivisuus ja kokemuksellisuus ovat se, mitä tutkitaan, eikä tutkimuksen lähtökohtana ole löytää laajasti yleistäviä vastauksia. Nämä historian tutkimukseen ehkä liian kiinteästikin liitetyt aineistotyypit soveltuvatkin siten hyvin etnologisen tutkimuksen tutkimusaineistoiksi.

Lopuksi mainitsen vielä heränneitä jatkotutkimuksen aiheita. Jatkotutkimuskysymykset tuovat esille sellaisia yksityiskohtia, joiden pariin eksymistä liiaksi pyrin tutkielmani teon aikana välttämään, sillä jo nykyisellään oli haasteellista saada tutkielmani mahtumaan annettuun sivumäärään. Samalla oli mielenkiintoista huomata, kuinka aiheeseen syvälle meneminen antaa sekä vastauksia että tarjoaa uusia kysymyksiä. Tämän ajatuksen myötä

toivon seuraavien kysymysten herättävän ajatuksia ja pohdintaa myös lukijassa tämän tutkielman lukemisen jälkeen. Lopuksi, ennen jatkotutkimuskysymyksiä, haluan vielä kiittää mukana olleita informantteja yhteistyöstä ja ajan antamisesta aloittelevalle tutkijalle.

Jatkotutkimuskysymykset: Aineistojen elinkaareen vaikuttavat useat toimijat ja näillä toimijoilla on mahdollisuuksia vaikuttaa aineistojen sisällöstä lähtien aineistokokonaisuuksien muodostumiseen. Tämä herättää kysymyksen siitä, miten elinkaaren, sen aikana toteutetun sensuurin ja seulonnan sekä provenienssin tuntemisen merkitys tulisi huomioida aineistojen tutkimuskäytössä? Kulttuurihistoriallisissa päätearkistoissa on aineistoja, jotka on tuotettu 1900-luvulla ja joiden tekijät voivat olla yhä elossa. Samaan aikaan aineistoihin kohdistuva tutkimuksellinen kiinnostus on kasvanut. Pitäisikö suhtautumista arkistoaineistoihin päivittää, niin tutkijoiden tutkimuseettisen koulutuksen kuin TENK:in ohjeistuksen osalta? Yhä useammat aineistot ovat digitoituina internetissä. Miten sähköiset toimintaympäristöt ja digitoidussa muodossa olevat asiakirjat muuttavat käsitystämme aineistoista ja niiden tuottajien yksityisyydensuojasta? Sähköistyminen näkyy myös aineistojen tuottamisessa. Onko perityillä sähköisillä asiakirjoilla yksityiselle aineistojen omistajalle samanlaista tunnearvoa kuin fyysisellä päiväkirjoilla tai kirjeillä? Miten erot aineistojen fyysisissä olomuodoissa voivat vaikuttaa sen elinkaaren kestoon ja kulttuurihistoriallisen päätearkistojen aineistokokonaisuuksien muodostumiseen?

Lähteet

Tutkimusaineistot

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkisto, TYKL-kokoelma, Turun yliopisto, tutkimushaastattelut, kerääjä Johanna Nylund:

TYKL/AUD/1262, 23.3. 2018

TYKL/AUD/1263, 3.3.2018

TYKL/AUD/1264, kaksi informanttia, 22.3.2018

TYKL/AUD/1265, kolme informanttia, 1.2.2018

TYKL/AUD/1266, kaksi informanttia, 26.2.2018

SKS KIA, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmat, Päiväkirjat tutkimuskäyttöön kokoelma:

KI 27520 1992.

KI 27503 1992.

SKS KIA, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmat, Päiväkirjat tutkimuskäyttöön -keruun aineistoille asetetut käyttöehdot:

KI 27498; KI. 27523; KI. 27530; KI 27532; KI. 27540; KI. 27483; KI. 27504; KI.

27486; KI 27485; KI. 27543; KI. 27490; KI. 27482.

ÅAB, HS, Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingarna:

Samling: Björkman, släkten

Samling: Enroth, Curt och Martha

Samling: Sax

Samling: Segerstråle, Ulf

Hagelstam Sonja 2014: *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo Akademi, Turku.

Pehkonen Erkki 2013: *Poikasi täältä jostakin. Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Sääskilahti Nina 2011: *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Taustakyselyt, aineistot tutkijan hallussa.

Taustakyselyt A, kevät 2018.

Taustakyselyt T, kevät 2018.

Keskustelu informantin kanssa 26.8.2018, muistiinpanot tutkijan hallussa.

Kirjallisuus

Aalto Ilana, Boxberg Laura, Ijäs Ulla & Paalumäki Heli 2011: Saatteeksi vallan teorioihin historian tutkimuksessa – Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalumäki (toim.) *Vallan teoriat historian tutkimuksessa*, s. 7–15. Historia mirabilis 7. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.

- Ahola Suvi 1993: *Hiljaista vimmaa. Suomalaisen naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Alanen Pentti 2014: *Hermeneuttinen kehä ja kokeellinen tutkimus*. Kustannus HD, Loimaa.
- Alasuutari Pertti 1994: Kulttuurintutkimus ja kulturalismi – Jari Kauppinen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*, s. 32–50. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Alho Olli 1994: Yhteiskunta ja kulttuuri – Olli Alho, Jaakko Lehtonen, Aino Raunio & Matti Virtanen (toim.) *Ihminen ja kulttuuri. Suomalainen kansainvälistyvässä maailmassa*, s. 67–104. FINTRA-julkaisunro 72. Kansainvälisen kaupan koulutuskeskus, Helsinki.
- Arkistolaitos 2010: *Opas säilytysaikojen määrittelyn periaatteiksi*. Kansallisarkisto, Helsinki.
- Arkistolaitos 2011: *Yksityisarkistojen seulptaohje*. Kansallisarkisto, Helsinki.
- Barton David & Hall Nigel 1999: Introduction – David Barton & Nigel Hall (edit.) *Letter Writing as a Social Practice*, p. 1–14. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Behm Janne 2008: *Tutkimusetiikka ja tutkimusympäristön normit*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Benedict Karen M. 2003: *Ethics and the Archival Profession. Introduction and case studies*. Society of American Archivists, Chicago.
- Carter Rodney G.S. 2006: Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence – *Archivaria* 61, Spring, p. 215–133. The Association of Canadian Archivists, Ottawa.
- Clarkeburn Henriikka 2006: *Etiikanopetuksen teoriaa ja kokemuksia*. Helsingin yliopisto, Viikin opetuksen kehittämispalvelut, Helsinki.
- Danielson Elena S. 2010: *The Ethical Archivist*. Society of American Archivists, Chicago.
- Dever Maryanne, Newman Sally & Vickery Ann 2009. *The Intimate Archive. Journeys through private papers*. National Library of Australia, Canberra.
- Dierks Konstantin 1999: The Familiar Letter and Social Refinement in America, 1750–1800 – David Barton & Nigel Hall (edit.) *Letter Writing as a Social Practice*, p. 31–42. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Dreyfus Hubert L. & Rabinow Paul 1983: *Michel Foucault Beyond Structuralism and Hermeneutics*, second edition. University of Chicago Press, Chicago.
- Eakin Paul John (edit.) 2004: *The Ethics of Life Writing*. Cornell University Press, Ithaca.

Ekström Simon 2017: Långt borta och förunderligt nära Den arkivaliska serien som kulturvetenskaplig metod och historisk källa – Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*, s. 23–40. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 13. Lunds University, Lund.

Fingeroos Outi & Jouhki Mikko 2014: Etnologinen kenttätyö ja tutkimus – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*, s.79–108. Ethnos ry, Helsinki.

Fisher Douglas & Nancy Frey 2014: *Close Reading and Writing from Sources*. International Reading Association, Newark.

Fisher Rob 2009: In Search of a Theory of Private Archives: The Foundational Writings of Jenkinson and Schellenberg Revisited – *Archivaria* 67, p. 1–24. The Association of Canadian Archivists, Ottawa.

Foucault, Michel 1998: *The History of Sexuality: The Will to Knowledge*. Penguin Books, London.

Foucault Michel 2014: *Parhaat*. Niin & näin, Tampere.

Freeman Nancy & Geist Holly 2014: FOIA Request – *Case Studies in Archival Ethics*. Society of American Archivist, Chicago.

Freeman Nancy & Riter Robert B. 2014: An Online Exhibit: A Tale of Triumph and Tribulation – *Case Studies in Archival Ethics*. Society of American Archivist, Chicago.

Gurevich Aaron I. 1994: The Double Responsibility of the Historian – Bédarida François (edit.) *The social responsibility of the historian*, p. 65–74. Berghahn Books, Oxford.

Hakala Petra & Saarenpää Taina 2017: Arkistodiplomatian, vallan ja eettisten kysymysten äärellä. Yksityisarkistojen erityispiirteet arkistoalan ylemmässä koulutuksessa – Topi Artukka, Jarkko Keskinen ja Taina Saarenpää (toim.) *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*, s. 44–58. Sigillum, Turku.

Hakkarainen Jari 2017: Tuoko tietosuojalaki sensuurin museoihin? "Passiivisilla heteroilla ei ole vaaraa tulla unohdetuiksi". YLE. Online: <https://yle.fi/uutiset/3-9730022> [30.9.2018].

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi julkisen hallinnon tiedonhallinnasta sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. Online: <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=3010f613-2ede-40c1-a59f-e75c23cddb5> [2.10.2018].

Hapuli Ritva 2005: Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta – *Historiallinen aikakauskirja* 103, 8. artikkeli. Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto, Helsinki.

Harris Verne 2011: Archons aliens and angels: Power and politics in the archives – Jennie Hill *The future of archives and recordkeeping: a reader*, p. 103–168. Facet Publishing, London.

HE 9/2018 vp, *Hallituksen esitys eduskunnalle EU:n yleistä tietosuoja-asetusta täydentäväksi lainsäädännöksi*. Online: <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2018/20180009.pdf> [30.9.2018].

Heimo Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Helsingin Sanomat 28.6.1941, Kenttäpostia.

Henttonen Pekka 2015: *Johdatus asiakirjahallinnan tutkimukseen*. Avain kustantamo, Vantaa.

Hieta Hanneleena 2016: Kyselyt arkistohoidollisesta näkökulmasta – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*, s. 59–79. Ethnos-toimite 19. Ethnos ry, Helsinki.

Hieta Hanneleena, Hovi Tuomas & Ruotsala Helena 2015: Kulttuuriperintö – Jaana Kouri (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*, s. 311–322. Turun yliopisto, Turku.

Hirsjärvi Sirkka & Hurme Helena 2001: *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja Käytäntö*. Gaudeamus, Helsinki.

Hynninen Anna, Lindfors Antti ja Opas Minna 2015: Valta ja toimijuus – Jaana Kouri (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*, s. 173–184, 3. painos. Turun yliopisto, Turku.

Hytönen Kirsi-Maria 2016: Tutkija aikamatkustajana – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*, 301–337. Ethnos-toimite 19. Ethnos ry, Helsinki.

Hytönen-Ng Elina 2011: Tutkijana ja ystävänä. Läheisyys ja etäisyys etnografisessa kenttätyössä – Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*, s. 270–300. Ethnos-toimite 18. Ethnos ry, Helsinki.

ICA eettiset säännöt 1996, The International Council on Archives. Online: <https://www.ica.org/en/ica-code-ethics> [1.10.2018].

Jouhki Jukka & Steel Tytti 2016: Analyysin ja tulkinnan ulottuvuuksia etnologiassa – Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*, s.13–42. Ethnos ry, Helsinki.

Jönsson, Lars-Eric & Nilsson, Fredrik 2017: Om etnologi och kulturhistoriska metoder – Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*, s. 7–22. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 13. Lunds University, Lund.

Kainulainen Heini 2015: Poliisit ja rosvot – Salaisen tiedon jäljillä – Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu*, s. 51–80. Vastapaino, Tampere.

Kalela Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.

Ketelaar Eric 2002: Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection – *Archival Science* 2:3, p. 221–238. Springer, Netherlands.

Knuutila Seppo 1994: Kaiken kattava kulttuuri? – Jari Kauppinen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*, s. 9–31. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Korkiakangas Pirjo 2005: Muistoista tulkintaan – Muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala: *Polkuja etnologian menetelmiin*, s. 129–147. Ethnos ry, Helsinki.

Korkiakangas Pirjo, Olsson Pia, Ruotsala Helena & Åström Anna-Maria 2016: *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*, s. 7–39. Ethnos-toimite 19. Ethnos ry, Helsinki.

Kortelainen Kaisu 2008: Valokuvat sahayhteisön ja -työn muistitietohaastattelussa – Outi Fingeroos & Tuulikki Kurki *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*, s. 109–131. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Koskivirta Anu & Lindman Satu 2017: Historioitsija eettisten valintojen äärellä – Satu Lindman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.). *Historian tutkimuksen etiikka*, s. 11–28. Gaudeamus, Helsinki.

Kotilainen Sofia 2014: Monikerroksisten muistelu- ja tallennusprosessien vaikutus – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*, s. 153–184. Ethnos ry, Helsinki.

Kouri Jaana (toim.) 2015: *Askel kulttuurintutkimukseen*. Turun yliopisto, Turku.

Kuula Arja 2006: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere.

Lahtinen Anu, Leskelä-Kärki Maarit, Vainio-Korhonen Kirsi & Vehkalahti Kaisa 2011: Kirjeiden uusi tuleminen – Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*, s. 9–27. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Laki oppivelvollisuudesta 13.4.1921. Online:
<https://www.eduskunta.fi/pdf/saadokset/101-1921.pdf> [2.10.2018].

Laszlo Krisztina 2006: Ethnographic Archival Records and Cultural Property – *Archivaria* 61, Spring, p. 299–307. The Association of Canadian Archivists, Ottawa.

Lehtonen Juhani U.E. 2005: Kansatieteen tutkimushistoria – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala *Polkuja etnologian menetelmiin*, s.11–24. Ethnos ry, Helsinki.

Levanto Marjatta 2010: Hugo Simbergin arkiston ja jäämistön vaiheet – Hanna-Leena Paloposki (toim.) *Muisto. Taiteilijakirjeitä, arkistoja ja kokoelmia*, s. 88–101. Kuvataiteen keskusarkisto 19. Valtion taidemuseo, Helsinki.

Lepore Jill 2001: *Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography – The Journal of American History*, Vol. 88, No. 1, p. 129–144. Organization of American Historians, Indiana.

Leskelä-Kärki Maarit 2006: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomen naistutkimuksen seura, Helsinki.

Leskelä-Kärki Maarit, Lahtinen Anu & Vainio-Korhonen Kirsi (toim.) 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Lindman Satu, Koskivirta Anu & Eilola Jari (toim.). *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.

Luodeslampi Juha 2005: *Etiikka!* Werner Söderströmin osakeyhtiö (WSOY), Helsinki.

Lumme Annikki 1975: *Kenttäpostia*. Kustannuspiste Oy, Helsinki.

Lybeck et al. (2006): *Arkistot yhteiskunnan toimiva muisti. Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja*. Kansallisarkisto, Helsinki.

Mahlamäki Tiina 2009: *Kuinka elää ihmisiksi? Eeva Joenpellon kirjailijamuotokuva*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Makkonen Anna 1993: Valkoisen kirjan kutsu, eli löytöretkellä päiväkirjojen maailmassa – Suvi Ahola (toim.) *Hiljaista vimmaa. Suomalaisen naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle*, s. 360–374. Kirjayhtymä, Helsinki.

Martens Lorna 1985: *The diary novel*. Cambridge University Press, Australia.

McCardwell Katherine 2014: *Intellectual Property Concerns in Undocumented Corporate Collections – Case Studies in Archival Ethics*. Society of American Archivist, Chicago.

Metsberg Kimmo 2015: Kirjeenvaihdon valvojat. Kenttäpostin ja kirjesensuurin järjestäminen talvi- ja jatkosodassa – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmo *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, s. 30–43. Postimuseo, Tampereen Historiallinen Seura, Tampere.

Miettinen Tarmo 2001: *Tieteen vapaus. Julkisoikeudellinen tutkimus tieteenharjoittajan itsemääräämisoikeudesta, tieteen itsekontrollista ja yliopiston itsehallinnosta*. Alma Talent, Helsinki.

Miettinen Timo, Pulkkinen Simo & Taipale Joonas 2010: Johdanto – Timo Miettinen, Simo Pulkkinen & Joonas Taipale (toim.) *Fenomenologian ydinkysymyksiä*, s. 9–24. Gaudeamus, Helsinki.

Mikkola Marja-Leena toim. (toim) 1999: *Hamlet ystäväni. Kirjeitä Olavi Paavolaiselle*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Moilanen Liisa 1995: *Ryhmähaastattelu työyhteisössä – tiedonkeruu ja vaikuttamisen väline*. Työterveyslaitos, Helsinki.

Neazor Mary: Recordkeeping Professional Ethics and their Application – *Archivaria* 64, Fall, p. 47–87. The Association of Canadian Archivists, Ottawa.

Norkola Tero 1995: "Tavallisten ihmisten päiväkirjat". Merkintöjä kirjallisuuden marginaalissa – Anna Makkonen & Teemu Ikonen (toim.) *Karnevaali ja autiomaa. Kirjallisuustieteellisiä tutkielmia*, s. 111–134. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Nurmi Veli 1966: Maamme ensimmäisen kansakouluasetuksen synty – Antero Valtsaari, Antti Henttonen, Lauri Järvi ja Veli Nurmi (toim.) *Kansakoulu 1866-1966*, s. 15–20. Kustannusyhtiö Otava, Keuruu.

Olsson Pia 2005: Tutkijan vastuu ja velvollisuus – Tutkimuksen eettisiä kysymyksiä – Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala: *Polkuja etnologian menetelmiin*, s. 281–290. Ethnos ry, Helsinki.

Orrman Eljas 2012: Asiakirjojen seulonnasta ja julkisuudesta tutkimuksen edellytyksiä säätelevinä tekijöinä – *Tieteessä tapahtuu* 3/2012, s. 26–33. Tieteellisten seurain valtuuskunta, Helsinki.

Peltonen Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Pihlainen Kalle 2011: Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden käyttö. *Kasvatus ja aika* 3/2011, s. 5–17. Suomen Kouluhistoriallinen Seura, Helsinki. Online: http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=418 [20.10.2018].

Pyatt Timothy D. 2015: The Harding Affair Letters: How One Archivist Took Every Measure Possible to Ensure Their Preservation – *Case Studies in Archival Ethics*. Society of American Archivist, Chicago.

Pöysä Jyrki 2010: Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina – Jyrki Pöysä ja Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*, s. 331–360. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.

Pöysä Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen kansantietouden tutkijain seura, Joensuu.

Rastas Pirkko 1994: *Arkistotoimi ja asiakirjahallinto*. 2. uudistettu painos. Helsinki 1994.

Rauhala Lauri 2005: *Hermeneuttisen tieteenfilosofian analyysieja ja sovelluksia*. Gaudeamus, Helsinki.

Ricoeur, Paul 2004: *Memory, history, forgetting*. University of Chicago Press, Chicago.

Rosenblatt L.M. 1970: *Literature as exploration*. Heinemann, London.

Ruotsala Helena 2005: Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. – Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala *Polkuja etnologian menetelmiin*, s. 45-76. Ethnos ry, Helsinki.

Ryan Ellen M. 2014: Identifying Culturally Sensitive American Indian Material in a Non-tribal Institution – *Case Studies in Archival Ethics*. Society of American Archivist, Chicago.

Saarenpää Ahti 2007: Henkilö- ja persoonallisuusosoikeus julkaisussa *Oikeusjärjestys 2000 osa 1*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.

Salokannel Marjut 2010: Tutkimuksen perusteet. Tutkimusdatan ja muun primäärin tutkimusaineiston saatavuuteen liittyvä oikeudellinen säätely – *Edilex-sarja*. Edita Publishing Oy, Helsinki. Online: <http://www.finnoa.fi/wp-content/uploads/2009/05/salokannel-tutkimuksen-perusteet.pdf> [24.10.2018].

Savela Sanna 2018: Jyväskylän yliopisto: Laura Huhtasaaren gradussa enemmän plagiointia kuin aiempi selvitys osoitti. YLE. Online: <https://yle.fi/uutiset/3-10372113> [22.10.2018].

Schwartz Joan M. and Cook Terry 2002: Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory – *Archival Science 2*, s. 171–185. Springer, Netherlands.

Spencer-Oatey Helen 2012: *What is culture? A compilation of quotations*. GlobalPAD, University of Warwick, Coventry. Online: https://warwick.ac.uk/fac/soc/al/globalpad/openhouse/interculturalskills/global_pad_-_what_is_culture.pdf [28.10.2018].

Steele Helen 2006: *Microhistory and Macrohistory: Different approaches to the analysis of history*. [Research paper on-line] Online: <http://sola.siu.ac.th/sola/public/Fac-Sites/Bob/GE1112/module2/macromicro.pdf> [2.10.2018].

Suomen korkein hallinto-oikeus 2018: Lausunto tiedonhallintalaista. Online: https://www.arkisto.fi/uploads/images/Viestint%C3%A4/KHO_lausunto.pdf [30.9.2018].

Tampereen yliopisto 2005: *Tutkimusetiikka ja hyvien tutkimuskäytäntöjen edistäminen Tampereen yliopistossa*. Tampereen yliopisto, Tampere.

Taskinen Ilari 2015: Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmo *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*, s. 12–29. Postimuseo, Tampereen Historiallinen Seura, Tampere.

TENK 2009: *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi*. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, Helsinki.

TENK 2012: *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen Suomessa*. Tutkimuseettinen neuvottelukunta, Helsinki.

Tuomi-Nikula Outi, Haanpää Riina & Kivilaakso Aura 2013: Kulttuuriperintökysymysten jäljillä – Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso *Mitä on kulttuuriperintö?*, s.12–27. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Vainio-Korhonen Kirsi 2018: Historiantutkimus, vastuullisuus ja tietosuoja – *Tieteessä tapahtuu* 4/2018, s. 4–7. Tieteellisten seurain valtuuskunta, Helsinki. Online: <https://journal.fi/ta/article/view/71088/32771> [20.10.2018].

Vakimo Sinikka 2010: Tutkimusetiikka kulttuurientutkimuksessa – Jyrki Pöysä & Helmi Järviluoma *Vaeltavat metodit*, s. 79–116. Suomen Kansantalouden Tutkijain Seura, Joensuu.

Valtonen Anu 2005: Ryhmäkeskustelut – Millainen metodi? – Johanna Ruusuvoosi & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, s. 223–242. Vastapaino, Tampere.

Vatka Miia 2005: *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Välimäki Reima 2011: Voidaksemme täydemmin tietää totuuden – Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalumäki (toim.) *Vallan teorit historiantutkimuksessa*, s. 116–136. Historia mirabilis 7. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.

Yksityisarkistotyöryhmän muistio 2015. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2015:4. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Korkeakoulu- ja tiedepolitiikan osasto, Helsinki.

Painamattomat lähteet

Arkistowiki: Yksityisarkisto. Online: <http://wiki.narc.fi/arkistowiki/index.php/Yksityisarkisto> [19.10.2018].

Ethnos ry, Gradu-palkinnot 1992-2013. Online: http://www.ethnosry.org/www/wp-content/uploads/2011/12/Gradupalkinnot_1992-20131.pdf [2.10.2018].

Historiantutkimuksen etiikka päiväseminaari 28.8.2018. Turun yliopisto. Muistiinpanot tutkijan hallussa.

Illume Oy: Jäävuoren varjoon. Online: <http://www.illume.fi/fi/Elokuvat/79/Jaavuoren-varjoon> [2.10.2018].

KA käyttöluvapahakemus. Kansallisarkisto 2018.

Kotiseutuliitto. Online: <http://www.kotiseutuliitto.fi/tietopankki/jarjestoosaaminen/ja-senrekisteri-rekisteriseloste> [30.9.2018].

Lahtelin Sanna 2015: *Julkisen henkilön julkinen arkisto. Kansanedustaja Miina Sillanpään henkilöarkiston muodostuminen ja eettinen käyttö*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.

Leskelä-Kärki Maarit 2009: Kirjeiden kulttuurihistoriaa ja tulkinnan ongelmia. Online: <http://www.enorssi.fi/enorssi-verkosto/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historiantutkimus/kirjeiden-kulttuurihistoriaa-ja-tulkinnan-ongelmia-maarit-leskela-karki> [22.10.2017].

Museoliiton tiedote 29.3.2018. Online: <https://www.stinfo.fi/tiedote/hallituksen-esitys-tietosuojalaiksi-vaarantaa-kirjastojen-arkistojen-ja-museoiden-toiminnan?publishe-rid=65178636&releaseId=67101788> [1.4.2018].

Turun yliopisto, Opinto-opas 2018, tohtorikoulutus. Turun yliopisto. Online <https://opas.peppi.utu.fi/fi/tohtorikoulutus-ja-muu-jatko-opiskelu/14003> [30.10.2018].

Oksanen Ella 2015: *Arkisto tiedon, vallan ja lausumien järjestelmänä. Michel Foucault'n filosofia arkistoteoreettisen ajattelun innoittajana*. Pro gradu tutkielma. Informaatiotieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto. Tampere.

Pietarinen Juhani 2015: Etiikka. Online: <http://filosofia.fi/node/6985> [30.9.2018].

PS 2017, Päiväkirjasymposium 18.5.2017: Autenttisuuden jäljillä(kö?): Päiväkirja, miinus ja historia. Turun yliopisto. Muistiinpanot tutkijan hallussa.

Sotapolku.fi. Online: www.sotapolku.fi [19.10.2018].

Tieteen termipankki, Fenomenologia. Online: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:fenomenologia> [2.10.2018].

Tietosuojamalli.fi. Online: <https://fakta.tietosuojamalli.fi/gdpr-asetus/17-oikeus-tietojen-poistamiseen-oikeus-tulla-unohdetuksi> [30.9.2018].

Tiisala Tuomo 2014 (julkaistu 15.8.2010, muokattu 13.9.2014). Online: <http://filosofia.fi/node/5351> [22.10.2017].

Vainio-Korhonen Kirsi 2018b: Uusi tiedonhallintalaki uhka humanistiselle tutkimukselle? Lastuja Suomen historiasta. Turun yliopiston Suomen historian oppiaineen blogi. Online: <https://blogit.utu.fi/suomenhistoria/onko-uusi-tiedonhallintalaki-uhka-humanistiselle-tutkimukselle/> [2.10.2018].

VM 2018, Valtionvarainministeriö: Tiedonhallintalaki. Online: <https://vm.fi/tiedonhallintalain-valmistelu> [30.9.2018].

Wilhelmsson Suvi 2014: *Asiakirjahallinnan ammattietiikka ja eettiset ongelmat*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere.

Www1 KA, käyttöluhahakemus. Kansallisarkisto. Online: http://www.arkisto.fi/uploads/Aineistot/Lomakkeet/Kirkonkirjat/kayttolupahakemus_kirkonkirjat_15052012_suojattu.pdf [31.10.2018].

Www2 SKS, Kirjallisuusarkiston keruut. Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Online: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto/keruut#.W836RfZ9haQ> [22.10.2018].

Www3 ÅA, Kirjasto. Åbo Akademi. Online: www.abo.fi/fi/kirjasto/ [3.20.2018].

Www4 ÅA, Kokoelmat. Åbo Akademi. Online: <https://www.abo.fi/fi/kirjasto/arkistokoelmat/> [3.10.2018].

Www5 ÅA, Organisaatio ja strategia. Åbo Akademi. Online: <https://www.abo.fi/om-abo-akademi/organisation-och-strategi/> [3.10.2018].

www6 KA, Tehtävät ja organisaatio. Kansallisarkisto. Online: https://www.arkisto.fi/fi/kansallisarkisto/tehtavat_organisaatio [3.10.2018].

www7 SKS, Arkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Online: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto#.W7Qv9PZ9haQ> [3.10.2018].

Www8 SKS, Pähkinänkuoressa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Online: <https://www.finlit.fi/fi/suomalaisen-kirjallisuuden-seura/sks-pahkinankuoressa#.W1rmebh9haQ> [19.10.2018].

Www9 KA, Yksityisaineistojen vastaanottaminen. Kansallisarkisto. Online: <https://www.arkisto.fi/fi/palvelut/yksityisarkistojen-vastaanottaminen> [30.10.2018].

Www10 SKS, Arkistojen käyttö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Online: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto/asiointi-arkistossa/arkistoaineistojen-kaytto#.W7QvOfZ9haS> [19.10.2018].

Www11 KA, Aineistojen käyttö. Kansallisarkisto. Online: <https://www.arkisto.fi/fi/palvelut/asiakaspalvelu> [3.10.2018].

Www12 KA, Näin teet tietopyynnön. Kansallisarkisto. Online: <https://www.arkisto.fi/fi/palvelut/tietopyyntopalvelu> [3.10.2018].

YLE, Yleisradio: Jäävuoren varjoon. Online: <http://vintti.yle.fi/yle.fi/teema/ohjelmat/juttuarkisto/jaavuoren-varjoon4072.html?kommentoi> [2.10.2018].

Lait

Arkistolaki 831/1994

EU:n tietosuoja-asetus. Online: <http://www.privacy-regulation.eu/fi/> [30.9.2018].

Hallintolaki 434/2003

Henkilötietolaki 523/1999

Laki Kansallisarkistosta 1145/2016

Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 621/1999

Laki yksityisten arkistojen valtionavusta 1006/2006

Suomen perustuslaki 731/1999

Tekijänoikeuslaki 404/1961

Valtioneuvoston asetus Kansallisarkistosta 39/2017

Yliopistolaki 558/2009